

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ.
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
КОЛОМИЙСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

**ЛАППО
ВІОЛЕТТА
ВАЛЕРІЇВНА**

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
НАІР
2025**

Міністерство освіти і науки України.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Коломийський навчально-науковий інститут

Лаппо Віолетта Валеріївна

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ

Навчальний посібник

Івано-Франківськ
НАІР
2025

ЗМІСТ

Передмова	5
Програма навчального курсу «Педагогічна майстерність» ..	7
Орієнтовний конспект лекцій	
Тема 1. Сутність педагогічної майстерності.....	8
Тема 2. Значення особистісних якостей вчителя у процесі розвитку педагогічної майстерності	8
Тема 3. Педагогічний вплив як основа педагогічної взаємодії.....	10
Тема 4. Особливості педагогічного спілкування	
Тема 5. Педагогічний такт	10
Тема 6. Особливості педагогічної взаємодії в умовах початкової школи.....	11
Тема 7. Педагогічна ситуація і педагогічна задача	12
Тема 8. Педагогічна техніка	13
Тема 9. Техніка мовлення – ознака педагогічної майстерності....	13
Тема 10. Педагогічна творчість як чинник педагогічної майстерності	14
Тема 11. Педагогіка і практична режисура	15
Тема 12. Реалізація творчого потенціалу педагога в освітньому процесі	12
Плани семінарських занять	
Семінар № 1. Сутність педагогічної майстерності	111
Семінар № 2. Значення особистісних якостей вчителя у процесі розвитку педагогічної майстерності	114
Семінар №3. Педагогічний вплив як основа педагогічної взаємодії	118
Семінар № 4. Особливості педагогічного спілкування	121
Семінар № 5. Педагогічний такт.....	125
Семінар № 6. Педагогічна ситуація і педагогічна задача.....	128
Семінар № 7. Техніка мовлення – ознака педагогічної майстерності.....	132

Семінар № 8. Педагогічна творчість як чинник педагогічної майстерності.....	135
Семінар № 9. Реалізація творчого потенціалу педагога в освітньому процесі	138
Самостійна робота з навчального курсу «Педагогічна майстерність»	142
Зразки тестових завдань для підсумкового контролю	148
Критерії оцінювання знань	174
Програмові вимоги з навчального курсу «Педагогічна майстерність»	178
Рекомендована література	180
Глосарій	188
Додатки	196
Додаток 1. Самодіагностика сформованості професійної майстерності майбутніх педагогів	196
Додаток 2. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві (фрагменти)	234
Додаток 3. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки (фрагменти)	249
Додаток 4. Амонашвілі Ш. О. Пізнати свою професію	254
Додаток 5. Синиця І. О. Педагогічний такт	256
Додаток 6. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах..	265
Додаток 7. Педагогічні ситуації.....	268
Додаток 8. Вправи на розвиток умінь психофізичної саморегуляції.....	288
Додаток 9. Вправи на розвиток внутрішньої і зовнішньої педагогічної техніки	291
Додаток 10. Зязюн І. А. Моєму колезі – молодому вчителю	293
Додаток 11. Відео контент з питань розвитку педагогічної майстерності.....	297
Додаток 12. Поради педагогу на щодень	298
Список використаних джерел	320

ПЕРЕДМОВА

Особистість педагога в сучасному соціокультурному просторі становить один з провідних чинників успішності вирішення складних освітніх завдань Нової української школи. Унікальність кожної педагогічної ситуації у реальному освітньому процесі, необхідність адекватно відповідати на виклики сьогодення та випереджальний характер проєктування різних форм організації педагогічного процесу вимагає від сучасних освітян високого рівня педагогічної майстерності, педагогічної культури, педагогічного мистецтва. Професійно-педагогічна підготовка майбутнього фахівця передбачає розвиток уявлень про педагогічну діяльність як особистісно зорієнтовану педагогічну взаємодію, утвердження індивідуальної педагогічної позиції, опанування низкою загальних і спеціальних компетентностей, формування умінь і навичок педагогічної техніки, культури саморегуляції, методів і засобів професійного самовдосконалення. Розв'язання окреслених завдань відображено у змістовому наповненні навчального курсу «Педагогічна майстерність», який опановують здобувачі першого (бакалаврського) рівня, зокрема ОП «Початкова освіта».

У пропонованому навчальному посібнику узагальнено досвід формування педагогічної майстерності, провідні аспекти педагогічної діяльності. Визначено завдання та зміст педагогічного впливу, педагогічні явища, закономірності процесів виховання та розвитку особистості молодшого школяра. Окреслено етапи фахового становлення педагога.

Значну увагу приділено питанням особистісної культури вчителя, способам професійного самовдосконалення, реалізації творчого потенціалу педагога в умовах сучасного освітнього простору. Розкрито особливості педагогічної взаємодії і педагогічного спілкування в умовах сучасної початкової школи.

Охарактеризовано специфіку вирішення складних педагогічних завдань.

Зміст посібника охоплює навчальну програму курсу «Педагогічна майстерність», орієнтовний конспект лекцій, плани семінарських занять, різновиди самостійної роботи, зразки контрольних тестових завдань, програмові вимоги, перелік рекомендованої літератури, присвяченої питанням формування і вдосконалення педагогічної майстерності. В додатках запропоновано низку матеріалів, орієнтованих на поглиблене вивчення курсу.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ»

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета навчальної дисципліни: «Педагогічна майстерність» – обов'язковий освітній компонент, який опановують здобувачі першого (бакалаврського) освітнього рівня ОП АЗ Початкова освіта.. Його вивчення передбачає розв'язання низки завдань фундаментальної професійної підготовки фахівців освітньої галузі. В процесі вивчення навчальної дисципліни відбувається опанування системою знань про сутність, природу і складники педагогічної майстерності, системою особистісно-орієнтованого навчання майбутнього вчителя, технологіями формування готовності майбутнього педагога до професійного самовдосконалення й саморозвитку, продуктивної педагогічної діяльності.

Мета курсу – розкрити теоретичні основи педагогічної майстерності, сформувані усвідомлення феномену педагогічної майстерності як комплексу властивостей особистості педагога; створити умови, наближені до практичної професійної діяльності та забезпечити творчий розвиток особистості студента.

На вивчення курсу передбачено 90 академічних годин: 18 год. лекційних; 18 год. семінарських занять; 54 год. самостійної роботи студентів.

Програмні компетентності та результати навчання

Загальні компетентності:

ЗК-5. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК-6. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК-7. Здатність діяти соціально відповідально і свідомо.

СК-4. Здатність управляти власними емоційними станами, налагоджувати конструктивну та партнерську взаємодію з учасниками освітнього процесу, формувати мотивацію здобувачів

початкової освіти до навчання та організовувати їхню пізнавальну діяльність.

СК-5. Здатність до проектування осередків навчання, виховання й розвитку здобувачів початкової освіти.

СК-6. Здатність до організації освітнього процесу в початковій школі з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів, розвитку в них критичного мислення та формування ціннісних орієнтацій.

СК-7. Здатність до моделювання змісту відповідно до очікуваних результатів навчання, добору оптимальних форм, методів, технологій та засобів формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів у процесі вивчення освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти: мовно-літературної, математичної природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'я збережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної.

Результати навчання:

ПР-06. Інтегрувати та використовувати академічні предметні знання як основу змісту освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти (мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної) та трансформувати їх у різні форми.

ПР-07. Планувати й здійснювати освітній процес з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів, забезпечувати розвиток пізнавальної діяльності учнів, формувати в них мотивацію до навчання.

ПР-12. Застосовувати методи та прийоми навчання, інновації, міжпредметні зв'язки та інтегрувати зміст різних освітніх галузей в стандартних і нестандартних ситуаціях професійної діяльності в початковій школі, оцінювати результативність їх застосування.

ПР-14. Забезпечувати індивідуальний і диференційований розвиток здобувачів початкової освіти з особливими освітніми потребами відповідно до їхніх можливостей.

Програма курсу

Змістовий модуль 1. Теоретичні засади педагогічної майстерності

Тема 1. Сутність педагогічної майстерності

Суспільна значущість професії вчителя. Поняття педагогічної діяльності, її структура. Професійна діяльність педагога. Особливості педагогічної майстерності. Елементи педагогічної майстерності. Рівні професійної майстерності. Педагогічна кваліметрія.

Основні поняття теми: людська діяльність, педагогічна діяльність, наукова діяльність, виробнича діяльність, діяльність у мистецтві, професійні функції, професійні обов'язки вчителя, педагогічна мета, мотив педагогічної діяльності, педагогічні дії, педагогічні уміння, педагогічна система, функціональні компоненти педагогічної системи, рефлексивне керівництво.

Тема 2. Значення особистісних якостей вчителя у процесі розвитку педагогічної майстерності

Феномен педагогічної майстерності у сучасній психолого-педагогічній науці. Динаміка функцій учителя в сучасному навчально-виховному процесі. Феномен педагогічного керівництва: теорія і практика. Мотивація професійної діяльності сучасного педагога. Діяльність учителя як творчий процес. Професійна ідентифікація особистості вчителя. Ідеал учителя на сучасному етапі розвитку освіти. Професійне самовиховання вчителя: сутність, шляхи і способи реалізації.

Основні поняття теми: педагогічна майстерність, гуманістична спрямованість, професійна компетентність, здібності до педагогічної діяльності, комунікативність, перцепція, динамізм особистості, емоційна стабільність, оптимістичне прогнозування, креативність, критерії майстерності, рівні майстерності, педагогічна ситуація, педагогічна задача, самовиховання, система самовиховання.

Змістовий модуль 2. Структурні складові педагогічної діяльності

Тема 3. Педагогічний вплив як основа педагогічної взаємодії

Психолого-педагогічні умови майстерної взаємодії в педагогічному спілкуванні. Класифікація прийомів педагогічного впливу. Операції педагогічного впливу. Характеристика педагогічної вимоги. Педагогічна майстерність і авторитет учителя. Структура авторитету вчителя. Рівні і критерії авторитету педагога.

Характеристика перцептивної сторони педагогічного спілкування. Уява й увага учителя. Способи комунікативного впливу: переконування і навіювання. Стратегії взаємодії у спілкуванні як характеристика інтерактивного компонента педагогічної взаємодії. Технологія організації педагогічної взаємодії.

Основні поняття теми: комунікативність, комунікабельність, гіперкомунікабельність, гіпокомунікабельність, соціальна спорідненість, альтруїзм, емпатія, рефлексія, увага, уява, спостережливість, експресія, переконування, навіювання, конкуренція, уникнення, пристосування, компроміс, співробітництво, індивідуальна педагогічна бесіда, моделювання, децентрація, методика контактної взаємодії, пасивне слухання, активне слухання, ігнорування, егоцентризм, випитування, не рефлексивне слухання, рефлексивне слухання, я-висловлювання, прийом педагогічної взаємодії, спонукальні прийоми, гальмівні прийоми.

Тема 4. Особливості педагогічного спілкування

Мовлення учителя як засіб педагогічної діяльності. Мовлення і комунікативна поведінка вчителя. Функції мовлення вчителя у взаємодії з учнями. Умови ефективності професійного мовлення вчителя. Шляхи вдосконалення мовлення вчителя.

Психолого-педагогічні умови майстерної взаємодії у педагогічному спілкуванні. Поняття педагогічного спілкування, його особливості, функції, види. Педагогічне спілкування як діалог. Контакт у педагогічному діалозі.

Структура педагогічного спілкування. Класифікація стилів педагогічного спілкування. Моделі спілкування вчителя на уроці з учнями молодшого шкільного віку.

Основні поняття теми: мовлення, монолог, діалог, комунікативна функція мовлення, психологічна функція мовлення, пізнавальна функція мовлення, організаційна функція мовлення, раціональна організація навчально-пізнавальної діяльності, педагогічне спілкування, професійне педагогічне спілкування, суб'єкт-суб'єктний характер педагогічного спілкування, функціонально-рольове спілкування, особистісно орієнтоване спілкування, структура педагогічного спілкування, стиль педагогічного спілкування.

Тема 5. Педагогічний такт

Морально-етична сутність такту. Загально усталені норми тактовної поведінки. Тактовність – невід'ємна складова особистості педагога. Ознаки тактовної поведінки. Сутність та форми вияву педагогічного такту. Прояв педагогічного такту в навчальний і поза навчальний час. Характеристика педагогічного такту. Рівні педагогічного такту.

Особливості педагогічної тактики. Компоненти структури педагогічної тактики. Способи реалізації педагогічної тактики. Специфіка педагогічної тактики в умовах початкової школи.

Основні поняття теми: такт, тактовність, педагогічний такт, поведінка, взаємодія, психолого-педагогічний клімат, складна педагогічна ситуація, ставлення, мовлення, формальне спілкування, неформальне спілкування, професійне педагогічне спілкування, суб'єкт-суб'єктний характер спілкування, функціонально-рольове спілкування, особистісно орієнтоване спілкування, педагогічна тактика.

Змістовий модуль 3. Шляхи реалізації професійної майстерності сучасного педагога

Тема 6. Особливості педагогічної взаємодії в умовах початкової школи

Характеристика основних форм організації навчально-виховного процесу в сучасній початковій школі. Вимоги до проведення уроків у початковій школі: організаційні, виховні, дидактичні, психолого-педагогічні, фізіолого-гігієнічні, управлінські, навчально-методичні

Поняття «прийоми взаємодії» та їх характеристика. Функції методів навчання. Прийом як складова методу та самостійна дидактична категорія. Основні підходи до класифікації методів навчання: за джерелами знань – пояснення, розповідь, бесіда, спостереження, демонстрація, ілюстрація, робота з працею та підручником; самостійна робота учнів за характером пізнавальної діяльності – пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний, частково-пошуковий, дослідницький.

Організація навчально-виховного процесу через вплив учителя на учнів молодшого шкільного віку. Співробітництво вчителя і учнів на уроках та в позаурочний час. Урок як навчальний діалог учителя з учнями. Елементи технології уроку-діалогу.

Основні поняття теми: педагогічна діяльність, навчально-виховний процес, організація діяльності учнів, прийоми взаємодії, методи навчання, методи виховання, самостійна робота учнів, керівництво пізнавальною діяльністю, технологія уроку.

Тема 7. Педагогічна ситуація і педагогічна задача

Педагогічна ситуація – складова педагогічного процесу. Педагогічна задача. Типи педагогічних задач.

Конфлікт як психолого-педагогічна проблема в діяльності учителя. Причини конфліктних ситуацій у внутрішньо шкільному колективі, Форми виявлення конфлікту. Поведінка вчителя у конфліктній ситуації

Проектування освітнього процесу початкової школи. Система проектування освітнього процесу. Ефективність проектування освітнього процесу. Структура системи проектування освітнього процесу.

Основні поняття теми: освітній процес, позаурочний час, спілкування у внутрішньо шкільному колективі, педагогічна ситуація, педагогічна задача, різновиди внутрішньо шкільних конфліктів, прийоми розв'язання конфліктів, проектування освітнього процесу.

Тема 8. Педагогічна техніка

Поняття педагогічної техніки. Значення педагогічної техніки у професійній діяльності вчителя.

Внутрішня педагогічна техніка. Елементи внутрішньої техніки. Керівництво емоційним станом. Способи психологічного налаштування. Прийоми створення позитивної установки. Педагогічний оптимізм. Взаємодія у конфліктних ситуаціях, забезпечення продуктивності педагогічної діяльності вчителя.

Зовнішня педагогічна техніка. Елементи зовнішньої техніки вчителя. Вербальні (мовні) та невербальні (міміка, пантоміміка, жестикуляція) засоби прояву зовнішньої техніки. Способи залучення елементів зовнішньої техніки у процес взаємодії з учнями. Міжособистісний простір – важлива складова прояву педагогічної техніки.

Основні поняття теми: педагогічна техніка, внутрішня техніка, зовнішня техніка, невербальна комунікація, статична експресія, динамічна експресія, фізіономіка, міміка, жестикуляція, міжособистісний простір, часові характеристики спілкування.

Тема 9. Техніка мовлення – ознака педагогічної майстерності

Зміст поняття “педагогічне мовлення”. Психологічні особливості педагогічного мовлення. Діалогічність педагогічного мовлення. Порівняльна характеристика використання мовних і комунікативних засобів учителями з різною орієнтацією (діалогічною чи монологічною). Функції педагогічного мовлення: дидактична, експресивна,

перцептивна, сугестивна, організаторська, науково-пізнавальна, комунікативна.

Структура педагогічного мовлення: інформаційний, виразний, впливовий компоненти. Особливості педагогічного мовлення. Джерела формування педагогічного мовлення: особистий досвід учителя, наслідування традицій, навчання, самоосвіта.

Методики розвитку вмінь і навичок педагогічного мовлення: формування мовленнєвих умінь і навичок; оволодіння допоміжними засобами педагогічного мовлення; розвиток навичок, умінь активного слухання.

Дихання і голос як елементи педагогічної техніки. Адаптація і розвиток професійного дихання.

Педагогічні засади практичної роботи над текстом. Дикція як елемент педагогічної техніки.

Основні поняття теми: мовлення, монолог, діалог, комунікативна функція мовлення, психологічна функція мовлення, пізнавальна функція мовлення, організаційна функція мовлення, раціональна організація навчально-пізнавальної діяльності, розвиток, мовлення, дикція, декламація.

Змістовий модуль 4. Характеристика творчої складової педагогічного процесу

Тема 10. Педагогічна творчість як чинник педагогічної майстерності

Сутність і специфіка педагогічної творчості учителя. Структура творчого педагогічного процесу. Умови, що сприяють розвитку педагогічної творчості учителя. Форми і методи розвитку педагогічної творчості учителя.

Алгоритм педагогічної творчості. Етапи педагогічної творчості. Умови реалізації педагогічної творчості. Критерії та рівні педагогічної творчості сучасного учителя.

Основні поняття теми: творчість, креативність, артистизм, педагогічна творчість, творчий задум, інсценування, театралізація, драматизація.

Тема 11. Педагогіка і практична режисура

Педагогічна майстерність як мистецька дія в театрі. Особливості образного мислення. Театральне мистецтво у вимірах педагогіки.

Спільне і відмінне в театральному та педагогічному мистецтві. Педагогічна та акторська дія. Педагогічна сумісність і педагогічне сприймання. Урок – театр одного актора.

Значення професійно-педагогічного тренінгу у розвитку творчості вчителя.

Основні поняття теми: перша сигнальна система, друга сигнальна система, дія, потреба, установка, відчуття, прекрасне, потворне, сумісність, несумісність, сприймання, режисура.

Тема 12. Реалізація творчого потенціалу педагога в освітньому процесі

Навчальне середовище як психолого-педагогічна проблема. Визначення особливостей навчального середовища. Способи організації взаємодії в навчальній ситуації. Чинники розвитку навчального середовища початкової школи.

Місце нестандартних уроків у системі початкової освіти. Види нестандартних уроків. Структура нестандартних уроків. Майстерність вчителя у підготовці і проведенні нестандартних уроків у початковій школі.

Організація ігрових навчально-виховних ситуацій. Майстерність спілкування вчителя в організації, проведенні та використанні ігрових педагогічних ситуацій.

Основні поняття теми: педагогічна діяльність, навчально-виховний процес, освітній простір, навчальне середовище, організація діяльності учнів, нетрадиційні методи навчання, методи виховання, самостійна робота учнів, керівництво пізнавальною діяльністю, технологія уроку, нестандартні уроки. Ігрові педагогічні ситуації.

ОРІЄНТОВНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Сутність педагогічної майстерності

Мета: дати загальне уявлення про зміст понять «педагогічна діяльність» і «педагогічна майстерність»; забезпечити усвідомлення структурних елементів педагогічної майстерності.

План

1. Професійна діяльність педагога.
2. Особливості педагогічної майстерності.
3. Елементи педагогічної майстерності.
4. Педагогічна кваліметрія.

Література до теми

1. Бартків О. С., Мельник І.М. Педагогічна майстерність : навч.-метод. посіб. Луцьк, 2023. 198 с.
2. Кіліченко О. І. Основи педагогічної майстерності: модульно-рейтинговий підхід; навч. посіб. URL: <https://docplayer.net/87210556-Kilichenko-o-i-osnovi-pedagogichnoyimaysternosti-modulno-reytingoviy-pidhid-navchalniy-posibnik-dlya-studentivvishchih-pedagogichnih-navchalnih-zakladiv.html>
3. Основи педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. / упоряд. Н. Мачинська. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 286 с.
4. Основи педагогічної майстерності: методичні рекомендації. Вінниця: ВДПУ, 2016. 122 с.
5. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. / упоряд. Т. Хома. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2021. 112 с.

Досягнення високих результатів у царині становлення національно свідомих, відповідальних, гідних громадян нашої держави значною мірою залежить від учителя. В умовах соціальних, економічних та політичних змін постає нагальна потреба поліпшення, удосконалення та пошуку нових підходів до освіти зростаючого покоління.

Сукупність професійно обумовлених вимог до вчителя визначається як професійна готовність до педагогічної діяльності.

Зміст професійної готовності акумульований у професіограмі.

Психолого-педагогічна модель сучасного вчителя національної школи включає в себе:

1. Поняття про педагогічну творчість учителя в навчально-виховному процесі.
2. Алгоритм педагогічної творчості. Етапи педагогічної творчості.
3. Умови реалізації педагогічної творчості.
4. Критерії та рівні педагогічної творчості сучасного учителя.
5. Загальногромадянські риси: громадянська активність задля творення Української держави; національна самосвідомість, патріотизм і толерантність щодо інших народів і культур; володіння українською мовою як державною; соціальний оптимізм, відповідальність і працелюбність.
6. Морально-педагогічні якості: любов до дітей і потреба взаємодіяти з ними; принциповість і стійкість переконань; високий рівень загальної та психологічної культури; чесність і щирість стосунків, гуманістичне спрямування на взаємини з дітьми; дисциплінованість і вимогливість, справедливість і об'єктивність.
7. Індивідуально-психологічні особливості: професійно-педагогічна спрямованість; висока інтелектуально-пізнавальна зацікавленість і допитливість; позитивна «Я – концепція», професійна ідентичність, високий рівень домагань; емоційна стійкість, витримка й самовладання; саморегуляція, самостійність і діловитість у досягненні життєво важливих цілей; педагогічні якості (педагогічна витримка та працездатність; педагогічна

спостережливість; педагогічна увага; педагогічна інтуїція; педагогічний такт).

Фахова компетентність і спеціальна підготовка: ґрунтовні знання із загальноосвітніх і фахових дисциплін; педагогічне спрямування наукової ерудиції; володіння ефективною педагогічною технологією; уміння користуватися сучасною комп'ютерною технікою.

Психолого-педагогічні здібності: проєктування цілей навчання та прогнозування шляхів особистісного становлення дитини; конструювання методичних підходів і здатність передбачати можливі результати; педагогічна творчість; адекватне сприйняття вихованця та безумовне прийняття його як особистості; педагогічний оптимізм; духовно-виховний вплив на дитячий колектив і особистість дитини, організація ефективної педагогічної взаємодії з ними; соціально-перцептивні та комунікативні здібності (комунікабельність; гнучкість і швидкість мислення у педагогічних ситуаціях; висока культура мови та мовлення – фонетична чіткість, лексична науковість і точність, експресивність, емоційність і виразність; володіння мімікою, тоном голосу, поставою, рухами та жестами).

Професійна діяльність педагога – це особливий вид соціальної діяльності, спрямований на передачу від старшого покоління молодшому накопичені людством культуру, досвід, створення умов для їх особистісного розвитку і підготовки до виконання певних соціальних ролей у суспільстві.

Системоутворюючою характеристикою діяльності є мета.

Особливості педагогічної діяльності:

- Педагогічна діяльність спрямована не на зміну предметів, а на формування особистості людини, що росте і має за мету задоволення запитів суспільства в підготовці нового покоління громадян до самостійного і творчого життя.
- Двосторонність педагогічної праці: з однієї сторони діє вчитель, з іншої – вихованець. Ця двостороння діяльність утворює єдиний, цілісний процес, який неможливий без участі однієї з сторін.
- Педагогічна діяльність є багатовекторним процесом. На особистість дитини одночасно з вчителем впливають батьки,

товариші, навколишнє середовище. Завдання педагога: зуміти скоректувати усі ці впливи, охопити їх найбільш повно, щоб керувати розвитком всієї системи стосунків дитини з навколишнім світом.

- Педагогічна діяльність здійснюється не як вплив суб'єкта діяльності на її об'єкт, а як їх взаємодія – на основі рівності позицій учасників цієї взаємодії.
- Ефективність педагогічної майстерності визначається особистими якостями педагога.

Результатом педагогічної діяльності є знання, уміння, навички, переконання особистості, що росте, її психічні властивості, система стосунків з навколишнім світом.

Дослідження багатьох учених визначають такі функції педагогічної діяльності вчителів: діагностичну, орієнтаційно-прогностичну, конструктивно-проектувальну, організаторську, інформаційно-пояснювальну, комунікативно-стимуляційну, аналітико-оцінну, дослідно-творчу.

Традиційно основними видами педагогічної діяльності, що здійснюється в цілісному педагогічному процесі, є викладання і виховна робота.

Викладання – це вид виховної діяльності, спрямований на управління переважно пізнавальною діяльністю школярів.

Виховна робота – це педагогічна діяльність, спрямована на організацію виховного середовища і управління різноманітними видами діяльності вихованців із метою вирішення завдань гармонійного розвитку особистості.

Структурними компонентами педагогічної діяльності є: гностичний, проектний, конструктивний, організаторський, комунікативний.

Учитель повинен бути професіоналом у своїй справі.

Професіоналізм – це здатність проектувати і розраховувати хід педагогічних процесів, уміти передбачити наслідки, беручи за основу знання загальних обставин, умов і конкретних причин. Тобто, професіоналізм – це уміння мислити і діяти професійно.

Близьким до поняття «професіоналізм» є поняття «професійний потенціал учителя».

Професійний потенціал (від лат. *potencia* – узагальнена здібність, можливість, сила) – це сукупність об'єднаних у систему природних і набутих якостей, що визначають здібність педагога виконувати свої обов'язки на заданому рівні.

Професійний потенціал визначається за такою формулою:

$$\text{ППП} = \text{Пнеп} + \text{Пчип} + \text{Пдсп} + \text{Пдпд},$$

де ППП – професійний потенціал педагога;

Пнеп – незмінна частина потенціалу, зумовлена загальними вродженими здібностями педагога;

Пчип – частково змінна (прогресивна) частина потенціалу, зумовлена природними спеціальними здібностями особистості та їх розвитком у процесі професійної підготовки та практичної діяльності;

Пдсп – компонент потенціалу, що доповнюється спеціальною підготовкою в ЗВО (спеціальний);

Пдпд – частина потенціалу, набута в процесі практичної діяльності педагога.

Педагогічна майстерність – це сукупність певних професійних якостей особистості вчителя, що зумовлені високим рівнем його психолого-педагогічної підготовленості, здатності оптимально вирішувати педагогічні задачі (навчання, виховання і розвиток школярів).

Рівні педагогічної майстерності: низький, середній, високий, творчий (елементарний, базовий, досконалий, творчий).

Критеріями майстерності педагога є: доцільність (за спрямованістю), продуктивність (за результатами), діалогічність (за характером стосунків з учнями), оптимальність (у виборі засобів), творчість (за змістом діяльності).

Елементи педагогічної майстерності: гуманістична спрямованість, професійна компетентність, здібності до педагогічної діяльності, загально-педагогічні вміння.

Гуманістична спрямованість – це спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки й стосунків.

Професійна компетентність педагога визначається єдністю його теоретичної і практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності і характеризує його професіоналізм.

Зміст професійної компетентності – це знання предмета, методики його викладання, педагогіки і психології.

Педагогічні здібності – це індивідуальні властивості особистості, які полягають у специфічній чутливості до об'єкта, засобів діяльності та створення найбільш продуктивних способів досягнення у педагогічній діяльності очікуваних результатів.

До основних здібностей у педагогічній діяльності належать: комунікативність, перцептивні здібності, динамізм особистості, емоційна стабільність, оптимістичне прогнозування, креативність, організаторські здібності.

Загально-педагогічні вміння вчителя – це комплексні вміння, які передбачають оволодіння системою психологічних і педагогічних дій, спрямованих на цілісну реалізацію виховних і освітянських функцій.

Є чотири групи умінь: афективні (емоційні), пізнавальні, ціннісно-орієнтаційні, практичні.

Кваліметрія – це галузь педагогічних досліджень, спрямована на діагностування специфічних професійних якостей педагога. Сукупність цих якостей називається професійність, новаторством, а методика їх оцінювання традиційно визначається як атестація (педагогів, навчальних закладів).

Отже, педагогічна майстерність – це досконале, творче виконання вчителем професійних функцій на рівні мистецтва, результатом чого є створення оптимальних соціально-психологічних умов для становлення особистості кожного учня, забезпечення високого рівня інтелектуального розвитку, виховання кращих моральних якостей, духовного збагачення школярів.

Щоб опанувати педагогічною майстерністю, необхідно досконало володіти ефективними технологіями навчально-виховного процесу, правильно обирати їх для кожної конкретної ситуації, діагностувати, прогнозувати та проєктувати процес заданого рівня і якості.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Як Ви розумієте поняття педагогічної діяльності?
2. Перелічіть основні компоненти педагогічної діяльності.
3. Наведіть приклад ситуації, де б учень виступав суб'єктом педагогічної діяльності.
4. Охарактеризуйте основні функції педагогічної діяльності вчителя.
5. Що Ви розумієте під поняттям «педагогічна майстерність»?
6. Перелічіть основні компоненти педагогічної майстерності.
7. Як Ви розумієте поняття гуманістичної спрямованості?
8. Обґрунтуйте роль основних складових педагогічної компетентності для майстерності вчителя.
9. Дайте характеристику основних педагогічних здібностей вчителя.

Тема 2. Значення особистісних якостей вчителя у процесі розвитку педагогічної майстерності

Мета: розкрити сутність поняття «професійне самовиховання». Визначити його місце серед понять «самовдосконалення», «самовиховання», «самоосвіта», конкретизувати структурні компоненти процесу самовиховання та його методи.

План

1. Різновиди особистісної спрямованості педагога.
2. Поняття «професійне самовиховання».
3. Структурні компоненти самовиховання.
4. Методи професійного самовиховання.

Література до теми

1. Аносов І. Особистісно-професійний розвиток учителя Нової української школи в контексті антропологізації освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету (серія: педагогіка)*. 2021, № 1. С.17- 22.
2. Березовська Л. І. Самовиховання та саморегуляція особистості: навч. посіб. Київ: Слово, 2011. 168 с.
3. Гриньова В. М. Педагогічна культура майбутнього вчителя. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи* : монографія / за ред. Н. В. Гузій. Київ : вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 234-251.
4. Кучерявий О. Г. Закономірності розвитку педагогічної майстерності майбутнього вчителя під впливом професійної самоосвіти і самовиховання. *Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. праць*. Вип. 13. 2016. С. 81 – 91.
5. Кучерявий О. Г. Феномен професійно-педагогічної культури: аспект терміносистеми її теорії у цілісному вимірі. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. 2019. Вип. 1 (157); С. 81 – 86.
6. Кушнір В. І. Духовність в особистості учителя. *Соціальна психологія*. 2017. № 4. С. 124 – 141.

Усі особистісні якості педагога тісно взаємопов'язані і однаково важливі. Проте провідна роль належить світогляду й спрямованості особистості, мотивам, що визначають її поведінку та діяльність. Ідеться про соціально-моральну, професійно-педагогічну і пізнавальну спрямованість педагога.

Гуманістична спрямованість – спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків. Це вияв професійної ідеології вчителя, його ціннісного ставлення до педагогічної дійсності, її мети, змісту, засобів, суб'єктів. Слід ураховувати той факт, що діяльність вихователя зіткана з

педагогічних драм, якщо драмою вважати зіткнення думок, боротьбу за утвердження позиції. Причому, що вищим є рівень майстерності, то чіткіше виявляються конфлікти, бо новизна систем, які пропонують талановиті вчителі, нерідко натрапляє на опір представників усталених поглядів.

Гуманістична спрямованість є виявом здатності бачити великі завдання у малих справах. Вона дає змогу оцінювати свою діяльність з погляду не лише безпосередніх, а й опосередкованих результатів, тобто тих позитивних індивідуальних змін у життєдіяльності та структурі особистості своїх вихованців, частковим організатором яких ти є сам як особа, відповідальна за якість організації виховного процесу.

Соціально-моральна спрямованість визначена ідейними переконаннями педагога, його соціальними потребами, моральними і ціннісними орієнтаціями, почуттям суспільного обов'язку і громадянської відповідальності. **Професійно-педагогічна** спрямованість виявляється як інтерес до професії, педагогічне покликання, педагогічні нахили. Інтерес до професії вчителя відображається у позитивному емоційному ставленні до дітей та їхніх батьків, прагненні оволодіти педагогічними знаннями і вміннями.

Підґрунтя педагогічного покликання становить любов до дітей. Педагогічні нахили виявляються як стійкі бажання і прагнення присвятити себе педагогічній діяльності. Якості особистості, що характеризують професійно-педагогічну спрямованість, формують авторитет учителя – визнання учнями його інтелектуальної, моральної сили і переваги. Авторитетний педагог повинен бути ерудованим, справедливим, толерантним, принциповим, людяним, з високим почуттям відповідальності. Не менш істотне значення мають його вміння гідно поводитися, бадьорість і життєрадісність, внутрішня зібраність, стриманість, привітність.

Пізнавальна спрямованість передбачає прагнення усвідомлювати перспективи науки, володіти культурою науково-педагогічного мислення.

Під *професіоналізмом* розуміється здатність продуктивно, грамотно розв'язувати соціальні, професійні та особистісні завдання. Педагогічна культура є вищим виявом професіоналізму вчителя і охоплює такі компоненти: наукову ерудицію; загальну культуру; педагогічне мислення; педагогічну етику; культуру мовлення; культуру спілкування; духовне багатство; культуру професійного здоров'я; наукову організацію праці; прагнення до самовдосконалення шляхом самовиховання.

Самовиховання – це усвідомлена діяльність, спрямована на можливу оптимальну реалізацію людини себе як особистості, тобто удосконалення самої себе, на вироблення у себе позитивних якостей, звичок, подолання власних недоліків у процесі діяльності шляхом спеціальних вправ і тренувань.

Самовиховання є складовою самовдосконалення, своєрідним соціальним досвідом, який попередньо нікому не даний, але котрим необхідно оволодіти.

Професійне самовиховання з одного боку є продовженням, наслідком, умовою ефективності професійного виховання вчителів. З іншого – процеси професійного самовиховання і виховання органічно переплітаються.

Професійне самовиховання – це послідовні і логічні етапи формування професійних якостей особистості педагога, внаслідок чого зростає рівень його вихованості, удосконалюються мотиви і способи поведінки особистості та її діяльності.

У структуру професійного самовиховання входять такі компоненти: *рефлексивний і релятивний*.

Рефлексивний компонент професійного самовиховання – це процес самопізнання у формі роздумів над власними переживаннями, відчуттями, думками, над рівнем своєї готовності до педагогічної діяльності.

Релятивний (творчий) компонент професійного самовиховання – це свідомо діяльність вчителя, спрямована на зміну, вдосконалення як своєї особи, так і рівня педагогічної майстерності.

Методи самовиховання – система прийомів і правил самовиховання, розроблена у відповідності до педагогічних принципів і закономірностей, використання яких сприяє ефективності самоформування особистості педагога і його професійних якостей.

Рефлексивний компонент досягається за допомогою методів: самоспостереження, самоаналіз і самооцінка.

Самоспостереження – це спостереження особистості за своєю діяльністю і переживаннями, тобто за своїми діями, вчинками, почуттями і думками. Самоспостереження розрізняють за часом. Воно буває безпосереднє і ретроспективне.

Самоаналіз допомагає вчителю визначити причини, чому саме так сталося, внаслідок яких його особистіних якостей.

Самооцінка – це судження вчителя про ступінь наявності в нього знань, умінь, навичок у співвідношенні з певним еталоном, зразком.

Серед методів самовиховання, що сприяють релятивному компоненту, виділяють самопереконавання, самонаказ, самонавіювання, тренінг.

Самопереконавання сприяє здійсненню вольових зусиль, коли вчитель використовує нові докази, що розширюють і зміцнюють мотиви виконання ним накресленої програми.

Самонаказ використовується для виправлення конкретних недоліків і виховання позитивних якостей. Самонаказ, що відповідає основним життєвим цілям учителя, його переконанням, є більш ефективним, ніж той, що суперечить спрямованості особистості.

Самонавіювання – метод впливу на психіку, але без всякого критичного аналізу, ідеї.

Самонавіювання буває цілеспрямованим і нецілеспрямованим.

Самонавіювання як метод творчого компоненту, вчителями використовують у ситуаціях для зняття надлишку психічної напруги перед тим, як зайти у клас, у конфліктних ситуаціях, також для створення творчого самопочуття.

Особливим методом творчого компоненту є тренінг, зокрема професійно-педагогічний тренінг, який є підґрунтям для складання студентами програми професійного самовиховання.

Повсякчасна робота над собою дасть учителю можливість у подальшому виробити свій власний індивідуальний стиль педагогічної діяльності як ознаку творчого рівня педагогічної майстерності.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Як Ви розумієте поняття особистісні якості?
2. Визначіть основні компоненти самоосвіти педагога.
3. Перелічіть етапи особистісного зростання.
4. Охарактеризуйте провідні чинники процесу самовиховання.
5. Що Ви розумієте під поняттям «педагогічна рефлексія»?
6. Перечіть провідні ознаки особистісного зростання.
7. Дайте характеристику основних моральних якостей вчителя.

Тема 3. Педагогічний вплив як основа педагогічної взаємодії

Мета: ознайомити студентів зі специфікою педагогічного впливу в умовах особистісно орієнтованої освіти; сформувати усвідомлення взаємозв'язку ефективності педагогічного впливу й авторитету учителя.

План

1. Класифікація прийомів педагогічного впливу.
2. Операції педагогічного впливу.
3. Характеристика педагогічної вимоги.
4. Педагогічна майстерність і авторитет учителя.
5. Структура, рівні та критерії авторитету вчителя.

Література до теми

1. Заветний С. О. Філософія впливу : монографія. Харків : Видавець Савчук О. О. 2021. 204 с.
2. Кучерявий О. Г. Парадигмальна концептуальна модель особистісного, професійного і професійно-культурного розвитку

вчителя. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. праць*. 2021. Вип. 1 (19). С. 82 – 92.

3. Педагогічна майстерність: підручник / за ред. І. А. Зязюна. Київ: СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
4. Педагогічна майстерність: хрестоматія / за ред. І. А. Зязюна. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 462 с.
5. Сходинки до педагогічної майстерності : словник з курсу «Основи педагогічної майстерності» / упоряд. Л. Бутенко. Старобільськ, 2015. 136 с.
6. Федорович А. В. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2011. 124 с.

Прийоми педагогічного впливу – це способи організації певної педагогічної ситуації, у якій на основі відповідних закономірностей у школярів виникають нові думки і почуття, що стимулюють їх до позитивних вчинків, до подолання своїх недоліків.

Класифікація прийомів педагогічного впливу передбачає орієнтацію на почуття, які виникають у школярів в результаті застосування прийомів, а також на що спрямована дія прийому: на створення, формування позитивних якостей особистості, чи подолання, «гальмування» її недоліків. Відповідно до цього виокремлюють *дві групи прийомів педагогічного впливу*.

1. *Створюючі* прийоми коригують поведінку учнів на основі виникнення позитивних почуттів: радості, вдячності, поваги, довіри до вчителя, віри у власні сили. Вони сприяють розвитку нових позитивних якостей. До створюючих прийомів належать:

- переконування,
- навіювання,
- заохочення,
- доброта,
- увага,
- прохання,
- організація успіху в навчанні,
- залучення у цікаву діяльність.

2. *Гальмівні* прийоми сприяють подоланню негативних якостей, вчинків. вони викликають переважно негативні почуття: сором, незручність, розчарування, засмучення, жаль, каяття. до цієї групи прийомів належать: паралельна педагогічна дія (вплив на вихованця через колектив), наказ, ласкавий докір, удавана байдужість, натяк, іронія, обурення, засудження, покарання, попередження.

Існує прийом «вибух», коли в результаті несподіваних, неочікуваних дій педагога в учнів виникає гама нових думок і почуттів. Цей прийом не належить до жодної групи, але може виступати як створюючим, так і гальмівним способом педагогічного впливу.

У сучасній освітній практиці виокремлено низку прийомів педагогічного впливу, що сприяють появі в учнів прагнення працювати над собою. До них належать:

1. авансування (оголошення чеснот учня, яких він ще не виявив, але обов'язково виявить в майбутньому);
2. великодушне вибачення (удаване вибачення негідного вчинку в зв'язку з нездатністю учня в даний момент усвідомити здійснене);
3. витіснення (усунення негативного прояву через залучення учня до діяльності);
4. ігнорування (фіксація несприятливого стану учня, яка зовні виглядає як непомічання того, що відбувається);
5. надання права на вільний вибір (підкреслення права учнів на вільний вибір, але розкриття при цьому можливих наслідків, різних варіантів вибору);
6. концентрація на позитивному (зняття несприятливого стану через зосередження на позитивному чи в самому учневі, чи в інших людях та предметах);
7. залишення наодинці з самим собою (не засудження поведінки чи конкретного вчинку, а надання можливості дитині самій розібратися у скоєному);
8. педагогічний паліатив (тимчасова уступка, непомічання порушень соціальних норм чи часткове їх допущення, але

підготовка учнів до того, щоб у майбутньому не допускати таких порушень);

9. пауза (спеціальне переривання мовлення у спілкуванні з ким-небудь);
10. придушення (жорстке припинення і обмеження дій школяра з метою запобігання тим діям, які можуть нанести шкоду);
11. підміна мотиву (уміння бачити за проступком позитивні мотиви);
12. санкціонування (надання права на виявлення несприятливого стану – апатії, нудьги, смутку – на певний обмежений час);
13. створення ситуації успіху;
14. жарт.

Знання перелічених прийомів не гарантує уміння майстерно здійснювати педагогічний вплив та встановлювати продуктивні взаємовідносини з учнями. Важливою у цьому контексті є здатність педагога бути гнучким, творчо підходити до вибору відповідного прийому педагогічного впливу в залежності від змісту ситуації, обставин, стану учнів, стосунків між ними тощо.

Для більшого урізноманітнення педагогічного впливу, вдосконалення своєї педагогічної майстерності та демонстрації учням зразків ставлення до оточуючої дійсності, вчителю варто оволодіти також основними ключовими операціями педагогічного впливу.

Існує *три ключові операції* педагогічного впливу.

1. «Я-повідомлення» – оголошення вчителем свого стану і ставлення до вчинку чи дії учня, як явища (починається словами: «Я завжди...», «Мені завжди...»).

Наприклад: хлопчик ненароком кинув з підвіконня вазон («Я завжди засмучуюсь, коли гине краса»); одинадцятикласники напередодні свята прийшли до школи в білих сорочках і краватках («Мені завжди приємно бачити елегантно вдягнутих людей»).

2. «Ти-повідомлення» (позитивна підтримка) – має на меті пояснення негативної поведінки учня його позитивними рисами, мотивами.

Наприклад: учень не виконав домашнього завдання («Ти, напевне, забув вдома зошит»); учень запізнився на урок («Ти, мабуть,

відводив молодшу сестричку в садочок, і тому запізнився»).

3. «Безумовність норми» – має на меті розкриття перед школярами соціально і особистісно значущих доказів на користь етичних вимог, тобто того, що дасть дотримання тієї чи іншої норми людям взагалі чи конкретному учневі.

Наприклад: Учитель звертається до чергових з проханням витерти дошку, а у відповідь чує: «Ми на ній не малювали!»! Вчитель зауважує: «Нам усім буде складно розібратися у новому матеріалі без записів на дошці і схем, у тому числі, і вам».

Як бачимо, застосування операції «безумовність норми» є своєрідною постановкою вимоги, що є невід’ємним елементом педагогічного впливу.

Педагогічна вимога – це постановка учневі в процесі виховання соціально- культурної норми ставлення і поведінки.

Види вимог за типом ставлення вчителя до учнів:

1. позитивне ставлення – вимога-прохання, вимога довірою, вимога схвалення;
2. байдуже ставлення – вимога-порада, натяк, умовна вимога, в ігровому оформленні;
3. негативне ставлення – вимога-засудження, вимога з виявом недовіри, вимога-застереження.

Види вимог за засобами, які використовує вчитель:

- вербальні – поділяються на: безпосередні (прохання, порада, рекомендація, ділове розпорядження, наказ);
- опосередковані (розповідь, аналогія, запитання, здивування, натяк);
- невербальні – доповнюють, підсилюють дію слів (пауза, міміка, пластика).

Різноманітність видів вимог, як і способів педагогічного впливу загалом, дозволяє педагогові у кожній конкретній ситуації обрати той шлях, той спосіб взаємодії, що зможе забезпечити найкращий результат. А оволодіння ними може стати черговою сходинкою на шляху до майстерного спілкування вчителя з учнями.

Авторитет учителя – це соціокультурний феномен, який якісно характеризує систему стосунків педагога, визначає його професійно-особистісний статус, прийняття і признання його пріоритетної ролі в системі суб'єктно-суб'єктних стосунків.

Суть педагогічного авторитету – в постійному розвитку педагогом у собі громадської, творчої особистості, людяної, духовної, інтелігентної.

Авторитет учителя має дві істотні і взаємопов'язані сторони: зовнішню і внутрішню.

Внутрішня сторона – це усвідомлення вчителем себе як авторитетної особистості. Адже без високої самооцінки, що є стержнем особистості, неможливе збереження активної професійної позиції, внутрішньої рівноваги, творчого потенціалу.

Зовнішнім проявом авторитету є його необхідність у ефективному здійсненні педагогічного процесу, розв'язанні задач навчання, виховання, розвитку суб'єктів педагогічної взаємодії.

Структура авторитету педагога передбачає:

I. Професійний компонент:

1. Спеціальну ерудицію;
2. Методичну майстерність;
3. Технологічну різноманітність.

II. Особистісний компонент:

1. Ціннісну складову;
2. Характерологічну складову;
3. Культурологічну складову.

III. Соціальний компонент:

1. Соціальну значимість професії;
2. Соціальний престиж професій;
3. Соціальні стереотипи.

IV. Рольовий компонент:

1. Посаду, яку займає педагог;
2. Права й обов'язки.

Рівні авторитету вчителя: позиційний авторитет, функціональний авторитет, особистісний авторитет.

Позиційний авторитет – це формальний рівень, який визначається владними повноваженнями, правами. На цьому рівні авторитету вчитель досягає бажаного, переважно опираючись на признання важливості його посади, положення і тих владних повноважень, які йому дані.

Функціональний авторитет – це неформальний рівень, який визначається ступенем професійності, можливостями вирішувати дидактичні та розвиваючі задачі). Повага і признання гідності вчителя в основному через сферу його знань і можливостей. Дійовий вплив учителя відчувається через вирішення завдань навчання.

Особистісний авторитет – це неформальний рівень. До уваги береться не тільки професіоналізм учителя, але його особистісні якості. Саме на цьому рівні авторитету вчитель володіє можливістю впливати на формування учнів і ефективно вирішувати завдання підростаючого покоління.

Педагогічний авторитет учителя як складова педагогічної майстерності, знаходиться з нею в постійному зв'язку. З однієї сторони неможливо побудувати авторитетні стосунки при низькому рівні педагогічної майстерності, чи тим більше при її відсутності. З другої – авторитетні стосунки сприяють саморозвитку особистості вчителя, надають його педагогічній майстерності більшій конкретності.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Що таке педагогічний вплив?
2. У чому ви бачите роль педагогічного впливу у професійній діяльності вчителя?
3. Як ви розумієте поняття прийомів педагогічного впливу?
4. У яких ситуаціях вчителю слід скористатися створюючими прийомами педагогічного впливу, а в яких - гальмівними?
5. Наведіть приклади використання «Я-повідомлення» у педагогічному спілкуванні.
6. Які почуття й емоції повинно викликати в учнів «Ти-повідомлення»?

7. Навіщо вчителеві потрібно володіти прийомами та ключовими операціями педагогічного впливу?
8. Що таке педагогічна вимога?
9. Які види вимог ви знаєте?
10. Яка роль невербальних вимог у педагогічному спілкуванні?
11. Чому ефективність педагогічного впливу залежить від авторитету вчителя?

Тема 4. Особливості педагогічного спілкування

Мета: Дати оцінку узвичаєних стилів педагогічного спілкування, охарактеризувати моделі спілкування вчителя початкових класів з учнями.

План

1. Поняття «стилі педагогічного спілкування».
2. Класифікація стилів педагогічного спілкування.
3. Моделі спілкування вчителя на уроці з учнями молодшого шкільного віку.

Література до теми

1. Бабаєв В. М., Пазиніч С.М. Філософія педагогічного спілкування: монографія. Харків: Основа, 2019. 269 с.
2. Гарькавець С. К., Волченко Л. І. Спілкування в педагогічному процесі : навч. посіб. Житомир, 2021, 100 с.
3. Капська А. Й. Педагогіка живого слова : навч. метод. посіб. Київ : ІЗМК, 2015. 140 с.
4. Педагогічна майстерність учителя : навч. посіб. / за ред. В. М. Гриньової. Харків : «ОВС», 2016. С. 84-92.
5. Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності : навч. метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д., 2008. С. 82-85

Педагогічне спілкування як феномен навчально-виховного процесу існує стільки, скільки існує школа й посідає провідне місце в діяльності вчителя. Завдяки комунікації педагог повідомляє учням

необхідну інформацію, здійснює виховний вплив, організовує учнів, вирішує різноманітні проблемні ситуації, взаємодіє з батьками, колегами, адміністрацією і т.п. Крім цього, характер взаємин вчителя з учнями досить сильно впливає на результативність педагогічного процесу.

Основними суб'єктами педагогічного процесу шкільної освіти є вчитель та учень, які взаємодіють між собою. Найчастіше ця взаємодія відбувається вербально, на рівні слова. Коли вчитель спілкується з учнями в школі на уроці та в позаурочній діяльності, вирішує професійні проблеми тощо, то його спілкування є педагогічним, тобто професійним за своїм змістом і сферою функціонування.

Педагогічне спілкування відрізняється від звичайного, повсякденного спілкування вчителя за межами школи та поза професійною діяльністю. Особливостями педагогічного спілкування є:

- а) учителю в процесі спілкування належить провідна роль; саме від нього залежить, як складуться взаємини з учнями, успішність чи неуспішність цього процесу;
- б) вплив учителя на учнів завжди є виховуючим, тобто таким, що сприяє формуванню в учнів тих чи інших якостей і рис;
- в) професійний характер спілкування вимагає постійного аналізу побудованої системи взаємин з учнями для запобігання помилок у здійсненні педагогічного впливу.

Водночас педагогічне спілкування може складатися краще чи гірше, ефективно чи неефективно, бути професійним або непрофесійним.

Професійне педагогічне спілкування – комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами, що забезпечує встановлення сприятливого психологічного клімату, ефективної взаємодії та оптимальних стосунків.

Непрофесійне педагогічне спілкування – навпаки, породжує страх, невпевненість, спричиняє зниження працездатності, викликає негативне ставлення до вчителя, до навчання. Тому таке спілкування

можна назвати нерезультативним, недосконалим, на відміну від професіонального.

Спілкування вчителя з учнями може відбуватись по-різному. Успішність цього процесу великою мірою залежатиме від того, як вчитель розглядає учня: як пасивний об'єкт чи активний суб'єкт педагогічного процесу. Сучасна психолого-педагогічна наука вважає за необхідне будувати педагогічну взаємодію на суб'єкт-суб'єктній основі, де і вчитель, і учень виступають активними учасниками педагогічного процесу, здійснюють вплив один на одного, де визнається право учня на власну думку, позицію. Натомість суб'єкт-об'єктні стосунки передбачають відносини підпорядкування, коли активним є лише вчитель, який впливає на учнів, керує їхньою діяльністю, нав'язує свою точку зору, а учням при цьому відводиться пасивна роль. Залежно від того, реалізовано принцип суб'єкт-об'єктної чи суб'єкт-суб'єктної взаємодії, спілкування може бути функціонально-рольовим або особистісно орієнтованим.

Функціонально-рольове – суто ділове, стандартизоване, обмежене вимогами рольової позиції спілкування. За такого спілкування особисте ставлення педагога й учня один до одного не враховується і не виявляється.

Особистісно орієнтоване – передбачає виконання нормативно заданих функцій з виявом особистого ставлення, почуттів. У ході такого спілкування вчитель дає можливість учням висловлювати свої думки і почуття, відвертий з дітьми, не байдужий до їхніх справ і проблем, відчуває внутрішній світ кожної особистості.

До функцій педагогічного спілкування належать:

- інформаційна (вчитель повідомляє учням необхідну інформацію на уроках і в позаурочний час, сприймає інформацію від учнів);
- пізнання особистості (спілкуючись з учнями, педагог має можливість більше про них дізнатися, краще пізнати кожну дитину);
- самоствердження (завдяки висловленню власних міркувань, оцінці явищ, обґрунтуванню своєї позиції відбувається

усвідомлення учнем та вчителем свого «Я», тобто, самоствердження);

- організація взаємодії (у процесі спілкування педагог має можливість організувати учнів на роботу на уроці, на участь в позаурочних заходах);
- експресивна (учасники спілкування співпереживають один одному, що сприяє встановленню ефективних взаємовідносин, суб'єкт-суб'єктної, особистісно орієнтованої взаємодії між вчителем та учнем).

Основні етапи педагогічного спілкування, відповідають логіці педагогічного процесу. Існує чотири основні етапи педагогічного спілкування:

1. прогностичний (вчитель моделює майбутнє спілкування з класом, уявляє, як клас і окремі учні сприймуть його і викладений матеріал, продумує варіанти взаємодії; на цьому етапі важливими є прогностичні здібності, тобто вміння вчителя передбачати результати своєї діяльності);
2. «комунікативна атака» (це організація спілкування на початку взаємодії; тут важливі вміння педагога швидко включати клас в роботу, привертати до себе увагу, а перцептивні здібності вчителя допоможуть йому правильно сприймати учнів, зрозуміти їхній емоційний стан, настрої тощо);
3. управління спілкуванням в ході педагогічного процесу (найважливіший етап; власне процес спілкування);
4. аналіз здійсненої системи спілкування і моделювання наступної діяльності (після завершення процесу спілкування вчитель визначає, чи вдалося йому досягти своєї мети, здійснити задумане, чи були допущені помилки, в чому їх причина, як можна запобігти подібним недолікам у майбутньому).

Ефективному спілкуванню вчителя з учнями часто заважають так звані бар'єри спілкування:

- соціальний – виникає внаслідок різного соціального статусу вчителя й учня (щоб запобігти появі такого бар'єру, вчителю не слід постійно підкреслювати свою позицію, свої переваги як

старшого, педагога, наголошувати на тому, що «я вчитель, тому завжди правий» тощо);

- фізичний – простір, стіл учителя, якими він віддаляє себе від учнів (для подолання даного бар'єру педагог може змінювати відстань між собою та учнями, рухаючись по класу);
- гностичний – недоступність пояснення матеріалу вчителем (педагог не повинен вживати незрозумілих дітям термінів, висловлюватися великими реченнями (більше 17 слів), говорити надто швидко (більше 2,5 слів за 1 секунду);
- психологічний – виникає тоді, коли в учителя є страх перед класом, перед можливістю допустити фактичну чи методичну помилку, відсутній контакт з дітьми або існує негативна установка щодо класу чи окремих учнів.

Організуючи процес спілкування, вчитель завжди керується власними переконаннями, використовує засоби і прийоми, що відповідають особливостям його особистості. Разом з тим, у різноманітних способах взаємодії педагога з вихованцями завжди можна виділити деякі спільні риси, типові особливості, що визначають стиль спілкування.

Стиль педагогічного спілкування – це індивідуально-типові особливості взаємодії вчителя й учнів. У стилі знаходять відображення особливості комунікативних можливостей вихователя та його вихованців, характер їхніх стосунків, а також творча індивідуальність педагога.

Якості, що визначають стиль спілкування вчителя: його ставлення до дітей і вміння управляти учнівським колективом.

Ставлення вчителя до дітей буває:

1. активно-позитивне педагог виявляє доброзичливість, співучасть, співпереживання, його вимогливість поєднана з зацікавленістю; таке ставлення вчителя викликає в учнів довіру, прагнення до співробітництва;
2. пасивно-позитивне – педагог вважає, що лише вимогливість та суто ділові стосунки можуть забезпечити успіх у навчанні; його взаємини з дітьми мало емоційно забарвлені;
3. негативне – породжує недовіру, замкнутість учнів.

Способи керівництва учнівським колективом:

- авторитарний – стиль диктату; учень розглядається як пасивний виконавець; головні форми взаємодії: наказ, вказівка, інструкція, догана, висміювання;
- ліберальний – виявляється у невтручанні педагога, низькому рівні вимог, вчителю бракує стійкої педагогічної позиції; робота йде на самоплив, виховний процес некерований, результати нижчі;
- демократичний – ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного, на довірі; в його основі – орієнтація на самоорганізацію, самоуправління особистості і колективу; основні засоби взаємодії: заохочення, порада, інформація, що розвиває в учнів самостійність.

Конкретизація різновидів ставлення вчителя до учнів та способи керівництва учнівським колективом, передбачає наступні стилі педагогічного спілкування:

1. спілкування на підставі захоплення спільною творчою діяльністю; ґрунтується на активно-позитивному ставленні до учнів;
2. спілкування на основі дружнього ставлення; базується на особистісному позитивному сприйнятті учнями вчителя, який виявляє приязнь, повагу до дітей, але слід остерігатися перетворення дружніх взаємин на панібратські;
3. спілкування-дистанція; в основі має обмеження спілкування формальними стосунками; педагог, якому властивий даний стиль, може мати позитивне ставлення до учнів, але в організації діяльності він ближчий до авторитаризму;
4. спілкування-залякування; поєднує негативне ставлення до учнів і авторитарність у способах організації діяльності;
5. спілкування-загравання; поєднує позитивне ставлення до дітей з лібералізмом; ґрунтується на пошуку прийомів завоювання дешевого авторитету.

Педагогічні реалії демонструють низку непродуктивних стилів педагогічного спілкування.

«Монблан» – вчитель підноситься над класом, як гірська вершина;

«Китайська стіна» – педагог поглиблює дистанцію, підкреслює свою зверхність;

«Локатор» – в організації стосунків з учнями переважає вибірковість учителя;

«Робот» – педагог діє за певною програмою, не зважаючи на обставини, які вимагають змін у спілкуванні;

«Я сам» – вчитель прагне все робити сам, гальмуючи вияви ініціативи з боку дітей;

«Гамлет» – педагог постійно сумнівається у правильності вибраної системи організації взаємин;

«Друг» – перехід на позиції панібратства, втрата ділового контакту у спілкуванні.

Як же повинно виглядати ефективне педагогічне спілкування, якому стилю варто надавати перевагу вчителю у своїй діяльності? Очевидно, педагог повинен володіти значним арсеналом прийомів та засобів, оскільки залежно від ситуації йому доводиться виявляти різні сторони своєї особистості, бути суворим і лагідним, авторитарним і ліберальним, чутливо та гнучко реагувати на зміни педагогічних ситуацій. Продуктивність педагогічного спілкування залежатиме також від захопленості вчителя своєю справою, його професіоналізму та постійної спрямованості на особистість учня.

Питання та завдання для самоперевірки

1. У чому різниця між професійним та непрофесійним спілкуванням?
2. Назвіть переваги та недоліки функціонально-рольового та особистісно орієнтованого спілкування.
3. В чому суть функцій педагогічного спілкування?
4. Яка роль кожного з етапів педагогічного спілкування для встановлення ефективної взаємодії вчителя з учнями у навчально-виховному процесі?
5. Що повинен робити вчитель, щоб не допускати виникнення або

- мінімізувати вплив бар'єрів у спілкуванні?
6. Що визначає стиль спілкування вчителя з учнями?
 7. Порівняйте види ставлення вчителя до учнів зі стилями педагогічного спілкування.
 8. Що, на ваш погляд, породжує непродуктивні стилі спілкування вчителя з учнями?
 9. Чим відрізняється педагогічне спілкування від спілкування вчителя з людьми поза професійною діяльністю?
 10. Назвіть переваги та недоліки стилів керівництва учнівським колективом.

Тема 5. Педагогічний такт

Мета: сформулювати загальні уявлення про педагогічний такт, його функції та форми вияву; конкретизувати рівні педагогічного такту.

План

1. Характеристика педагогічного такту.
2. Сутність та форми вияву педагогічного такту.
3. Рівні педагогічного такту.
4. Педагогічна тактика.

Література до теми

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посібн. Київ : «Академвидав», 2011. 248 с.
2. Кайдалова Л. Г., Щокіна Н. Б., Вахрушева Т. Ю. Педагогічна майстерність викладача : навч. посіб. Харків : Вид-во НФаУ, 2009. 140 с.
3. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: навч. посіб. Київ : Либідь, 2012. 384 с.
4. Педагогічна етика: текст лекцій / за ред. О. Г. Романовського. Харків : НТУ «ХП», 2017. 60с.
5. Педагогічна майстерність: комплекс навч.- метод. посіб. / упоряд. Н. Волянюк. Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2016. 68 с.

Особистість педагога в сучасному соціокультурному просторі становить один з провідних чинників успішності вирішення складних освітніх завдань. Унікальний характер педагогічних ситуацій у реальному навчально-виховному процесі школи, необхідність урахування ситуацій невизначеності та випереджального характеру проектування різних форм організації педагогічного процесу вимагає високого рівня педагогічної майстерності. Відтак важливими складовими майстерності сучасних педагогів постають професійний такт та тактика фахової діяльності.

Педагогічний такт належить до складових педагогічної майстерності.

Є декілька визначень поняття «педагогічний такт».

1. Педагогічний такт – це природна здатність учителя впливати на учнів.
2. Педагогічний такт – це складова загальної культури вчителя.
3. Педагогічний такт – це відмінне знання свого предмета.
4. Педагогічний такт нерозривно пов'язаний з усіма наведеними якостями, але й має свою специфіку. Він правильно визначається як чуття (чуття доречності, доцільності) (Синиця І. О.).
5. Педагогічний такт – це дотримання міри через засоби впливу.
6. Такт учителя виявляється в його діях і вчинках у процесі навчально-виховної діяльності, у формі спілкування з учнями, в методах і прийомах, за допомогою яких відбувається виховний вплив на них. При цьому загальний тон і стиль спілкування вчителя з учнями характеризується доброзичливістю, повагою до гідності учня, вимогливістю, правдивістю ставлення і педагогічно виправданою виразністю процесу спілкування. (І. В. Страхов).
7. Педагогічний такт у широкому розумінні – це спеціальне професійне вміння вчителя, за допомогою якого він у кожному конкретному випадку застосовує щодо учнів найефективніший за певних обставин засіб виховного впливу (І. О. Синиця).
8. Педагогічний такт – це лише особливе застосування такту психологічного (К. Д. Ушинський).

Саме у такті визначається те, що підсилює зв'язок загального й особливого у педагогічній діяльності, дає змогу реалізувати теоретичні положення педагогічної науки з урахуванням постійних змінних вимог педагогічної практики.

Педагогічний такт є не частковим, а універсальним способом гармонізації стосунків учителя й учнів.

Педагогічний такт є наскрізною категорією. Він є компонентом і стрижнем усіх психолого-педагогічних ситуацій, де дійовими особами виступають учитель та учень.

Педагогічний такт – це моральна поведінка вчителя, що включає передбачення всіх об'єктивних наслідків учинків, передбачення їх суб'єктивного сприйняття, виявлення високої гуманності, чуйності, турботи про учня, найкращий засіб установалення доброзичливих стосунків з ним у будь-яких ситуаціях. Носієм такту може бути лише зріла, духовно багата, інтелігентна особистість.

Педагогічний такт – це завжди творчість, завжди пошук і в чомусь неповторний вчинок. Він присутній там, де є вихід за межі стандарту, алгоритму, усереднення. Такт учителя виявляється у його вмінні працювати з кожним учнем, як з неповторною особистістю, в індивідуальній забарвленості діяльності вчителя, у його стилі роботи, в умінні прогнозувати наслідки своїх дій. Це вміння залежить від психолого-педагогічного мислення вчителя. Воно ж передбачає бачення вчителем цілісного поля діяльності, володіння методами моделювання тощо.

Такт учителя має дві сторони – повагу вчителя до себе та повагу до учня.

Сутність педагогічного такту полягає в педагогічній взаємодії через організацію педагогічно доцільного ставлення до учнів, дотримання міри в спілкуванні з ними, в умінні налагоджувати продуктивний стиль спілкування в педагогічному процесі.

Педагогічний такт розглядають виключно у позитивному плані: він або є, або його немає. Тому форми його вияву зосереджені у сфері позитивних педагогічних дій.

Педагогічний такт учителя виявляється:

1. у здатності швидко оцінювати реальну ситуацію і знаходити оптимальні рішення;
2. у моральній чистоті, позитивній дії, вмінні керувати своїми почуттями, емоціями;
3. у поєднанні високої принциповості та вимогливості з чуйним, людяним ставленням до учня, критичності і самокритичності при оцінці своєї праці та своїх вихованців;
4. у несприйманні шаблону, формалізму, застою думки й справи;
5. в умінні висловлювати розпорядження, вказівки та прохання без благання, але й без марнославства;
6. у вмінні слухати співрозмовника, не виказуючи байдужості та зверхності;
7. у гуморі без насмішки;
8. врівноваженості, самовладанні й діловому тоні спілкування без дратівливості та сухості.

Рівні педагогічного такту:

1. Домінує зміст. Ознаки: часто спостерігається у життєво мудрих людей. Закладена сімейним вихованням мудрість виявляється у побудові стосунків з оточенням. Даний рівень педагогічного такту зустрічається у вчителів початкових класів та вчителів із сімей учительських династій.
2. Домінує форма. Ознаки: спостерігається у вчителів із невисоким рівнем світоглядної культури, які найчастіше освіту здобули заочно і мають невеликий досвід роботи. Їм притаманне оволодіння методиками у відриві від змісту, дотримання зовнішньої форми поведінки.
3. Єдність змісту і форми. Ознаки: гармонійно впорядкована сукупність елементів та процесів, що становлять суть такту і способів його вияву у різних психолого-педагогічних ситуаціях. Здатність до підготовленої імпровізації.
4. Індивідуальний вияв гармонії змісту і форми. Ознаки: високий рівень оволодіння мистецтвом такту. Тактовна поведінка стає способом професійного і особистого життя.

Важливою властивістю педагога є тактовність – риса особистості, що є вихованою здібністю, яка переросла у звичку дотримуватися міри у спілкуванні, не допускаючи дій і слів, які можуть бути неприємними для інших людей. Тактовний педагог просто й переконливо розмовляє з вихованцями, поважаючи їхню гідність. Ураховуючи вікові та індивідуальні особливості вихованців, він ставить педагогічно обґрунтовані вимоги, добирає найоптимальніші засоби педагогічного впливу на вихованців. Тактовність у поєднанні з педагогічною гнучкістю допомагає педагогу успішно вирішувати широкий спектр професійних і життєвих проблем. Педагогічна гнучкість – складне багатомірне психічне утворення, що поєднує в собі змістові та динамічні характеристики, які зумовлюють здатність учителя легко відмовитися від невідповідних ситуації способів поведінки, прийомів мислення й емоційного реагування і виробляти чи приймати нові, оригінальні підходи до розв’язання проблемної ситуації за незмінних принципів і моральних засад життєдіяльності.

Педагогічна тактика може мати найскладнішу градацію: від найкращої до найгіршої, від найдосконалішої до найпримітивнішої.

Педагогічна тактика індивідуальна. Її важко звести до інструкцій. Можна навести лише кілька загальних порад:

- виховні засоби використовувати в міру, відчувати, коли потрібно припинити жартувати або сердитись;
- уникати образ (ображений учень не сприймає від учителя порад, вимог, створюється психологічний бар’єр);
- поведінка вчителя під час індивідуальної розмови з учнем - це показник майстерності вчителя;
- використовувати «обхідні» шляхи: поєднання такту з тактикою, “випадкові” зустрічі і т.п.;
- допомогти учневі сприйняти незадовільну оцінку як тимчасову невдачу;
- наш поганий настрій – причина багатьох нетактовностей;
- зауваження, зроблене в дотепній формі, сприймається краще і частіше й охочіше береться до уваги.

Загалом, педагогічна тактика передбачає гнучкість у поведінці вчителя. Для цього педагог може оперувати різними стилями педагогічного керівництва (авторитарним, демократичним, ліберальним), по-різному поводитись на уроці і в позаурочний час (на уроці – коректний, вимогливий, сухуватий, а після занять – невимушений, доброзичливий), обирати різні *рольові позиції*: «батька», «дитини» чи «дорослого». Звичайна позиція педагога – «дорослий» (ділова взаємодія, вчитель радиться з дітьми, обговорюють спільні справи). Позиція «дитини» може виявлятися у грі, коли потрібно, щоб учень виявляв сміливість, самостійність. «Батько» – вчить, спрямовує, оцінює, засуджує, завжди все знає, схильний до нотацій, вимогливий. Така позиція є небажаною для постійного використання, оскільки гальмує розвиток учнів, а коли учень починає вважати себе дорослим – призводить до конфліктів.

Вибір тактики зумовлений спеціальними професійними вміннями, зокрема:

- комунікативними (сукупність цих умінь дає педагогу можливість встановлювати педагогічно вмотивовані контакти з окремими вихованцями, учнівським чи студентським колективом);
- перцептивними (ці уміння передбачають здатність педагога проникати у внутрішній світ своїх вихованців, адекватно сприймати і розуміти їх психічний стан);
- сугестивними (ця група умінь проявляється у безпосередньому емоційно-вольовому впливові педагога на вихованців з метою створення у них певного стану, спонукання до конкретних дій);
- рефлексивними (це уміння, пов'язані із здатністю до саморозуміння і розуміння інших, самооцінення та оцінення інших, самосприйняття і сприйняття інших, що спонукають педагога до аналітичного осмислення й творчого ставлення до своєї професійної діяльності у взаємозв'язку з діяльністю учнів, студентів, колег по праці та ін.);
- емпатійними (до них відносять уміння, пов'язані з емпатійним розумінням, що виявляється в зацікавленості справами

вихованців, їх успіхами і труднощами, та емпатійним слуханням, що полягає в уважному слуханні вихованця тощо).

Важливе значення у виборі тактики в кожній конкретній педагогічній ситуації має також рольова позиція, яку може займати педагог, а саме: «прибудова зверху» – позиція «батька» (педагог демонструє рішучість, незалежність, здатність брати відповідальність на себе, домінування); «прибудова знизу» – позиція «дитини» (педагог невпевнений у собі, нерішучий, вирішення проблем намагається перекласти на інших); «прибудова поряд» – позиція «дорослого» (поведінка педагога коректна, він добре володіє педагогічною ситуацією, спілкування з вихованцями будує на засадах принципу суб'єкт-суб'єктної взаємодії, коли кожен виступає рівноправним партнером).

Отже, педагогічний такт і ефективна тактика вчителя є невід'ємними складовими майстерного педагогічного спілкування. Тактовність та вміння обирати вірну тактику – це результат постійної роботи педагога над собою, його творчих пошуків, прагнення до самовдосконалення та професійного зростання.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Яку людину можна назвати тактовною?
2. Яких вимог повинен дотримуватися вчитель, щоб бути тактовним?
3. Чим педагогічний такт відрізняється від загального?
4. У яких значеннях вживається поняття педагогічного такту?
5. Чим відрізняються поняття «педагогічний такт» і «педагогічна тактика»?
6. Наведіть приклади поєднання педагогічного такту і тактики вчителя.
7. У чому може виявлятися гнучкість поведінки вчителя?
8. Назвіть переваги й недоліки рольової позиції «дорослого».
9. Чи варто застосовувати позицію «батька» у педагогічному спілкуванні? Якщо так, то в яких випадках?
10. Наведіть приклад застосування рольової позиції «дитини».

Тема 6. Особливості педагогічної взаємодії в умовах початкової школи

Мета: забезпечити усвідомлення принципів засад організації педагогічного процесу через вплив, взаємодію, співробітництво вчителя і учнів.

План

1. Організація навчально-виховного процесу через вплив учителя на учнів молодшого шкільного віку.
2. Співробітництво вчителя і учнів на уроках та в позаурочний час.
3. Урок як навчальний діалог учителя з учнями.
4. Елементи технології уроку-діалогу.

Література до теми

1. Загорулько М. Формування в майбутніх учителів початкової школи вмінь вивчення особистості молодшого школяра. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету «Педагогічні науки»*. 2017. № 79. С. 118–121.
2. Ковальчук В. І. Сутність та структура педагогічної майстерності вчителя. *Вища освіта України*. 2021. Вип. 27. С. 210-223.
3. Луцюк А. М. Василь Сухомлинський про педагогічну майстерність учителя початкової школи. *Педагогічний дискурс*. 2017. Вип. 10. С. 297-301.
4. Професійна компетентність вчителя початкових класів: навч.-метод. посіб. / упоряд. В. Берека. Харків: вид-во «Ранок», 2018. 153 с.
5. Теличко Н.В. Теорія і методика формування основ педагогічної майстерності майбутнього вчителя початкових класів : монографія. Київ, 2014. 522с.
6. Філатова Л. С. Педагогіка партнерства : апгрейд інструментарію сучасного учителя початкових класів. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Теорія і методика навчання: проблеми та пошуки»*. Харків: ХНПУ, 2020. №17. С. 96-103.

7. Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : монографія. Київ, 2013. 319 с.

Педагогічний (навчально-виховний) процес – це сукупність послідовних педагогічних дій, спрямованих на досягнення освітньої мети.

Організація виховного процесу через *вплив* учителя на учнів має двоякий характер:

- а) вплив особистості вчителя;
- б) вплив дії учителя.

Педагогічний вплив може бути:

1. цілеспрямований і неспрямований;
2. прямий і опосередкований;
3. позитивний і негативний;
4. усвідомлений і неусвідомлений.

Організація педагогічного процесу через «співробітництво педагога з дітьми» відбувається «коли вчитель допомагає учневі перебороти труднощі» (Ш.О. Амонашвілі).

Педагогічна взаємодія відображає взаємну активність і взаємозумовленість дій педагога та учнів, обов'язковий зворотній зв'язок та самостійний взаємовплив суб'єктів, що виявляється у самовихованні і самоосвіті.

Сутність педагогічної взаємодії, тобто її внутрішня сторона, детермінується спілкуванням, стосунками і впливом.

Спілкування виступає як засіб вирішення навчальних задач, як система забезпечення навчально-виховного процесу і є важливою умовою встановлення взаємодії між учителем і учнями.

Педагогічне спілкування – це є професійне спілкування викладача з учнями на уроці та поза ним, яке має певні педагогічні функції і спрямоване (якщо воно повноцінне і оптимальне) на створення позитивного психологічного клімату, а також психологічну оптимізацію навчальної діяльності, стосунків між педагогом і учнями і в середині учнівського колективу.

Спілкування може відображати такі категорії аналізу взаємодії:

Мовчання:

- а) продуктивне;
- б) непродуктивне.

Похвала:

- а) коротка, одним словом;
- б) раціональна, з поясненням.

Акцентування думки учнів:

- а) з повторенням думки учнів;
- б) з висновками і узагальненнями.

Запитання учнів:

1. запитання, що вимагають короткої відповіді (запитання про факти, слова і т. п.);
2. запитання, які вимагають розгорнутої відповіді;
3. запитання з метою виправлення чи доповнення відповіді іншого учня;
4. повторення запитання чи повторення його в іншому словесному оформленні.

Подача інформації.

Розпорядження.

Критика (осудження):

- а) коротка, одним словом;
- б) раціональна, з поясненнями.

Відповіді учнів на запитання вчителя: а) на запитання, яке вимагає короткої відповіді (назвати слово, факт, пояснення, висловлювання і т.п.); б) на запитання, яке вимагає розгорнутої відповіді (приклад, оповідання); в) виправлення чи доповнення іншого учня.

У системі освіти відбувається гуманізація навчання і шкільного життя загалом. Цей процес визначено як мету і стратегію діяльності школи. Як альтернативу авторитарному стилю педагогічного керівництва вчителі сприйняли ідеї педагогіки співробітництва, організації навчання на особистісно гуманній основі спілкування з учнями. Сутність цих ідей полягає у створенні комунікативного

забезпечення навчання шляхом встановлення контакту з учнями, ведення з ними діалогу.

Удосконалення системи взаємодії вчителя з учнями на уроках нині сприймається як істотний резерв поліпшення якості шкільного навчання, активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку їхніх пізнавальних інтересів. Якими є шляхи розв'язання цих завдань?

Урок повинен цікавити учня, бути орієнтованим на забезпечення його природних пізнавальних потреб, з одного боку, і стимулювати нові пізнавальні інтереси, поглиблювати їх – з іншого. Учень на уроці має реалізувати власний творчий потенціал – знання, здібності, вміння, відчувати себе в ситуації успіху, вірити у свою спроможність розв'язувати пізнавальні завдання. Для дітей важливо відчувати на уроці зацікавленість учителя у спільній з ними діяльності. Про це говорили школярі, коли давали відповідь на запитання про улюблені уроки. Інакше кажучи, їм хотілося, щоб урок був для них своєрідним діалогом з учителем. Не лише виклад і закріплення нового матеріалу має відбуватися на уроці, а й ще щось дуже важливе для дитини: встановлення духовних зв'язків між нею і вчителем, обмін думками, поглядами, поглиблення суто людських стосунків. Усе це – внутрішній, невидимий бік уроку, на відміну від зовнішнього, очевидного, з його структурою, методами, засобами, формами навчання. Цей внутрішній бік не завжди сприймається учнями на рівні свідомості, проте він бажаний, адже дає можливість краще зрозуміти вчителя і себе, краще і з більшою охотою вчитися.

Вивчення досвіду роботи Сухомлинського-вчителя свідчать про те, що його уроки були справді своєрідною *формою духовного спілкування* з дітьми, а не просто академічним часом, що відведений для викладу нового матеріалу та оцінки знань.

Важливою передумовою проведення таких уроків є побудова їх на діалогічній взаємодії вчителя з учнями. *Діалог* – специфічна форма спілкування, коли людина сприймається як партнер із правом на власну позицію, на свій індивідуальний спосіб сприйняття світу. Діалог дає змогу самовираження кожному з партнерів спілкування.

Спільно з учителем учні розмірковуюватимуть над проблемою, шукатимуть правильної відповіді, емоційно відгукуватимуться на його слова. Це буде не зовнішній, а внутрішній діалог учнів з учителем, який зумів створити в класі ситуацію співроздумів і співпереживання. І буде добре, якщо цей діалог, зрештою, переросте в діалог учня із самим собою і він намагатиметься самотійно осмислити почуте від учителя.

Трапляється, проте, й інакше: урок проводять у формі бесіди, вчитель ставить запитання, учні відповідають, а ситуації діалогу при цьому не виникає. Відчувається, що кожен ніби виконує свою роль, а спільного пошуку немає. Партнери відчужені один від одного, їхня діяльність має формальний характер. Як люди вони не цікаві одне одному. Учням нецікаво вчитися, бо педагог не сприймає їх як особистостей, не зацікавлений у результатах навчання своїх вихованців.

Загалом діалог на уроці – це вияв своєрідної філософії професійної діяльності вчителя, його поглядів на характер шкільного навчання, свою позицію і позицію учнів. Засадовою для такої філософії є віра у великі можливості гуманізації процесу навчання. Ці ідеї активно розроблялися і розробляються такими відомими педагогами, як В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, Я. Корчак, К. Роджерс. Головні тези гуманістичної педагогіки, що орієнтують учителя на діалог з учнями, можна узагальнити в таких висновках:

1. Навчання в школі є специфічною формою спільної життєдіяльності вчителя і учнів, які не просто вступають у суспільні відносини в школі, виконують соціальні ролі, визначені їхнім офіційним статусом (роль учителя і роль учня), а й є носіями насамперед суто людських якостей, потреб, мотивів. Тому діяльність учителя й учнів у школі має будуватися на гуманістичних, особистісно орієнтованих засадах, які забезпечили б їм можливість встановлення добрих, суто людських взаємин, розуміння одне одного, взаємоповаги. Така психологічна засада організації навчання створює передумови для конструктивного розв'язання дидактичних завдань. Маємо на

увазі не просто кількісні результати навчання учнів (збільшення кількості добрих оцінок – це може бути формальний показник), а передусім якісні показники, що характеризують буття особистості на уроці. Учні навчаються з більшим інтересом, знижується рівень їх тривожності стосовно вчителя, зростає впевненість у власних можливостях, задовольняються їхні потреби у спілкуванні.

2. Учитель і його учні мають виступати як рівноправні суб'єкти навчального процесу. Іншими словами, йдеться про визнання рівності вчителя і учнів у їхній людській сутності. Рівноправність учня як суб'єкта діяльності полягає у визнанні за ним права на активну роль у навчанні, на сприймання вчителя і реагування на нього як на особистість (а не як на об'єкт його діяльності). Роль учителя – створити умови для активного навчання учнів, розвитку їхнього творчого потенціалу, наближення їхньої діяльності на уроці до самодіяльності. Учитель має сприйматися учнем не лише як носій певних знань, контролер, який стежить за засвоєнням матеріалу, а насамперед як особистість, людина, яка має власну життєву і професійну позицію і намагається допомогти своїм вихованцям у їхньому особистісному зростанні.
3. Важливо довіряти учневі, вірити в його здібності, спроможність успішно навчатися. Слід орієнтувати школярів у навчанні не на минулі невдачі, а на досягнення успіху, формувати в них перспективу можливого подолання пізнавальних бар'єрів, труднощів власного розвитку.
4. Шкільне викладання має будуватися не як безпосередній однобічний вплив учителя на учнів (пряме транслявання знань), а як обмін учителя з учнями особистісним сенсом. Учитель мусить не тільки інформувати (передавати знання), а й заражати учнів потребою сприймати навчальну інформацію через демонстрування його власного сприймання (передавати зміст). Виклад учителем знань є особистісно забарвленим, а не байдужим відтворенням знання дійсності.

5. Навчання на уроках слід організовувати як спільну діяльність учителя й учнів. Позиція вчителя у такому навчанні: «Я прийшов до вас, щоб разом із вами шукати відповіді на питання».

Викладені міркування дають можливість визначити *характеристики уроку, який будується на ґрунті діалогічної взаємодії вчителя з учнями* (в подальшому називатимемо його «урок-діалог»):

- а) рівність особистісних позицій учителя й учнів у процесі навчання полягає в тому, що вчитель сприймає учня як особистість і реагує на нього як на особистість, в особистісному включенні вчителя і учнів у розв'язання дидактичних завдань уроку;
- б) наявність контакту, емоційно-інтелектуальної спільності між учителем та учнями – відчуття учнями у спілкуванні з учителем своєї психологічної захищеності; доброзичлива, творча атмосфера уроку;
- в) високий рівень мотивації навчання учнів – активність у пізнавальній діяльності; свідомий характер навчання; забезпечення успіху у навчанні;
- г) оптимальне співвідношення між свободою учня у виборі змісту, методів навчання і педагогічним керівництвом його діяльністю; збільшення числа елементів навчальної самодіяльності в роботі учнів;
- д) творче самопочуття вчителя і учнів під час роботи на уроці, відчуття ними задоволення від спільної праці; реалізація потреби учнів у персоналізації, в суспільному визнанні.

Розмову про те, на яких засадах будується урок-діалог, почнімо з ознайомлення з досвідом роботи відомого педагога-майстра, вченого, літератора – вчительки середньої школи № 53 м. Львова Ю. Львової. Серед її набутку є невеличке оповідання «Наодинці з собою», де описано ситуацію з її шкільної практики.

Після проведення відкритого уроку для педагогів міста і області вчителька залишається сама у класі і, пригадуючи свій урок, добрі відгуки колег, відчуває задоволення. На уроці все відбувалося чітко за

планом: спрацьовували технічні *засоби* навчання, своєчасно з'являлося на дошці все, що мало з'явитися, був гарний темп роботи. Раптом вона ловить себе на думці, що зовсім не знає, як сприймали її урок окремі учні, і взагалі, чи всі її зрозуміли. Вона, заклопотана тим, чи встигне виконати передбачене планом, не бачила їхніх облич, очей «Я їх не відчувала! Я їх загубила, я не знаю міри їхнього інтересу, причетності кожного з них до роботи – урок не відбувся.

Проте розглянута ситуація нашою вчить на роздуми, як побудувати урок, щоб він став справжнім діалогом учителя з учнями, з яких елементів складається його технологія? Для відповіді на ці запитання проаналізуємо п'ять, на наш погляд, головних технологічних елементів організації навчання на уроці:

1. мета уроку, спрямування;
2. завдання і професійна позиція вчителя;
3. головний механізм педагогічного керівництва навчанням;
4. характер пізнавальної діяльності й позиція учнів у навчанні;
5. оцінювання навчання.

Аналізуючи кожен з цих елементів з двох позицій, поміркуймо, що стверджує й що заперечує при цьому ідея організації уроку як діалогу вчителя з учнями. Роздуми й висновки можна узагальнити в порівняльній таблиці. Для зручності користування нею назвімо першу модель уроку «урок-діалог», а другу – «урок-монолог».

Найкращі педагоги сучасної школи будують навчання на ґрунті діалогічної взаємодії з учнями, яка забезпечує школярам активну позицію у навчальному діалозі з учителем, дає змогу відчувати і виразити себе як особистість. Звичайно, технологія уроку-діалогу потребує від учителя високого рівня володіння розвивальними методиками навчання, розвитку гуманістичної спрямованості його особистості, вміння сприймати, слухати, розуміти своїх таких різних учнів, прогнозувати їхнє зростання. Проте й педагогічна ефективність таких уроків справді значуща і очевидна. Якими ж є її показники?

1. Високий рівень мотивації навчання учнів. Їм цікаво вчитися, вони помічають, що вчителю також цікаво їх навчати. На уроці

панує творча атмосфера пізнання, спільного пошуку. Урок – це час спільної праці, спільного життя вчителя та учнів.

2. Взаєморозуміння між учителем і учнями. Довіра до вчителя як до фахівця – його сприймають як авторитетне джерело знань, повага до нього як до особистості. Вимоги вчителя справедливі, учні сприймають їх спокійно. Є контакт, взаємне бажання працювати разом.
3. Високий рівень пізнавальної активності учнів. Їхня думка розкута, вони не бояться помилитися під час розв'язання нової задачі. Можливість творчо працювати стимулює їхню активність. Вони бачать реальну зацікавленість учителя в їхніх відповідях, роздумах, висновках. Взаємна задоволеність учителя і учнів спільною працею на уроці учні збагатилися новою цікавою інформацією, виявили свої здібності, здобули визнання у класі, вчитель задоволений співпрацею з учнями, тим, що віддав їм часточку свого інтелектуального, духовного надбання, переконався, що його робота дала позитивні результати.

Педагог має право на вільний вибір будь-якої моделі організації уроку, але при цьому він мусить пам'ятати, що бере на себе і відповідальність за результати навчання. Прогностичним результатом навчання для моделі «урок-діалог» є формування знань учнів як власної цінності, вмінь, духовного надбання, яке сприяє особистісному зростанню, входженню у непростий світ взаємин з оточенням. У ситуації «урок-монолог» процес навчання зводиться до виконання вчителем формальних функцій, ігнорується особистість учня як суб'єкта навчання. Він отримує знання, але вони формальні, як і стосунки з учителем, який не вплинув позитивно на формування особистості свого учня, не став для нього справжнім порадиником.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Як відбувається вплив учителя на учнів молодшого шкільного віку в процесі навчання?
2. Які результати засвідчують ефективність співробітництва вчителя і учнів на уроках та в позаурочний час?

3. Чому В. О. Сухомлинський визначав урок як навчальний діалог учителя з учнями?
4. Які елементи притаманні технології уроку-діалогу?
5. Які існують різновиди педагогічного впливу?
6. Як проявляється педагогічний вплив під час уроку?
7. Які провідні характеристики сучасного уроку в початковій школі?
8. У чому полягають особливості гуманної педагогіки?
9. Що виступає провідним засобом вирішення навчальних задач?
10. За допомогою яких показників визначається рівень ефективності організації навчально-виховного процесу у початковій школі?

Тема 7. Педагогічна ситуація і педагогічна задача

Мета: сформувати загальне уявлення про поняття «педагогічна ситуація», «педагогічна задача», «конфліктна ситуація», «проектування процесу».

План

1. Педагогічна ситуація – складова педагогічного процесу.
2. Педагогічна задача.
3. Конфлікт як психолого-педагогічна проблема в діяльності учителя.
4. Проектування освітнього процесу початкової школи.

Література до теми

1. Галузяк В. М., Холковська І. Л. Педагогічна конфліктологія : навч. посіб. Вінниця : «Нілан ЛТД», 2015. 208 с.
2. Кучерявий О.Г. Закономірності й принципи професійно-культурного розвитку вчителя. *Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. праць*. 2020. Вип. 22. С. 21 -31.
3. Мільто Л.О. Методика розв'язання педагогічних задач: навч. посіб. Харків : Ранок-НТ, 2014. 202 с.
4. Мосьпан М. О. Психологічний супровід розвитку та формування засобів саморегуляції в конфліктних ситуаціях педагогічної

діяльності. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. Том 10. Вип. 27. Київ, 2015. С. 336-344.

5. Рибалко Л. С., Пасько Л. Б. Основи педагогічної майстерності. Вступ до вчительської професії : навч. метод. посіб. Харків : ХДПУ. 2014. 207 с.
6. Солдатенко М. М. Розвиток педагогічної майстерності викладача в умовах інформаційного суспільства: когнітивни аспект: монографія. Київ: Педагогічн думка, 2018. 162 с.

Педагогічний процес – це спеціально організована, цілеспрямована взаємодія вчителів та учнів, спрямована на вирішення навчальних, виховних та розвивальних завдань. Навчально-виховний процес учитель організовує через розв’язання педагогічних ситуацій, які є найменшою структурною одиницею. Будь-яка ситуація стає ситуацією педагогічною (набуває педагогічної функції), якщо вона пов’язана з формуванням, розвитком, вихованням учня. Тобто педагогічна ситуація співвідноситься з можливістю навчально-виховного впливу на учня.

Педагогічна ситуація – це сукупність взаємопов’язаних факторів і явищ, які характеризують конкретний етап, період чи подію у школі і вимагають від педагогів оцінок, розпоряджень чи інших організаційних дій.

При визначенні поняття “педагогічна ситуація” можна виділити два блоки підходів.

Перший блок. Педагогічна ситуація як складова педагогічного процесу. Тобто, це є методи навчання та виховання, які використовує вчитель при організації навчального процесу. Тоді педагогічні задачі – це прийоми навчання, що сприяють досягненню мети конкретного методу.

Другий блок. Педагогічна ситуація як складова проєктування діяльності вчителя і учнів у освітньому процесі.

При класифікації педагогічних ситуацій як складових проєктування діяльності вчителя і учнів у освітньому процесі визначають низку підходів.

Перший – класифікація за видовим значенням:

1. Ситуація-ілюстрація (на конкретному прикладі продемонстровано вирішення проблеми).
2. Ситуація-проблема (сформульована тільки проблема, яку необхідно проаналізувати і запропонувати своє рішення).
3. Ситуація-оцінка (відображає проблему і рішення, які необхідно проаналізувати).

Педагогічну ситуацію спричиняють різні умови, за яких протікає діяльність педагога:

- по-перше, учень з його знаннями і переконаннями;
- по-друге, колектив учнів з різним ступенем його організованості;
- по-третє, наявність задач, що їх має вирішувати учень;
- по-четверте, рівень кваліфікації педагога, що здійснює поставлену перед ним мету.

Виокремлені педагогічні ситуації називаються педагогічними **задачами**.

Вони ніби моделюють (імітують) типові ситуації, які виникають у практиці навчально-виховного процесу.

Об'єктивно кожний учитель постійно розв'язує педагогічні задачі, аналізує їх і на цій основі ставить нові завдання, які визначають шляхи досягнення навчально-виховної мети.

Традиційно педагогічні задачі розглядаються як інструмент творчості вчителя.

Педагогічні задачі конкретизують педагогічну ситуацію. Тобто, якщо при розв'язанні педагогічної ситуації вчитель стоїть перед дилемою, яке рішення йому прийняти (одна і та ж сама ситуація може вирішуватися різними способами), то при конкретній педагогічній задачі можлива конкретна відповідь.

У фаховій літературі педагогічні задачі розподіляють за часовим фактором на: стратегічні – визначені далекими і середніми перспективами розвитку колективу і особистості; тактичні – визначені більш близькими перспективами; оперативні – визначаються тільки-но створеною ситуацією.

За своїм цільовим призначенням є наступні типи педагогічних задач:

1. Аналітичні задачі. Вони призначені для того, щоб виробити у майбутнього вчителя вміння аналізувати й оцінювати педагогічну ситуацію, виокремлювати проблему, що міститься у ній, визначати фактори, від яких залежить виникнення проблеми, а також намічати можливі шляхи, способи рішень, які варто прийняти в умовах сформованої ситуації.
2. Проєктивні (або конструктивні) задачі. Вони призначаються для того, щоб виробити у майбутнього вчителя вміння самостійно будувати способи рішення вже поставленої задачі, розробляти певний «проєкт» організації предметного змісту й форми діяльності учнів.
3. Ігрові задачі. Моделювання процесів реальної взаємодії, спілкування та комунікації вчителя й учнів має на меті формування у майбутніх вчителів уміння будувати свої взаємини з учнем чи групою учнів, домагатися здійснення своїх планів. Педагогічна ситуація не завжди є конфліктною.

Конфліктна ситуація між вчителем з однієї сторони і учнями або учнем з іншої:

- а) а) може існувати задовго до того, як відбудеться пряме між ними зіткнення;
- б) б) вона може передаватися у “спадок” навіть у тому випадку, якщо початок її був викликаний необ’єктивними обставинами, а випадковість чи причина конфлікту давно зникла. Наприклад, учитель початкових класів характеризує учня вчителем фізкультури чи музики і співів, у яких внаслідок цього виникає установка на цих учнів;
- в) в) конфліктна ситуація може створюватися навмисно, з певною метою або виникати безпричинно.

Конфліктні ситуації можуть бути результатом певної діяльності як вчителя, так і учнів. Тому причини їх виникнення можна розділити на дві групи.

Причини конфліктних ситуацій, які виникають унаслідок дії вчителя чи його_особистісних якостей:

1. У вчителя не розвинуті уміння і навички, які характеризують його як майстра справи: не вміє прогнозувати поведінку учнів, ситуації навчально-виховного процесу; слаборозвинуті комунікативні уміння і т. п.
2. Педагогові притаманні негативні риси, які не можуть бути йому властиві: жорстокість, жадібність, амбіційність.
3. Вчитель не бажає оцінювати окремі вчинки учня, а оцінює тільки його особистість. Таке відношення часто визначає ставлення до учня інших вчителів і однолітків. Особливо це характерно для початкової школи. Учні добре ставляться до тих однолітків, до яких добре відноситься вчитель.
4. Свідками конфліктної ситуації можуть бути інші учні, тому вчитель прагне зберегти свій соціальний статус в будь-який спосіб.
5. Вчитель вживає вирази низького стилю («розвісив вуха», «роззявив рота», «вештаєшся», «Що ти верзеш?», «Від тебе ніколи не почуєш нічого розумного», «Ти завжди брешеш», «Таких, як ти, і у в'язницю не беруть» тощо), загрозливих оборотів у якості попереджень («Дивіться ж мені, щоб зробили... », «Спробуйте мені тільки не... ») або використовує вирази: «роззява», «дурень», «нахаба».
6. Учитель не вміє вислухати учня.
7. Невміння чи небажання вчителя корегувати свої емоції, мімічні і пантомімічні жести.
8. Вчитель не вміє бути уважним до учня: його мотивів, бід, бажань.

Причини конфліктних ситуацій, які виникають внаслідок дій учнів:

- Бажання виділитися на фоні класу.
- Неуміння висловлювати свої думки.
- Невміння корегувати свої мімічні і пантомімічні реакції.
- Розбещеність.

Конфліктні ситуації на уроці – явище звичне, реальне. Учні спізнюються, переговорюються, списують, відволікаються, лінуються. Цей список може доповнити кожний звичайний школяр. Учителі хочуть, щоб учні не спізнювалися, не відволікалися, не списували, не переговорювалися, не лінувалися. А цей список може доповнити кожний педагог або студент. Стикаються прагнення, погляди, позиції. Подальший розвиток таких зіткнень можливий за традиційними і нетрадиційними схемами.

Конфліктні ситуації у школі поділяють на прості та складні. Прості конфліктні ситуації вирішуються вчителем без зустрічної протидії учнів за допомогою організації їх поведінки у школі (зупинення бійки, сварки між учнями тощо). З-поміж складних педагогічних конфліктних ситуацій розрізняють:

- ситуації (або конфлікти) діяльності, що виникають через невиконання учнем навчальних завдань, неуспішності у позанавчальній діяльності;
- ситуації (або конфлікти) поведінки (вчинків), що виникають внаслідок порушення учнем правил поведінки в школі (частіше на уроках) і поза школою;
- ситуації (або конфлікти) відносин, що виникають у сфері емоційно-особистісних відносин учнів і вчителів, у сфері їхнього спілкування в процесі педагогічної діяльності.

Конфліктні ситуації можуть перерости в конфлікт.

Конфлікт – це конфліктна ситуація плюс інцидент.

Конфлікт – це є зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, поглядів і думок суб'єктів взаємодії.

Педагогічні конфлікти відзначаються низкою особливостей:

1. Відповідальність учителя за правильне розв'язання проблемних ситуацій;
2. Учасники конфліктів мають різний соціальний статус (вчитель – учень), чим і визначається їхня поведінка під час конфлікту;
3. Різниця в життєвому досвіді учасників створює різну міру відповідальності за помилки при розв'язанні конфліктів;

4. Різне розуміння подій і причин, тому вчителю не завжди легко зрозуміти глибину переживань дитини, а учню – справитися з емоціями, вгамувати їх.
5. Професійна позиція вчителя в конфлікті зобов'язує його взяти на себе ініціативу в його розв'язанні й на перше місце зуміти поставити інтереси учня як особистості, що формується;
6. Учителю водночас необхідно контролювати свої емоції та бути об'єктивним, дати учням можливість обґрунтувати свої претензії;
7. Вчитель не повинен приписувати учню своє розуміння його позиції, переходити на «Я-висловлювання»;
8. Необхідно пам'ятати, що в будь-якому випадку не можна ображати учня;
9. Незалежно від результату розв'язання протиріччя намагатися не зруйнувати стосунки з дитиною (висловити співчуття стосовно конфлікту);
10. Не можна боятися конфліктів з учнями, а потрібно брати ініціативу на себе, стосовно їх конструктивного розв'язання.

Конфлікт може проявлятися в прихованій та відкритій формах. Прихована форма – це стан невдоволеності, внутрішня незгода з діями, рішеннями вчителів чи активу класу (школи). Він проявляється у формальному виконанні вимог, байдужості, зарозумілості, самоізоляції від колективу, інтригах.

Відкрита форма може бути:

1. активною (відкриті сутички, гострі суперечки, бунт, бійки, відмова виконувати вимоги, завдання, різні форми непідкорення, саботажі, мстивість, агресивність, афективні дії);
2. пасивною (свідоме занурення у світ фантазії, наркоманії, алкоголізму).

Для ефективного подолання конфліктної ситуації вчителю необхідно обрати поведінку, враховуючи власний стиль, стиль інших, втягнутих до конфлікту людей.

Психолого-педагогічна наука виокремлює такі стилі поведінки в конфліктній ситуації.

1. Авторитарний (силовий) стиль втручання в конфлікт.
2. Конкуренція або суперництво.
3. Уникнення.
4. Пристосування.
5. Замовчування конфлікту.
6. Співробітництво.
7. Компроміс.

Педагог повинен уміти успішно використовувати кожен зі стилів вирішення конфліктної ситуації, враховуючи конкретні обставини: вміти поступатися, йти на розумний компроміс, встановлювати партнерські стосунки й водночас обстоювати власну позицію, розширюючи арсенал стилів, а не діяти за єдиним стандартом.

Система проєктування освітнього процесу передбачає сукупність компонентів, що взаємопов'язані між собою і наперед розкривають послідовність і характер взаємодії вихователів та вихованців.

Ефективність проєктування навчально-виховного процесу визначається такими організаційно-педагогічними умовами:

1) забезпечення пріоритетності навчання та виховання серед інших педагогічних пріоритетів; 2) сприйняття, усвідомлення й реалізація педагогічними працівниками нової парадигми навчання та виховання; 3) створення й цілеспрямоване використання навчально-виховного середовища; 4) врахування в процесі складання проєкту регіональних особливостей, специфічних умов діяльності навчального закладу.

Структура системи проєктування навчально-виховного процесу:

- психолого-педагогічна діагностика фізичного, інтелектуального, соціального і духовного розвитку школярів;
- визначення та обґрунтування педагогічних завдань, попереднє прогнозування;
- організація (самоорганізація) діяльності та спілкування учнів;
- моніторинг (відстежування) динаміки рівня їх життєвої активності;

- регулювання (саморегулювання) і корекція (самокорекція) відхилень у фізичному, психологічному, соціальному, духовному розвитку і поведінці, а також міжсуб'єктної особистісно-розвивальної взаємодії в педагогічних системах;
- аналіз і прогнозування педагогічних ситуацій міжсуб'єктної взаємодії на індивідуальному та груповому рівнях.

Проектування педагогічного процесу складається з трьох етапів:

1. моделювання;
2. власне проектування;
3. конструювання;

Педагогічне моделювання (створення моделі) – це розробка мети (загальної ідеї) створення педагогічних систем, процесів або ситуацій і основних шляхів її досягнення.

Моделювання є поточне та перспективне. До етапів педагогічного моделювання навчального процесу належить:

- педагогічне цілеутворення;
- конструювання змісту навчального матеріалу;
- вибір методів і прийомів навчання;
- вибір форм організації навчального процесу;
- прогнозування результатів навчання.

Педагогічне проектування (створення проєкту) – це майбутня розробка створеної моделі і доведення її до рівня практичного використання.

Педагогічне конструювання – це майбутня деталізація створеного проєкту.

Проектування педагогічних ситуацій і задач можна організувати у двох напрямках: через метод конкретних педагогічних ситуацій і через ситуативне проектування.

Розв'язання педагогічних ситуацій у процесі підготовки вчителя є не що інше, як відтворення й імітація процесів вироблення та прийняття рішень, що їх реально здійснює вчитель-практик.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Що таке педагогічна ситуація?
2. Наведіть приклад педагогічних ситуацій.
3. Яким чином педагогічна ситуація може перетворитися на педагогічну задачу?
4. Чи кожна педагогічна ситуація перетворюється на задачу? Чому?
5. Охарактеризуйте три рівні педагогічних задач.

6. Вирішення якої задачі (оперативної, тактичної чи стратегічної) є найважчим, на Ваш погляд? Відповідь обґрунтуйте.
7. Наведіть приклад оперативної, тактичної та стратегічної задач.
8. Визначіть основні етапи розв'язання педагогічних задач.
9. Охарактеризуйте кожен з етапів вирішення педагогічної задачі з позицій його значущості.
10. Які якості педагога, на Ваш погляд, допоможуть йому успішно вирішувати педагогічні задачі?

Тема 8. Педагогічна техніка

Мета: Забезпечити усвідомлення важливості розвитку внутрішніх і зовнішніх складових «педагогічної техніки».

План

1. Педагогічна майстерність і педагогічна техніка.
2. Складові внутрішньої педагогічної техніки.
3. Сутність зовнішніх ознак педагогічної технології.

Література до теми

1. Агалець І. О. PR-технології професійного іміджу суб'єктів освітнього процесу: формування та орієнтири розвитку. Інноваційний розвиток освіти в Україні й зарубіжжі в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних процесів : огляд. вид. Київ, 2019. С. 107-128.

2. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки. Харків: Ранок, 2017. 176 с.
3. Педагогічна майстерність сучасного вчителя: теорія і практика : підручник / Т. Ф. Бельчева та ін. Мелітополь : ММД, 2019. 364 с.
4. Пихтіна Н.П. Основи педагогічної техніки : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 316 с.
5. Щербина Д. В. Невербальна культура педагога : навч.-метод. посіб. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 58 с.

Педагогічна техніка – це комплекс прийомів, засобів, які допомагають учителеві глибше, яскравіше, талановитіше виявити себе і досягти успіхів у навчально-виховній роботі. Вона відображає виключно суб'єктивні фактори педагогічного процесу (управління емоціями, поведінкою, соціальною перцепцією, технікою мовлення). Володіння педагогічною технікою потребує глибоких спеціальних знань з педагогіки і психології та особливої практичної підготовки.

Поняття «педагогічна техніка» містить дві групи складових.

Перша група пов'язана з умінням педагога керувати своєю поведінкою: техніка володіння своїм організмом (мімікою, пантомімікою), керування емоціями, настроєм для зняття надлишку психічної напруги, збудження творчого самопочуття, опанування умінням соціальної перцепції (техніка керування увагою, уявою); технікою мовлення.

Друга група пов'язана з умінням впливати на особистість і колектив, технікою організації контакту, управлінням педагогічним спілкуванням, організацією колективних творчих справ тощо. Педагогічна техніка у відповідності до мети використання є внутрішньою і зовнішньою.

Внутрішня техніка – це створення внутрішнього переживання особистості, психологічне настроювання вчителя на майбутню діяльність через вплив на розум, волю, почуття.

Зовнішня техніка – це втілення внутрішнього переживання вчителя в його тілесній природі: міміці, голосі, мовленні, рухах, пластиці.

Важливим елементом педагогічної техніки вчителя є здатність володіти собою, керувати своїм самопочуттям, тобто внутрішня техніка. Самопочуття педагога не є його особистою справою, оскільки часто відображається на учнях, їхніх батьках, колегах по роботі, впливає на взаємини, атмосферу в класі. Здатність володіти собою допомагає вчителеві бути витриманим і наполегливим у здійсненні педагогічних задумів, дає змогу ефективно взаємодіяти у конфліктних ситуаціях, забезпечує продуктивність діяльності педагога та підтримує його працездатність протягом тривалого часу.

Досягти оптимального внутрішнього стану в педагогічній роботі важко, бо вона є емоційно напруженою і, як писав В.О.Сухомлинський, «це робота серця і нервів». До важливих якостей, що сприятимуть здійсненню професійної діяльності належать:

- педагогічний оптимізм;
- впевненість в собі як у вчителеві, відсутність страху перед дітьми;
- уміння володіти собою, відсутність емоційного напруження;
- наявність вольових якостей (цілеспрямованість, самовладнання, рішучість).

Загалом усі ці якості характеризують психологічну стійкість у професійній діяльності. В її основі – позитивне емоційне ставлення до себе, учнів, праці. Саме позитивні емоції активізують, надихають учителя, надають йому впевненості, зумовлюють почуття радості, позитивно впливають на стосунки у педагогічній діяльності. Натомість негативні емоції гальмують активність, дезорганізують поведінку і діяльність, викликають тривожність, страх, підозру.

Здатність керувати собою свідчить про сформованість багаторівневої системи саморегуляції особистості. На формування психологічної саморегуляції впливають, насамперед, характеристики нервової діяльності, особистісні якості та система виховання.

Проблема психологічної саморегуляції у професійній діяльності вчителя найчастіше розглядається у контексті керування педагогом внутрішнім самопочуттям, психологічним налаштуванням на майбутню діяльність. У зв'язку з цим, під саморегуляцією розуміють створення вчителем потрібних або бажаних станів, тобто таких, які забезпечують ефективність його дій.

Психологічне налаштування – це створення стану готовності до виконання певної діяльності. Психологічне налаштування на урок, на майбутнє спілкування з класом, виникнення і реалізація так званого комунікативного натхнення – це складний процес, який визначається індивідуальністю вчителя, особливостями учнівського колективу, обставинами діяльності.

Емоційне налаштування на урок. Емоційне настроювання на творчу діяльність на уроці допомагає досягти найкращих результатів у праці, відчувати натхнення, отримувати задоволення від роботи. У цьому процесі значна роль відводиться таким емоційно значущим моментам, як мисленне переживання майбутнього уроку, вироблення емоційного ставлення до об'єктів діяльності, прагнення співвіднести матеріал уроку з власним особистісним досвідом, що допомагає емоційно висвітлити матеріал, побачити в ньому нові зв'язки.

1. «Надзавдання уроку». Прямо чи опосередковано усвідомленість задуму, мети, завдань уроку впливають на волю, розум, почуття вчителя, збуджуючи його творчу енергію. «Надзавдання уроку» – це та кінцева мета виховуючого навчання, яку вчитель ставить перед собою. Це середня і дальня перспектива навчання, стратегічний план вчителя. Адже завдання конкретного уроку – це лише ланка у складному і тривалому процесі навчання школярів. «Надзавдання» підіймає вчителя над масою окремих уроків, навчальних фактів, дозволяє розуміти їх з погляду перспектив, допомагає педагогу усвідомити, для чого він працює, чого зрештою прагне.
2. Створення позитивної установки. Позитивне ставлення до самого себе, задоволення собою і власною професійною діяльністю необхідні вчителю для успішного розвитку емоційної стійкості,

почуття власної гідності. Якщо педагог задоволений собою і своєю професійною діяльністю, то він не відчуватиме надмірного емоційного напруження під час спілкування з учнями, з більшою готовністю йтиме на контакт з дітьми, позитивно впливатиме на їхню особистість. Тому педагогу важливо бути психологічно налаштованим на успіх, впевненим в тому, що мета буде досягнута. Необхідно привчити себе до успіху, зробити його звичним для себе.

Педагог повинен не лише володіти своїми відчуттями та емоціями, регулювати їх з допомогою волі, але й вміти адекватно та емоційно виявляти свій внутрішній стан, думки, почуття назовні.

Елементами зовнішньої техніки вчителя є вербальні (мовні) та невербальні (міміка, пантоміміка) засоби. Невербальні засоби спілкування – це взаємне розміщення співрозмовників, відстань між ними, поза, міміка, жести, напрямок погляду та його зміни. У педагогічній діяльності знання особливостей зовнішнього вияву емоційних станів, відображених у міміці й пантоміміці, важливе як для правильного розуміння внутрішнього світу школярів, так і для розвитку вміння вчителем адекватно передавати своє ставлення.

Загалом невербальні способи вираження свого «Я» бувають:

1. успадковані (зріст, комплекція, розріз очей);
2. сформовані (зачіска, хода, міміка, одяг).

До зовнішньої техніки вчитель має бути дуже уважним. В одязі та зовнішності потрібні скромність, елегантність, почуття міри, розуміння ситуації. Зовнішність вчителя впливає і на його власний психічний стан, адже незадоволення собою пригнічує, а впевненість у приємному враженні на учнів знімає скутість, додає сил. Звідси і вимога до зовнішнього вигляду педагога – естетика одягу, міміки, постави, жесту. Естетична виразність виявляється у привітності, стриманості рухів, доцільних жестах, у поставі й ході.

Невербальна комунікація – це складний процес взаємодії людей, в якому беруть участь не лише слова, а й інтонація, жести, рухи всього тіла. Для того, щоб зрозуміти комплексне значення «мови

тіла», варто розглянути її основні складові: пантоміміку, міміку, візуальний контакт та міжособистісний простір.

Пантоміміка – це виразні рухи всього тіла або окремої його частини. Вона створює загальний образ людини. Приміром, гарна, виразна постава відображає внутрішню гідність особистості. Найчастіше постава є результатом спеціальних вправ і сформованої звички. Допомагають заняття спортом, спеціальні прийоми: уявити, ніби ви стоїте навшпиньках, або ж постояти біля стіни тощо. Вчителю необхідно виробити манеру правильно стояти перед учнями на уроці: ноги на ширині 12-15 см, одна нога трохи висунута вперед. Не можна забувати про погані звички: похитування, тупцювання, манеру триматися за спинку стільця, крутити в руках сторонні предмети, почухувати голову, терти носа, триматися за вухо і т.п. Важливим тут є самоконтроль учителя, вміння подивитися на себе збоку, очима дітей.

Під час зчитування (інтерпретації) сигналів тіла необхідно зважати на такі правила:

1. адекватна інтерпретація вимагає комплексного аналізу невербальних засобів: недопустимо вихоплювати яку-небудь окрему деталь і робити на її основі далекоглядні висновки;
2. необхідно враховувати специфіку невербальних каналів у різних народів;
3. намагайтеся не приписувати свій досвід, свій стан іншій людині, спробуйте проникнути в її внутрішній стан.

Жести самого вчителя повинні бути естетичними (адже вони є елементом загальної культури людини), невимушеними, стриманими, доцільними і конгруентними, тобто мають відповідати словесним сигналам. Якщо жести не є конгруентними, то слухачі більше довіряють жестам, аніж словам. При цьому варто враховувати, що жести, як і інші рухи корпусу, найчастіше випереджають хід висловлюваної думки, а не йдуть за нею.

Міміка – це виражальні рухи м'язів обличчя. Міміка разом з жестами підвищують емоційну значущість інформації, сприяють кращому її засвоєнню.

Зазвичай, вираз обличчя відображає характер мовлення, взаємин. Адже обличчя, як і весь зовнішній вигляд, може демонструвати широкий спектр відчуттів і станів: впевненість, схвалення, осуд, невдоволення, радість, байдужість, зацікавленість, захоплення та ін. Значна роль належить посмішці людини, важливими виразниками почуття є брови й очі (підняті брови вказують на подив, зсунуті – на зосередженість, нерухомі – на спокій, байдужість, у русі – на захоплення).

Різноманіття мімічних рухів практично безмежне (у спеціальній літературі згадується близько 2000 виразів обличчя), тому їх поєднання дає змогу вчителю відобразити свій емоційний стан і ставлення до конкретного учня, його відповіді чи вчинку.

Діти «читають» з обличчя вчителя, здогадуючись про його відчуття і настрої, тому обличчя повинно не лише виражати, а й приховувати деякі почуття (наприклад, особисті негаразди). Слід показувати на обличчі та в жестах те, що стосується справи, сприяє здійсненню навчально-виховних завдань.

Дослідження психологічного комфорту в педагогічному процесі свідчать: учні віддають перевагу вчителю з доброзичливим виразом обличчя, а також люблять людей з високим рівнем зовнішньої емоційності. Необхідність високого рівня мімічної емоційності зумовлена тим, що учням легше працювати з учителем, обличчя якого можна «читати», і важче, якщо обличчя застигле: тоді вони не відчувають зворотного зв'язку у спілкуванні, їм не зрозуміло, що при цьому думає чи відчуває вчитель. Однак слід пам'ятати, що надмірна рухливість м'язів обличчя або очей може стати серйозною перешкодою у спілкуванні, викликати сміх і глузування у класі.

У педагогічній діяльності візуальний контакт виконує таку важливу функцію, як емоційне живлення. Тобто, відкритий, доброзичливий погляд вчителя в очі дитини потрібен не лише для встановлення контакту, а й для задоволення емоційних потреб учня. І в навчанні, і в позаурочний час вихованці мають відчувати не лише суворий контроль з боку педагога, а й ласкавий погляд дорослого, що додасть впевненості в собі, у своїх силах. Тому вчителю важливо

навчитися тримати в полі зору всіх учнів. Оптимальний ритм обміну поглядами на уроці: індивідуальний контакт очей чергується з охопленням очима всього класу; саме цим і створюється так зване робоче коло уваги.

Тактильна комунікація (дотики) теж відіграє значну роль у житті людини, але необхідно враховувати, що її значення змінюється з віком. Лагідними доторками в дитячому віці ми засвідчуємо малюку свою любов, а це для нього найголовніше – відчувати любов, захищеність, свою необхідність, значущість. Підлітків дратують дотики дорослих, оскільки вони підкреслено прагнуть незалежності та ревно оберігають свій особистісний простір. Контакт з підлітком можуть сприяти дотики ніби випадкові, необов'язкові, м'які та спокійні.

У педагогічному процесі дотики мусять бути вмотивованими, зрозумілими; оскільки вони пов'язані з проникненням у чужий життєвий простір. Особливо хворобливо сприймають учні зверхньо-фамільярні рухи (поплескування по плечах, по щоці, поскубування волосся) або ж ті, що несуть відтінок сили, тиску.

Існує певний зв'язок між дотиками й емоційним станом, який психологи визначають як кінестетичний якір. Цей «якір» можна ефективно використати в педагогічному процесі. Наприклад, якщо під час розмови класти свою руку на руку співрозмовника в ті моменти, коли він говорить щось приємне для себе, а в кінці бесіди, розлучаючись, знову скористатися цим дотиком, то зростає вірогідність того, що партнер вийде після спілкування з вами у доброго настрою. Зафіксувавши позитивні емоції співрозмовника своїми дотиками і повторивши цей дотик у кінці розмови, ми закріплюємо також позитивне ставлення до себе, поглиблюємо взаємну симпатію.

Міжособистісний простір – відстань між тими, хто спілкується, та просторова організація спілкування (розміщення співрозмовників) – теж є ознаками взаємодії.

Зона найбільш ефективного контакту на уроці – перші три парти. Саме вони потрапляють у перші три дистанції, а ті, хто сидить за

першою – в особистісну і навіть інтимну. Решта – на публічній відстані. Вчителів для ефективного ведення уроку необхідно досягти так званої проксемічної різноманітності та рівності: не бігаючи безперервно й хаотично по класу, він, однак, мусить змінювати періодично своє положення в класі, щоб зменшити напругу на одних учнів і активно включити в робочий простір інших. При цьому необхідно пам'ятати про напрямок пересувань у класі. Рекомендується рух вперед і назад, а не в сторони (маячіння перед класом).

У процесі спілкування важливо враховувати і розміщення співрозмовників. Те, під яким кутом стоять чи сидять люди стосовно один одного, дає інформацію про їхні стосунки і впливає на забезпечення ефективної взаємодії.

Отже, якщо вчителів потрібно знайти спільну мову під час педагогічної взаємодії, краще використовувати трикутну диспозицію.

Спосіб розміщення людей під час спілкування за столом теж має значення для налагодження продуктивних стосунків. Психологи виділяють 4 основні способи розміщення учасників комунікації за столом:

1. Кутове розміщення характерне для людей, зайнятих дружною, невимушеною розмовою. Ця позиція сприяє постійному контакту очей, дає простір для жестикуляції і можливість спостерігати за жестами співрозмовника.
2. Позиція ділової взаємодії найчастіше зустрічається тоді, коли двоє людей разом, у співавторстві працюють над певною проблемою. Це одна з найбільш вдалих стратегічних позицій для висунення, обговорення та прийняття спільних рішень.
3. Конкуруючо-захисна позиція за столом може викликати бажання оборонятися, атмосферу суперництва. Таке положення співрозмовників може призвести до того, що кожна сторона буде притримуватися своєї думки, оскільки стіл стає бар'єром між ними. Люди займають такі позиції за столом в тому випадку, коли вони знаходяться в стосунках суперництва, або коли один із

них читає іншому нотацію. Якщо зустріч відбувається в кабінеті, то таке розміщення свідчить також про стосунки субординації.

4. Незалежна позиція характерна для людей, які не бажають взаємодіяти одне з одним. Вона свідчить про відсутність зацікавленості, іноді – ворожість. Такого розміщення слід уникати тоді, коли потрібна відверта розмова між людьми.

Знання про можливості невербальних засобів спілкування та вміння їх використовувати неодмінно допоможуть вчителю в організації ефективної взаємодії з учнями, у власній професійній самореалізації.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Дайте визначення педагогічної техніки та її основних компонентів.
2. Розкрийте значення внутрішньої техніки в роботі вчителя.
3. Які Ви знаєте способи оволодіння навичками внутрішньої техніки?
4. Наявність яких особистісних рис педагога забезпечує ефективне використання звернень до почуття власного обов'язку в зв'язку з усвідомленням соціальної ролі професії вчителя?
5. Який зв'язок між емоційним та фізичним станом людини лежить в основі методу фізичних дій?
6. Визначіть умови ефективного самонавіювання.
7. З якою метою може здійснюватися розрядка в діяльності?
8. Охарактеризуйте основні напрямки емоційного налаштування вчителя перед уроком.
9. Чи вважаєте Ви можливим і доцільним використання названих шляхів саморегуляції в інших (не педагогічних) сферах життя? Якщо так, то де саме і з якою метою?
10. Які з методів опанування навичками внутрішньої техніки Ви маєте на меті використовувати у майбутньому?

Тема 9. Техніка мовлення – ознака педагогічної майстерності

Мета: ознайомити з способами удосконалення техніки педагогічного мовлення.

План

1. Техніка мовлення – ознака педагогічної майстерності.
2. Психологічні особливості педагогічного мовлення.
3. Структура педагогічного мовлення.
4. Методики розвитку вмінь і навичок педагогічного мовлення.

Література до теми

1. Бібік С. Нетикет, або мережевий етикет. *Культура слова*. 2015. Вип. 82. С. 125-128.
2. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. Київ : Академія, 2016. 256 с.
3. Гавриляк Л. С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Педагогічні інновації*. 2019. №3. С. 70-73.
4. Гончаренко-Закревська Н. Формування комунікативної компетентності студентської молоді в освітньому середовищі університету URL:
<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/351546.pdf>.
5. Тренінги розвитку педагогічної майстерності. / упорядник. Ю. Запрожцева. Київ : Шкільний світ, 2018. 104 с.

Слово є одним з наймогутніших комунікативних знарядь людини. Живе слово, усне мовлення є надзвичайно важливим елементом професійної майстерності сучасного педагога і служить не лише для розв'язання навчальних завдань. Виразне мовлення – це справжній вияв культури, воно допомагає вчителю створити атмосферу колективного естетичного переживання. Слухові враження, як відомо, часто є найдієвішими, найсильніше впливають на серце, розум і вчинки вихованців. А слухати урок, розповідь, пояснення

педагога – це велика розумова праця, яку значно полегшує виразний, майстерний виклад.

На жаль, мовлення недосвідченого педагога часто буває сухим, монотонним, невиразним. У ньому відсутнє чітке згрупування слів навколо логічних центрів. Мимовільні паузи, зумовлені не логікою змісту, а невмінням правильно розподілити дихання, відсутність інтонаційного зв'язку між окремими частинами фрази заважають сприймати суть усної розповіді.

Процес успішного усвідомлення школярами навчального матеріалу значною мірою залежить від досконалості мовлення вчителя. До технічних показників виразного мовлення належать: дихання, голос, дикція (вимова), інтонація (тон), темп. Лише добре оволодіння кожною складовою техніки мовлення може гарантувати його високу якість.

Отже, техніка мовлення – це сукупність елементарних прийомів фонаційного дихання, мовленнєвого голосу та дикції, доведених до ступеню автоматизованих навичок, що дозволяє вчителю з максимальною ефективністю здійснювати мовленнєвий вплив. Це навички, вміння реалізувати мову в конкретній мовленнєвій ситуації так, щоб вона справляла на слухачів евристичне (інтелектуальне), емоційно-естетичне, спонукальне враження.

Розвинуте мовленнєве дихання, поставлений голос, досконала дикція надають слову педагога яскраву інтонаційну виразність, що дозволяє передавати у мовленні найтонші відтінки (нюанси) думок і почуттів.

Для формування мовленнєвих навичок необхідне розуміння сутності мови і мовлення як засобів спілкування, знання особливостей сприймання усного мовлення, а також побудови мовленнєвого апарату людини, засобів його розвитку.

Сьогодні у педагогіці існує розроблена система вправ з техніки мовлення, яка, спираючись, головним чином, на досвід театральної педагогіки, виглядає як комплекс навичок у мовленнєвому диханні, голосоутворенні та дикції, дозволяє вчителю донести до учнів усе багатство змісту свого слова. Для розвитку та вдосконалення техніки

мовлення необхідно знати будову мовленнєвого апарату та можливі засоби його розвитку, що допоможе вчителю майстерно використовувати можливості свого дихання, голосу, дикції у педагогічній роботі.

Дихання – один з головних життєдіяльних актів людського організму, який людина виконує постійно, у певному ритмі. Одночасно дихання є основою виголошеного мовлення. Мовленнєве дихання називається фонаційним (від грец. *phono* – звук). У процесі дихання активну участь беруть: носоглотка, бронхи, легені, грудна клітка, діафрагма. Щоб їх робота була правильною й ефективною, вони повинні бути фізично здоровими, розвинутими. Якість дихання залежить також від віку мовця. В залежності від того, які м'язи беруть участь в процесі дихання, розрізняють 4 його типи:

1. Верхнє або ключичне дихання здійснюється за рахунок скорочення м'язів, які підіймають і опускають плечі та верхню частину грудної клітки. Це поверхове дихання, під час якого працює лише верхня частина легенів.
2. Грудне дихання здійснюється міжреберними м'язами. При цьому діафрагма малорухлива, тому видих недостатньо енергійний.
3. Діафрагматичне дихання відбувається внаслідок скорочення м'язів діафрагми (скорочення міжреберних дихальних м'язів дуже незначне).

Зазвичай, людина використовує всі три типи дихання, але у кожного переважає якийсь певний тип. Так, жіноче дихання в процесі еволюції склалося як переважно грудне, а чоловіки дихають здебільшого з допомогою діафрагми. Ефективнішим (найповнішим і правильним) вважається четвертий, змішаний, тип дихання.

4. Реберно-діафрагмове, тобто, коли в процесі дихання рухаються і ребра, і діафрагма. Переконатися в цьому можна так: покласти праву руку на діафрагму, а ліву – на лівий бік грудної клітки; набравши повітря через ніс, злегка затримавши його, промовити фразу (видихуючи повітря під час її промовляння ми повинні відчути рух ребер і діафрагми). У такому випадку відбувається повне розширення грудної порожнини, максимальна вентиляція

всіх ділянок легенів. Напруження нижніх міжреберних м'язів дозволяє утримувати діафрагму в скороченому стані, що сприяє спокійному, рівномірному видиху, непомітному для оточуючих.

Дихання має два основних акти: вдих і видих, якість яких теж відповідно забарвлює звукове мовлення, а пауза між ними є показником характеру дихання. Так, послідовність звичайного фізіологічного дихання – вдих, видих, пауза, де вдих і видих короткі й однакові за тривалістю. У повсякденному житті, коли мовлення людини здебільшого діалогічне, дихання не викликає труднощів. Але для монологічного мовлення фізіологічного (або ненавмисного) дихання, зазвичай, не вистачає. Мовлення і читання вголос вимагають великої кількості повітря, його економної витрати та своєчасного поновлення. На уроці, особливо коли вчителю доводиться говорити тривалий час, пояснюючи матеріал, читаючи лекцію, нетреноване дихання дає про себе знати: може почастішати пульс, почервоніти обличчя, з'явиться задишка.

Однак, диханням теж можна керувати: навмисне (фонаційне) дихання, на відміну від фізіологічного, здійснюється в іншій послідовності: короткий вдих, пауза, довгий звуковий видих. Якщо при звичайному фізіологічному диханні співвідношення вдиху й видиху було 1:1, то при фонаційному воно змінюється у співвідношенні 1:10, 1:15. На початковому етапі опанування мовленнєвим диханням здійснюється з допомогою волі та свідомості. Згодом навмисне (довільне) мовленнєве дихання перетворюється на ненавмисне (мимовільне).

Важливою особливістю регуляції дихання у людини є здатність довільно, в залежності від мети, в тому числі й мовленнєвої, змінювати темп, ритм, активність, амплітуду дихальних рухів.

У процесі розвитку навичок фонаційного дихання слід керуватися такими умовами правильного дихання.

1. Вдихати повітря через ніс слід вільно, безшумно.
2. Починати говорити можна тоді, коли в легені взято незначний надлишок повітря, необхідного для виголошення структурно-логічної частини тексту: це позбавить від «позачергового» вдиху,

який порушує плавність і ритм мовлення, спричиняє уривчастість, поверхневість дихання.

3. Не допускати, щоб повітря було витрачене повністю (тобто не допускати повного звільнення легенів від повітря) – це призведе до аритмії, фальцетів та ін. Витрачати повітря слід економно й рівномірно.

Слід скористатися кожною природною зупинкою в мовленні для добирання запасу повітря у легені. (Добирання повітря під час природних зупинок здійснюється так званим нижнім диханням; рухається діафрагма, а верхня частина грудної клітки і ребра підняті й нерухомі).

Поповнювати запас треба своєчасно і непомітно.

4. Пам'ятати, що від глибини вдиху залежить сила видиху, отже – сила звучання голосу.
5. Вдихати та видихати слід безшумно, непомітно для слухача, адже якісний звук утворюється спокійним струменем повітря, що виходить під час рівномірного вдиху й видиху (тут не йдеться про афективне мовлення).

Систематична робота над собою та виконання спеціальних вправ сприятимуть вдосконаленню дихальної системи майбутнього вчителя.

Голос – найголовніший елемент техніки мовлення, який для вчителя є основним засобом праці.

Вдихаючи і видихаючи повітря у процесі говоріння, людина змушує голосові зв'язки змикатися і розмикатися. Внаслідок цього з'являється голос. Він стимулюється інтелектом мовця, його емоціями (бажанням говорити), волею. Сам голос – слабкий. Щоб він зазвучав, необхідне посилення звуків голосу. Воно здійснюється резонаторами (посилувачами): грудною кліткою, піднебінням, зубами, носовою порожниною, кістками обличчя. Розрізняють верхній резонатор (ротова порожнина, ніс) і нижній, грудний резонатор (дихальне горло, бронхи, легені). Отже, звучання голосу, його основні властивості значною мірою залежать від побудови резонаторів, від

того, в якому вони стані і чи правильно спрямовуються звуки голосу в резонатори.

Розглянемо основні властивості голосу вчителя.

Сила (об'ємність, звучність) голосу залежить не від фізичних зусиль, які призводять до напруження м'язів гортані та голосових зв'язок, а від правильного, активного мовленнєвого дихання, від активності роботи органів мовленнєвого апарату, вміння користуватися резонаторами. Сила – це більшою мірою повноцінність, компактність, ніж гучність звуку, і визначається тим простором, який звук повинен заповнити. Коли потрібна справжня сила мовлення, необхідно забути про гучність. Учителю в класі варто обирати середню силу голосу і ніколи не звертатися до підвищеної гучності (крику), оскільки крик перенапружує голосові зв'язки і дуже швидко перестає слугувати привертання уваги слухачів.

Політність (злетність) – здатність посилити свій голос і регулювати силу голосу; здатність голосу виділятися на фоні інших звуків. Вона разом із силою забезпечує нормальну чутність у різних точках аудиторії. Обов'язковою попередньою умовою, що забезпечує політність голосу, є психологічна установка вчителя на спілкування. Політність залежить також від того, наскільки правильно оцінив педагог особливості акустики даної аудиторії, зміг «віддати» звук, забезпечити його посилення. Велику роль у забезпеченні політності відіграє і чіткість артикуляції, оскільки нечітка робота органів мовлення не дає змоги сформуватися повноцінному звуку.

Гнучкість (рухливість) голосу пов'язана з умінням вибирати такі його характеристики, які відповідають конкретним умовам спілкування: це і зміна голосу в межах існуючого діапазону, і адаптивність (тобто пристосовуваність голосу до акустичних умов, в яких вчитель змушений говорити), і вміння долати голосом звукові перешкоди (розмови, сторонні шуми). Гнучкість мовлення полягає в легкості, різноманітності підвищень чи знижень від основного тону, в змінах тембру відповідно до вимог (логічних і художніх) певного тексту. Здебільшого гнучкість голосу стосується його змін по висоті. Людський голос може вільно змінюватися по висоті в межах

приблизно двох октав, хоча в повсякденному мовленні ми обходимося трьома-п'ятьма тонами.

Діапазон – це об'єм голосу. Його межі визначаються найвищим і найнижчим тоном. Звуження діапазону голосу призводить до появи монотонності, збідніння звукової палітри. Одноманітність звучання, в свою чергу, притупляє сприймання, послаблює педагогічний вплив мовлення.

Тембр – забарвлення звуку, його яскравість, м'якість, теплота, індивідуальність, тобто те, що відрізняє голос однієї людини від іншої.

Милозвучність – це чистота і свіжість тембру (без сторонніх призвуків: хрипіння, сипіння, скутості та ін.), вроджена краса голосу, що не викликає негативних відчуттів у слухачів. Милозвучність, а особливо такі її складові, як чистота й ясність тембру, багато в чому визначаються природними даними. Однак, існує можливість удосконалювати такі «складові» милозвучності, як темп і висота.

Сугестивність – здатність голосом впливати на слухача, транслювати, навіювати йому необхідний емоційний стан навіть безвідносно до змісту мовлення. Сугестивність великою мірою залежить від тембру, а тренується в процесі вдосконалення виразної сторони мовлення, перш за все, інтонаційної гнучкості та діапазону.

Витривалість – здатність витримувати певне навантаження.

Витривалість голосу забезпечується правильним мовленнєвим диханням, чіткістю артикуляції, якістю резонування і дотриманням вимог, найбільш важливими серед яких є гігієна голосових зв'язок. Після робочого дня необхідно протягом декількох годин утриматися від розмов або намагатися спілкуватися дуже короткими фразами при мінімальній їх звучності.

Дослідження свідчать, що захворюваність голосового апарату у вчителів становить 40,2%. Основні причини порушення голосу: підвищене щоденне навантаження, невміле користування голосовим апаратом, недотримання правил гігієни, вроджена слабкість голосового апарату. Тому перед довготривалим мовленням необхідно

з самого початку вибрати таку силу і гучність, які б не призводили до перенапруження голосових зв'язок.

Дикція – це ясність і чіткість у вимові слів, складів і звуків. Вона є професійною необхідністю для вчителя, оскільки сприяє правильному сприйманню учнями мовлення педагога. Недбалість у вимові робить мовлення нечітким і нерозбірливим. Це виявляється у «з'їданні» кінцевої приголосної або звуків всередині слова, звучанні «крізь зуби».

Дикція залежить від злагодженої та енергійної роботи всього мовленнєвого апарату. До артикуляційного або мовленнєвого апарату належать губи, язик, щелепи, зуби, тверде і м'яке піднебіння, маленький язичок, гортань, задня стінка глотки, голосові зв'язки. Одні з них пасивні у мовленні, а інші (язик, губи, м'яке небо, маленький язичок та нижня щелепа) беруть активну участь, тому їх можна тренувати.

Якщо недоліки у мовленні органічного походження, то допомогти може лише хірургічне втручання. Неорганічні недоліки (картавість, сюсюкання, шепелявість, в'ялість і неясність мовлення) можна виправити з допомогою спеціальної артикуляційної гімнастики. Вона містить вправи для розминки мовленнєвого апарату, а також для правильного відпрацювання артикуляції кожного голосного та приголосного звуку.

Приміром, нерухлива верхня і в'яла нижня губа заважають чіткій вимові багатьох свистячих та шиплячих приголосних. Якщо людина занадто сильно притискає язик до внутрішньої сторони верхніх зубів або кладе його на зуби, виникає «сюсюкання». У такому випадку потрібно вчитися ховати язик за зуби. Корисними є вправи з сірником в зубах. Існують нескладні логопедичні вправи з ліквідації шепелявості, картавості, гугнявості і т.п.

Загалом говорити потрібно плавно, привчитися добре відкривати рот, що є важливою умовою формування звуку. Хороша дикція готує мовленнєвий апарат до творчого процесу, робить звичною точну артикуляцію всіх звуків мовлення, допомагає виразності мовлення.

Неправильні навички, недоліки мовлення, які закріпилися за багато років, не зможуть швидко зникнути. Лише послідовні тренування, безперервна праця і витримка допоможуть позбутися звичних неправильних рухів деяких частин мовленнєвого апарату, замінивши їх іншими, ще не звичними, але правильними рухами, і зробити ці рухи невимушеними.

Темпоритм – це швидкість в цілому та тривалість звучання окремих слів, складів, а також пауз у поєднанні з ритмічною організованістю, розміреністю мовлення. Швидкість мовлення залежить від індивідуальних якостей вчителя, змісту його мовлення та ситуації спілкування. Тривалість звучання окремих слів залежить не лише від їх довжини, але й від значущості їх в даному контексті. Складну частину матеріалу вчитель викладає у повільному темпі, далі може говорити швидше. Обов'язково сповільнюється мовлення, коли потрібно сформулювати той чи інший висновок – визначення, правило, принцип, закон. Слід враховувати і ступінь збудженості учнів. Чим більше збуджений учень, тим повільніше і тихіше потрібно говорити вчителю.

Для досягнення виразності звучання слід майстерно користуватися паузами: логічними та психологічними. Без логічних пауз мовлення безграмотне, а без психологічних – мертво. Паузи, темп і мелодика мовлення в сукупності складають інтонацію. Інтонація – це видозміни висоти звучання, сили, тембру голосу, членування мовлення паузами у процесі його розгортання. Інтонаційна виразність мовлення може підкреслити, посилити творчий задум автора або видозмінити, спотворити його. Мовлення вчителя повинно приваблювати своєю природністю, розмовним мелодичним малюнком і, на відміну від звичайної бесіди, бути контрастнішим, виразнішим.

Наголошуваність, темп і мелодія організовують мовлення і найвиразніше виявляються в інтонуванні не окремого слова, а групи слів, тобто у мовленнєвому потоці, в усному мовленні. Темп не самостійний – він повторює позицію наголошуваності, тобто зумовлюється динамікою слова, фрази. Мелодія ж створюється

контрастуванням наголошених і ненаголошених складів, наголошених і ненаголошених слів.

Отже, темпоритм, інтонаційна виразність мовлення – надзвичайно складний механізм, який приводиться в дію фізіологічними, інтелектуально-логічними та психологічними важелями. Цей механізм безвідмовно працюватиме, якщо мовець буде мати тренований на мовлене слово слух, якщо буде психологічно налаштований на сприйняття цього слова, не залишиться до нього байдужим, і якщо володітиме різноманітними і точними мовними засобами, необхідними для смислової, логічної й емоційно-експресивної виразності.

Після об'єктивної оцінки власних мовленнєвих даних варто розпочати регулярні заняття для виправлення виявлених недоліків, слабких сторін мовлення (тренувати дихання, відпрацьовувати дикцію, темпоритм, зміцнювати голосові зв'язки). Адже голос вчителя повинен бути яскравим, звучним, чітким, привертати увагу. Хороше мовлення вчителя пробуджує в учнів бажання слухати, сприяє розв'язанню навчально-виховних завдань.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Обґрунтуйте роль мовлення в роботі вчителя.
2. Перелічіть показники виразного мовлення.
3. Дайте визначення техніки мовлення.
4. Яка роль правильної організації дихання в мовленні педагога?
5. Від чого залежить звучання голосу?
6. Визначіть основні властивості голосу вчителя.
7. Чи існує різниця між силою та гучністю голосу? Якщо так, то в чому вона полягає?
8. Поясніть значення гнучкості та діапазону голосу в роботі вчителя.
9. Чи можливо, на Ваш погляд, певним чином вплинути на тембр, милозвучність та сугестивність голосу?
10. Як Ви розумієте поняття «темпоритм»?

Лекція 10. Педагогічна творчість як чинник педагогічної майстерності

Мета: обґрунтувати педагогічну пріоритетність розвитку вчителя як творчої особистості.

План

1. Поняття про педагогічну творчість учителя в навчально-виховному процесі.
2. Алгоритм педагогічної творчості. Етапи педагогічної творчості.
3. Умови реалізації педагогічної творчості.
4. Критерії та рівні педагогічної творчості сучасного учителя.

Література до теми

1. Баранова Н. П. Тренінги для вчителів з педагогічної майстерності. Харків: Основа, 2012. 159 с.
2. Зязюн І. Немає педагогіки без педагога... *Рідна школа*. 2012. № 4–5. С. 19–23. URL: <http://nbuv.gov.ua/>
3. Кічук Н. В. Творчість майбутнього фахівця як чинник його професійної само ідентифікації. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи* : монографія / Київ : вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 15-57.
4. Ковальчук В. І. Ефективний урок: технології, структура, аналіз. Київ: Шкільний світ, 2018. 120 с.
5. Кремень В. Г. Філософсько-педагогічна спадщина академіка Івана Зязюна в контексті модернізації освіти. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2018. Вип. 17. С. 9–19.
6. Основи педагогічної майстерності та педагогічної творчості : навч.-метод. посіб. / упоряд. О. Вашак. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. 66 с.
7. Педагогічна творчість і майстерність: хрестоматія / упоряд. Н. Гузій. Київ : Ліра, 2012. 168 с.
8. Ткаченко Л. Креативність і творчість: сучасний контент. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 9-10. С. 32-35.

Творчість – суттєва ознака педагогічної діяльності, яка характеризується постійною спрямованістю учителя на пошук оптимальних рішень. На творчому характері педагогічної професії акцентують увагу класики педагогіки. К. Д. Ушинський підкреслював, що праця педагога більше, ніж якась інша, потребує постійного натхнення, пошуку.

Педагогічна творчість займає особливе місце серед різних видів творчості, оскільки визначає вектори динамічного розвитку всіх творчих процесів людства. Носієм педагогічної творчості є вчитель, який супроводжує і надихає творчий розвиток людини у найбільш сензитивні до педагогічного впливу періоди її життя. Метою і результатом педагогічної творчості є творчий розвиток учнів, який передбачає поступове формування в учнів здатності до творчості – інтегральної якості особистості, що об'єднує спрямованість і мотиви, творчі уміння й психічні процеси, характерологічні якості особистості, які забезпечують людині успіх у творчості та піднімають діяльність людини до творчого рівня.

До визначальних компонентів творчості належать:

- цілеспрямованість в роботі, її неперервність, циклічність, послідовність, взаємозв'язаність цілей, змісту, форм, методів, прагнення до цілісності;
- увага до духовного світу дитини, її здоров'я, знання сім'ї школяра, прагнення досягти всебічного, гармонійного розвитку дитини;
- різноманітність видів діяльності та їх оптимальний вибір;
- широкий діапазон використання форм навчальної діяльності, постійний пошук нових, максимальне використання можливостей кожної форми;
- діалектичний підхід до методів, пошук своєї системи методів, комплексу впливів на свідомість учнів;
- максимальна увага до самовиховання і самонавчання учнів;
- прагнення до узагальнення свого досвіду.

Під педагогічною творчістю слід розуміти такий варіант організації її професійної діяльності, який на реально-доступному рівні забезпечує:

- 1) максимально можливі у кожному конкретному випадку результати розв'язання навчально-виховних завдань, що стоять перед сучасною школою, при раціональних затратах робочого часу, власних зусиль і зусиль учня.
- 2) безперервне зростання загальної та професійної культури педагога, його активної пошукової діяльності, спрямованої на підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

Педагогічна творчість передбачає наявність у вчителя:

- по-перше, комплексу загальних рис творчої особистості: ерудованості, почуття нового, здатності до самоаналізу і аналізу діяльності дітей і своїх колег, гнучкості і широти мислення, активності, волі, розвинутого уявлення;
- по-друге, специфічних професійно-педагогічних особливостей і якостей особистості учителя: педагогічна спостережливість, увага, вміння цікаво передавати накопичені знання, розуміти точку зору учня, його інтереси, проєктувати розвиток особистості школяра;
- по-третє, досконалого володіння педагогічною технікою як матеріалізованою основою вільної творчості;
- по-четверте, здатності до оптимізації процесу діяльності учнів, вибору найбільш результативних форм, методів, засобів навчання і виховання.

Особливості педагогічної творчості:

1. Педагогічна творчість жорстко лімітована, спресована в часі. Вчитель не може чекати, доки прийде «осяяння», він повинен знайти оптимальну методику заняття, яке відбудеться сьогодні, а найчастіше прийняти нове рішення на самому уроці в лічені секунди, якщо склалася не передбачена ним задалегідь ситуація, можливе несподіване ускладнення. Тут, за словами А. С. Макаренка, потрібен миттєвий аналіз і негайна дія.

2. Будучи обмеженою в часі, здійснюючись безперервно і систематично, педагогічна творчість приносить плоди, що визрівають, як правило, далеко не відразу. Вчитель порівняно швидко отримує лише безпосередні, часткові, значною мірою тільки освітні результати своєї діяльності (знання, уміння, навички), не завжди може зіставити задум з його наслідком.

3. Оскільки педагогічна творчість тісно поєднана з навчально-виховним процесом, то вона завжди повинна приносити позитивні результати. Негативні припустимі лише в уявних пробах і прикидках, а такі способи перевірки гіпотез, як доказ від супротивного, доведення до абсурду, протипоказані в практичній діяльності вчителя.

4. Особливістю педагогічної творчості є те, що це завжди співтворчість. Вона тісно пов'язана, злита з творчістю усього вчительського колективу, кожного учня. Один з основних партнерів учителя по творчості – учень, надзвичайно складний, динамічний, неповторний. Діючий сьогодні педагогічний засіб, завтра виявляється безплідним. Нове втрачає привабливість і новизну, творче завдання сприймається вже як стереотипне. Чим краще організоване навчання, тим швидше росте учень як особистість. Ось чому необхідний постійний розвиток усіх елементів педагогічної системи: мети, змісту, засобів, методів, форм.

5. Відмінною рисою педагогічної творчості є те, що значна його частина здійснюється на людях, у публічній обстановці. Це вимагає від учителя уміння управляти своїми психічними станами, оперативно викликати в себе і учнів творчу насагу.

6. Специфічний не тільки предмет педагогічної творчості – людина, яка розвивається, особистість, що формується, а й її «інструмент» – особистість учителя-творця (як відзначають дослідники психології творчості, що тільки в акторській і педагогічній діяльності ми зустрічаємося з цим унікальним збігом особистості та інструмента творчості), а також сам процес, що являє собою взаємоторчість партнерів, і, нарешті результат – знання,

уміння, здібності, почуття, ідеали, що стають надбанням учня, і які просувають його як особистість до нового етапу розвитку.

Професійна своєрідність діяльності педагога є те, що повна алгоритмізація її практично неможлива, хоча в педагогічній праці існує певна система прийомів і навичок, яким вчитель навчений. Однак ці прийоми і навички використовуються в нестандартних ситуаціях, які вимагають корекції.

У цьому полягає специфіка педагогічної творчості.

Етапи творчого процесу педагога:

- 1) виникнення педагогічного задуму, спрямованого на вирішення педагогічної задачі;
- 2) розробка задуму;
- 3) впровадження педагогічного задуму в діяльність, спілкування;
- 4) аналіз і оцінка результатів творчості.

Творчість, особливо масова, не виникає сама собою. Для її розвитку і визрівання потрібні сприятлива атмосфера, стимулююче середовище, відповідні зовнішні і внутрішні умови.

До найбільш істотних зовнішніх (об'єктивних) **умов**, від яких залежить педагогічна творчість належать:

1. вимоги суспільства до школи, що відображають сучасну соціальну ситуацію, а також перспективи суспільного і науково-технічного прогресу;
2. рівень розвитку сучасної науки, особливо науки про людину, і передусім педагогіки і психології;
3. стан масової шкільної практики, у тому числі забезпечення професійної підготовки вчителів і забезпеченість школи засобами навчання, зокрема технічними;
4. методичні настанови, вміщені в програмах, підручниках, інструктивних матеріалах органів народної освіти; вимоги, що висуваються органами народної освіти, інспекторами і методистами до школи і вчителя;
5. педагогічна позиція певного колективу, його творчий потенціал, психологічна атмосфера, налаштованість на спільний пошук кращих вирішень, що багато в чому визначається якостями

особистості керівників школи, а також вже усталеними традиціями.

С. О. Сисоєва виокремлює низку критеріїв творчої педагогічної діяльності вчителя, які за своєю сутністю є індивідуально-творчими і характеризують творчу педагогічну діяльність вчителя як творчий процес:

- розробка принципово нових підходів до навчання, виховання і розвитку учнів;
- раціоналізація та модернізація змісту, форм, методів та засобів навчально-виховного процесу у світлі реформування освіти, зокрема з метою розвитку творчих можливостей учнів, їх талантів та обдарованості;
- комплексне і варіантне використання в професійній діяльності всієї сукупності теоретичних знань і практичних навичок;
- бачення нової проблеми у знайомій ситуації, пошук варіантів її вирішення;
- застосування науково-доказового вибору дій у конкретній педагогічній ситуації;
- проведення систематичного самоаналізу професійної діяльності, науково-дослідницької роботи з творчого узагальнення власного досвіду та досвіду своїх колег;
- володіння формами і методами управління творчою навчальною діяльністю учнів з метою розвитку їх творчих можливостей;
- реалізація на практиці принципів педагогіки співробітництва;
- прояв гнучкості при виборі оптимального управлінського рішення у нестандартних (особливо конфліктних) ситуаціях;
- оригінальне конструювання навчально-виховного процесу.

При визначенні рівнів творчої педагогічної діяльності вчителя слід враховувати різні напрями його діяльності, тому що творчість вчителя у різних видах професійної діяльності проявляється по-різному.

На сьогодні окреслено чотири рівні творчої педагогічної діяльності вчителя:

Репродуктивний рівень передбачає, що вчитель, працюючи на

основі вироблених до нього методик, рекомендацій, досвіду, відбирає ті, які найбільше відповідають конкретним умовам його праці, індивідуально-психологічним особливостям учнів.

Раціоналізаторський рівень передбачає, що вчитель на основі аналізу свого досвіду, конкретних умов своєї педагогічної діяльності вносить корективи у свою роботу, вдосконалює, модернізує деякі елементи існуючих рекомендацій, методик, досвіду відповідно до нових завдань.

Конструкторський рівень характеризує діяльність учителя, коли на основі свого досвіду, самоаналізу своєї діяльності і знань психолого-педагогічних особливостей учнівського колективу вчитель, використовуючи існуючі методики, рекомендації, передовий досвід, конструює свій варіант вирішення педагогічної проблеми.

Новаторський рівень передбачає, що вчитель вирішує педагогічні проблеми на принципово нових засадах, які відрізняються оригінальністю, високою *результативністю*.

Педагогічна майстерність розглядається як досконале, творче виконання вчителем професійних функцій на рівні мистецтва, результатом чого є створення оптимальних соціально-психологічних умов для становлення особистості кожного учня. Педагог, який прагне до майстерності, має проводити навчально-виховну роботу на рівні мистецтва – вміло, вправно, оскільки вона скерована на формування особистості вихованця.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Перелічіть елементи зовнішньої техніки вчителя.
2. Яке місце невербальної комунікації у встановленні продуктивної взаємодії між людьми?
3. Обґрунтуйте значення невербальної комунікації в діяльності педагога.
4. Які складові невербального спілкування Ви знаєте?
5. Визначте основні риси негативних жестів.
6. Якого значення надавав зовнішній техніці педагога А.С.Макаренка?

7. Що таке “візуальний контакт” та яка його роль у діяльності вчителя?
8. Розкрийте суть поняття “тактильна комунікація” та особливості її застосування з учнями різного віку.
9. Визначте функції кожного з видів дистанції у роботі педагога.
10. Який спосіб розміщення співрозмовників сприятиме налагодженню продуктивних стосунків під час спілкування?

Тема 11. Педагогіка і практична режисура

Мета: співставити зміст і методичні засади педагогіки як науки, і як мистецтва; проілюструвати роль педагогічної режисури у діяльності вчителя початкових класів.

План

1. Педагогіка як мистецтво.
2. Спільне і відмінне в театральній і педагогічній майстерності.
3. Значення професійно-педагогічного тренінгу у розвитку творчості вчителя.

Література до теми

1. Зязюн І. А. Проективний аналіз технологій педагогічної дії. *Педагогіка і психологія*. 2010. №2. С. 6-13.
2. Кучерявий О.Г. Професійний і особистісний розвиток сучасного вчителя: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 279 с.
3. Матвеева Н. О. Педагогічна майстерність: практикум. Івано-Франківськ: НАІР, 2015. 328 с.
4. Основи педагогічної майстерності: навч. посіб. / упоряд.: В.Макарчук. Умань: Алми, 2020. 191 с.
5. Середя Н.В. Елементи театральної педагогіки у формуванні педагогічної майстерності
https://www.kpi.kharkov.ua/archive/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0/Tipuss/2011_2/Sereda.pdf

6. Султанова Л.Ю., Тринус О.І. Професійне самовдосконалення майбутніх педагогів у контексті Нової української школи: навч. посіб. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 179 с.
7. Шустова Н. Ю. Формування здатності майбутнього вчителя до ефективної професійної діяльності. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. праць. Вип. 47. 2016. С. 305-308.

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки абсолютують два тісно пов'язаних між собою компоненти творчого процесу педагога: педагогіка – це наука чи мистецтво. К. Д. Ушинський вказував, що педагогіка – це мистецтво. Адже «наука вивчає те, що існує або існувало, а мистецтво прагне творити те, чого ще немає». «Педагогіка – не наука, а мистецтво, – найбільше, найскладніше, найвище, найнеобхідніше з усіх мистецтв».

Останнім часом особлива увага звертається на театральну педагогіку. Вона є системою цілісною, єдиною, гармонійною, в якій кожний елемент зумовлює наступний. Базується на принципах, які вчителі можуть застосовувати при самовдосконаленні:

1. Принцип життєвої правди.
2. Принцип ідейної спрямованості.
3. Принцип дії – підґрунтя переживання й матеріалу для творчості.
4. Принцип органічності творчості.
5. Принцип творчого перевтілення в образ.

Театральна педагогіка охоплює три розділи.

Перший – розв'язує завдання визначення ролі актора та його функції в людському суспільстві, що слід називати театральним мистецтвом, а що тільки нагадує це мистецтво.

Другий – вчення про те, яким має бути актор.

Третій – поняття про те, як актор може найбільш раціонально, продуктивно та ефективно реалізувати творчі можливості.

Природа оціночної творчості передбачає: волю, пошуки, переживання, втілення, злиття, вплив.

До ознак, що характеризують педагогічну та акторсько-режисерську діяльність належать:

1. Змістова ознака – комунікативність, так як спільною основою є взаємодія, живе співробітництво різних індивідуальностей.
2. Інструментальна ознака – особистість творця і його психофізична природа як інструмент впливу.
3. Цільова ознака – вплив людини на людину та спричинення певного переживання у партнера.
4. Процесуальні характеристики: творчість здійснюється в умовах публічності, регламентована у часі; результат творчості динамічний; спостерігається спільність переживань актора і глядача; актора і режисера, педагога і учня; об'єкт впливу є водночас і суб'єктом творчості, співтворцем; творчість носить колективний характер.
5. Структурна ознака – аналіз матеріалу; визначення проблем, протиріч; народження ідеї задуму; розв'язання протиріч; втілення; аналіз результату; коректування.

У роботі над уроком і роллю виділяємо три періоди:

Репетиційний в актора, *доурочний* у вчителя. Це період, коли в уяві, в думках, відчуттях створюється образ. Образ героя – в актора, образ уроку – в учителя.

Технічний. Період, коли розумно, чітко вивіряється матеріал. Закріплюється на репетиціях роль актора, в учителя проходить «репетиція» уроку, уточнюється його задум, фіксується його хід, складається план.

Період втілення творчого задуму, ідей. Робота актора під час вистави, учителя – в класі.

Концептуальні ознаки:

- наявність елементів діяльності, що не піддається автоматизації, самостійної та вільної творчості;
- здійснення соціальної функції – функції виховання;
- присутність інтуїції, чуття, натхнення;
- специфічні професійні емоції;
- необхідність безперервної внутрішньої роботи.

Вимоги до особистості творця.

На подібність акторських і педагогічних здібностей наголошував А.С. Макаренко. До *основних здібностей*, необхідних і для творчості актора, і для продуктивної творчості педагога належать: розвинута увага, увага, емпатія, рефлексія, рухливість, яскраві, промовисті здібності, чарівність.

Перелічені риси, які демонструють різницю в педагогічній та акторській діяльності, не перекреслюють названі раніше спільні ознаки.

Професійно-педагогічний тренінг (ППТ).

Професійно-педагогічний тренінг (ППТ) – це галузь практичної педагогіки, яка орієнтована на використання активних методів самовиховання (рефлексії) і групової навчальної діяльності задля розвитку здібностей до педагогічної взаємодії.

Метою професійно-педагогічного тренінгу є діагностування та сприяння подальшому розвитку і формуванню професійних навичок та вмінь з використанням педагогічної технології.

Перед ППТ поставлено низка завдань:

1. Діагностичний аспект. Зміст його полягає в тому, що діагностичні завдання розв'язуються самими учасниками тренінгу. Активна позиція у вигляді самодіагностики є одним із видів суб'єктно-об'єктної природи навчального процесу. ППТ дає можливість учасникам зробити крок у напрямі самовизначення власних виявів у спілкуванні.

Діагностика ППТ сприймається як навчання. Якщо для одних педагогів розв'язання діагностичного завдання виступає лише початковою, підготовчою стадією, то для інших подібний тренінг цим і обмежується.

Проведення занять у формі ППТ дозволяє групі учасників простежити за досить короткий час метаморфози, яких зазнає образ одного з учасників від першого враження до формування сталих уявлень. На заняттях, що проходять у формі ППТ, вони одержують рідкісну можливість безпосередньо зіставляти свої бачення окремих учасників у даному колективі з тим, як їх бачать інші.

2. Створення сприятливих умов для самопізнання. Учасники мають можливість емпірично верифікувати різні компоненти образу самого себе: наприклад, як сприймалися іншими за першим враженням, як ці враження розвивалися; як інтерпретувалася поведінка, які припускались мотиви, почуття, наміри.

3. Підведення учасників тренінгу до осмислення, з одного боку, перешкод, труднощів, характерних в організації ситуацій педагогічної взаємодії, а з другого – до з'ясування умов і факторів, що сприяли б успішній взаємодії.

Отже, введення професійно-педагогічного тренінгу у технологію занять предметів педагогічного циклу має подвійне значення: діагностичне і формуюче. З одного боку, він сприяє діагностиці рівня сформованості і розвитку соціально-перцептивних здібностей (уваги, спостережливості, уяви), кінестезії тіла, мовленнєвих задатків, а з другої – допомагає в їх подальшому формуванні. Використання ППТ допомагає учасникам не тільки задуматися над проблемами творчого самопочуття педагога, залежності стану навчально-виховного процесу від емоційного благополуччя учителя, але й сформувати в собі основу для управління емоціями, настроєм.

Організація лабораторних занять через форму ППТ сприяє не тільки формуванню професійно-педагогічних навичок, але й умінню використовувати їх при вирішуванні педагогічних ситуацій через вправи-тести, розв'язання яких навчає аналізувати свою поведінку, орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, у емоційному стані дітей, пізнавати їх особистості та вчинки.

Під час занять у формі ППТ особливий акцент робиться на створенні клімату довіри, який сприяє реалізації інтенсивності відкритого зворотного зв'язку. В результаті учасники мають можливість ніби побачити себе «зі сторони» і зорієнтуватися у власному досвіді взаємодії, що є необхідною передумовою і складовою розвитку педагогічної майстерності.

При використанні ППТ варто дотримуватися таких принципів:

1. Принцип активності учасників тренінгу: під час занять учасники постійно залучаються до різних дій. Вони обговорюють і

програють рольові ситуації, запропоновані як викладачем, так і ними самими, спостерігають за поведінкою учасників ситуативного моделювання.

2. Принцип дослідницької позиції: у процесі роботи у групах створюються такі ситуації, коли учасники повинні самі знайти рішення проблеми, самостійно сформулювати уже відомі закономірності взаємодії і спілкування вчителя з учнями.

3. Принцип суб'єктивізації поведінки: на початку заняття поведінку учасників намагаються перевести на суб'єктивний рівень.

Структура професійно-педагогічного тренінгу охоплює два цикли вправ:

1. Вправи з практичного оволодіння педагогічною технікою:

- а) техніка мовлення: дихання, постановка голосу, дикція, темп мови;
- б) кінестезія: культура руху; вміння розслабитися чи, навпаки, напружити необхідні м'язи. Володіння своїм організмом (міміка, пантоміміка);
- в) управління емоціями, настроєм (зняття надлишку психічної напруги, створення творчого самопочуття);
- г) соціально-перцептивні здібності (увага, спостереження, уява).

2. Вправи на оволодіння системою педагогічної взаємодії у заданій педагогічній ситуації.

Педагогічну дію єднає з театральною їх органічність, що зумовлює процес творчості за законами самої природи. Це означає, що і актор, і педагог мусять набути досвіду по-справжньому бачити, слухати, мислити, переживати, а не уявлятися такими, що мислять, переживають, діють. Однак в органічності приховується і відмінність між актором і педагогом, а отже, й між відповідними діями. Якщо перший має навчитися правильно сприймати, оцінювати, знаходити рішення і впливати на суб'єктів, що його оточують в умовах художнього узагальнення, то другий, концентруючи в собі акторсько-режисерські можливості, – доводити результати свого впливу до художнього узагальнення. Якщо акторові доводиться на сцені по-новому навчатися всього, що йому вже знайоме в житті, то педагогові слід навчатися бути природним, самим собою, тобто вчителем з

поглибленим баченням життя через призму своєї професії. Проте і йому не завадить систематично тренувати органічність дії для умов публічності.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Як проявляються режисерські здібності учителя?
2. Які результати засвідчують ефективність режисури уроків та в позаурочної діяльності?
3. У чому полягає театралізація уроку?
4. Які елементи притаманні нетрадиційному уроку?
5. Які існують різновиди нетрадиційних уроків?
6. Як проявляється педагогічна творчість вчителя під час уроку?
7. Які провідні характеристики сучасного уроку в початковій школі?
8. У чому полягають особливості гуманної педагогіки?
9. Що виступає провідним засобом вирішення навчальних задач?
10. За допомогою яких показників визначається рівень ефективності організації навчально-виховного процесу у початковій школі?

Тема 12. Реалізація творчого потенціалу педагога в освітньому процесі

Мета: визначити чинники і способи організації творчого середовища в початковій школі.

План

1. Навчальне середовище як психолого-педагогічна проблема.
2. Чинники розвитку навчального середовища початкової школи.
3. Майстерність вчителя у підготовці і проведенні нестандартних уроків у початковій школі.
4. Майстерність спілкування вчителя в організації, проведенні та використанні ігрових педагогічних ситуацій.

Література до теми

1. Ілляхова М. Креативні практики у професійному розвитку педагогічних працівників в умовах НУШ. URL: <https://osvita.ua.com>>2020/06
2. Нікітіна Н. П., Маляр О. Ю. Креативність і творчість: загальне і особливе. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. № 2(71). URL: <https://oaji.net/articles/2016/690-1477298669.pdf>
3. Педагогічна освіта в Україні: теорія і практика: словник / упоряд. М. Вовк та ін. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 328 с.
4. Теслюк В. М. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. Київ : ДАККіМ, 2020. 244 с.
5. Філатова Л. С. Педагогічна майстерність : навч. посіб. Харків : ХНПУ, 2021. 90 с.
6. Я вчуся бути вихователем: професійні поради / упоряд. Т. Вороніна. Київ : Шкільний світ, 2020. 128 с.

Прийшовши до школи, дитина знайомиться не тільки з вчителем і учнями, а й потрапляє у навчальне середовище. Саме поняття навчального середовища (і похідні від нього) розробляється впродовж останніх десятиліть ученими як нашої країни, так і за кордоном.

Увагу вивченню цього питанню ще на початку 30-х років приділив психологи-гуманісти. Вони обґрунтував можливість та доцільність навчання, орієнтованого на розвиток дитини як на свою пряму та безпосередню мету. Не відкидаючи необхідності засвоєння знань, умінь і навичок, розглянуть їх як найважливіший засіб розвитку учнів.

Дитина не розвивається і виховується, а розвивається, виховуючись та навчаючись, тобто саме визрівання і розвиток дитини у процесі навчання не тільки проявляється, а й удосконалюється.

Цю гіпотезу почали перевіряти та конкретизувати основоположники системи розвивального навчання.

Слід розрізняти два поняття: «освітній простір» і «освітнє середовище». Говорячи про освітній простір, маємо на увазі набір певним чином пов'язаних між собою умов, які можуть мати вплив на

освіту людини. При цьому, поняття «освітнього простору» не включає в себе людину, яка навчається. Освітній простір може існувати незалежно від школяра.

Поняття «освітнього середовища» теж відображає взаємозв'язок умов, які забезпечують освіту, але тут обов'язкова присутність людини, яка навчається у освітньому середовищі, їх взаємовплив і взаємодія. Тому коли мова йде про освітнє середовище, то мається на увазі вплив умов освіти на учня (так само, як і вплив учня на умови, в яких здійснюється навчання). Освітнє середовище також має декілька рівнів – від національного, регіонального до основного свого першоелемента – навчального середовища конкретного навчального закладу і класу.

У більшості сучасних досліджень навчальне середовище оцінюється в термінах «ефективність школи» як соціальної системи – емоційного клімату, особистісного добробуту, особливостей мікрокультури, якості навчально-виховного процесу.

У психолого-педагогічній літературі навчальне середовище поділяють на:

1. *Природне* – це навчальне середовище, яке виникає внаслідок неконтрольованого і некоординованого людиною розвитком природних і соціальних систем, обумовлене станом екобіосфери. Його навчальний ефект відображається у загальній адаптації біологічних систем до навколишнього середовища.
2. *Штучне* – це навчальне середовище, яке створене у вигляді навчальної системи для отримання ефекту спрямованої адаптації до соціальних і професійних середовищ.
3. *Предметне* – це навчальне середовище, яке складається із статичних об'єктів, що являють собою елементи інтер'єру класу, наочності, макетів тощо.
4. *Інформаційно-динамічне* – це навчальне середовище, яке змінює свої властивості в процесі навчання у відповідності до логіки, яку має дане середовище і активності учня. Воно, у свою чергу, за способом організації взаємодії в навчальній ситуації поділяється на:

а) ігрове, що характеризується створенням ігрових відносин між учнем, його ігровим аналогом у штучному середовищі і відповідною реакцією середовища на активність гравця. Воно володіє дуже високим мотиваційним, хоча і складним, впливом. Позитивним ефектом є те, що це середовище дозволяє впродовж досить довгого часу фіксувати увагу і зберігати активність учня;

б) тренувальне – використовує ефекти динамічної адаптації до параметрів середовища і формування адекватної поведінки після багаторазового повторення однорідних форм діяльності. Основною проблемою, яку вирішує даний тип середовища, є проблема подібності діяльності до реального професійного середовища;

в) формує – орієнтоване на отримання навчального ефекту у формі широких, неприв'язаних до конкретних видів професійної діяльності, адаптивних ефектів у психіці учня (наприклад, формування властивостей сприймання, пам'яті, уваги тощо.). Даний тип середовища має на меті включення школяра у світ задач, елементи яких присутні в тій чи іншій мірі багатьом близьким за змістом професійним середовищам, але без акцентування на їх конкретний професійний зміст.

5. Існує також середовище, в якому з метою інтенсифікації навчального процесу використовуються ефекти спрямованої трансформації властивостей в залежності від стану і особливостей психо-фізіологічної системи учня. Таке середовище має назву – *адаптивне інформаційно-динамічне*.

Школа в нашій країні завжди була організацією з чітко визначеними завданнями і засобами їх вирішення. Та навіть у таких рамках навчальні заклади значно відрізнялись один від одного способами організації своєї діяльності. Так вибір батьками школи для дитини завжди був проблемою. З однієї сторони, всі школи різні, у кожній по-своєму будується навчальне середовище, в якому перебувають діти впродовж всіх років навчання, а з іншої – «людині зі сторони» (наприклад, батькам) практично неможливо було отримати будь-яку правдиву інформацію про те, що являє собою

конкретна школа, які вимоги висуває до дітей, і як дитина відчуває себе в ній.

Для того, щоб визначити навчальне середовище школи, потрібно знати, які чинники (причини) на нього впливають. Це:

1. Психологічний клімат школи.
2. Вплив особистості вчителя на школярів.
3. Научуваність учнів.
4. Взаємини між школярами у класі.

Навчальне середовище є ресурсним для розвитку особистості, якщо вчитель у навчальному процесі використовує елементи розвивального навчання і форми нестандартних уроків.

«Нестандартні уроки» є тією нетрадиційною формою навчання і засвоєння знань, яка зробила заявку на реалізацію в учительській практиці нової педагогічної технології.

«Нестандартні уроки» породжені самою педагогічною практикою. «Нестандартні уроки» – поняття умовне. За логікою антонімів повинні передбачатися стандартні уроки, а вони в педагогічній практиці можуть існувати тільки як професійне непорозуміння – в результаті відверто недостатньої підготовки вчителя. Але мова йде про термін, який би відповідав прагненню педагога до оригінальності, пошуку, творчості, коли урок дивує, радує і збагачує учнів.

Успіх в роботі вчителя забезпечується, як правило, не використанням окремих вдалих прийомів роботи, а розробкою технології навчання. Це передбачає не тільки пошук ефективних форм навчального процесу, але й відбір змісту навчального матеріалу.

Суть нестандартних уроків полягає в такому структуруванні змісту і форми, яке б викликало, насамперед, інтерес учнів і сприяло їхньому оптимальному розвитку і вихованню.

Структура нестандартних уроків також відмінна від традиційної.

Наприклад, в інтегрованому уроці такий компонент, як мотивація, пронизує все заняття, є його, так би мовити, енергетичною основою. Перевірка домашнього завдання може відбуватися

впродовж уроку чи не мати місце зовсім, змінюючись іншими прийомами.

Головні елементи традиційного уроку – сприйняття нових знань, їх засвоєння, осмислення, узагальнення і застосування – присутні і на нестандартних уроках, але в незвичних формах.

Нестандартні уроки народжені самою педагогічною практикою. Цим урокам притаманні свої особливості – оригінальність задуму, сюжету, структури, що дає змогу говорити про такі уроки як про «нетрадиційні», творчі, авторські.

Такі уроки сприяють розвитку мислення і мовлення школярів, їх уваги, пам'яті, ініціативи, працьовитості та багатьох інших позитивних якостей.

Специфіка нестандартних форм навчання передбачає розробку адекватної технології кожного уроку, а це, в свою чергу, вимагає певної їх класифікації.

На основі аналізу наукової літератури та досвіду проведення нестандартних уроків учителями можна визначити дві основні групи таких уроків:

«Пульсуючі», тобто форми навчання, які відомі в педагогіці давно, але в силу соціальних та інших умов, потреб частота їх застосування в практиці різна.

«Нетрадиційні» уроки, які відзначаються оригінальністю їх організації та проведення. Вони, в основному, виникли в останні роки під впливом засобів масової інформації.

У залежності від реалізації основних компонентів навчання при розв'язанні його дидактичних завдань визначаються наступні види нестандартних уроків:

- нетрадиційні уроки цілісного розв'язання завдань навчання (сприйняття мети, організація сприйняття, осмислення, закріплення, застосування знань, умінь. Здійснення контролю і самоконтролю). Наприклад, урок-гра, урок-казка, урок-вікторина;
- «пролонговані» уроки, які не реалізують цілісно-дидактичних завдань за час проведення, тому що вимагають довгої попередньої підготовки. Наприклад, вечорниці, прес-конференції, театралізовані уроки тощо.

Класифікація цих уроків ще не склалася, але «бібліотека» її вже досить різноманітна.

Пропонується така класифікація:

1. Уроки, засновані на оригінальній організації навчального матеріалу: урок мудрості, урок-сповідь, урок – «дублер починає діяти», урок – еврика, урок – творчий звіт, урок взаємного навчання тощо.
2. Уроки, що спираються на фантазію: урок-казка, урок творчості, урок винахідливості, урок – «дивовижне поруч», урок фантастичного проєкту тощо.
3. Уроки за аналогією з різноманітними суспільними явищами: урок-конференція, аукціон, усний журнал, симпозіум, «оглядачі за круглим столом» тощо.
4. Уроки за аналогією з відомими в суспільній практиці формами, жанрами, видами діяльності: урок-дослідження, інтерв'ю, репортаж, мозкова атака тощо.
5. Уроки, що імітують діяльність установ та організацій: урок-засідання наукової ради, урок-театр, урок-довідкове бюро тощо.
6. Уроки, що імітують будь-які заняття чи види робіт: заочна подорож, літературна прогулянка, літературний салон, подорож у минуле тощо.
7. Уроки з ігровою основою: конкурс, турнір, естафета, ділова гра тощо.
8. Внесення в хід уроку форм позакласної роботи: КВК, «слідство ведуть знавці», «клуб знайомств», «урок – «Що? Де? Коли? », урок – година запитань і відповідей тощо.

Особливо цінні можливості нестандартних уроків щодо розвитку та виховання учнів. Такі заняття цілком звернені до особистості кожного школяра. Головне місце відводиться елементам творчого пошуку. За різноманітністю форм – це мандрівки, змагання, ігри, живі журнали, телепередачі тощо.

В 2-3 класах учитель може практикувати такі уроки (за структурно-композиційними особливостями): Тематичний танок; Шкільне народне свято; Конкурс (змагання); Зустріч з людьми праці і

цікавої долі; Фантастична подорож; Фестиваль народної казки; Тематичний концерт творів дитячого фольклору; Урок – казка за мотивами навчального матеріалу; Урок – гра (сюжетно-рольові ігри за творами, що вивчаються); Урок – подорож у світ чарівності; Урок – спектакль (інсценізація художніх і фольклорних творів); Тематичний концерт на теми навчального матеріалу.

Успішність проведення оригінальних уроків залежить від співпраці вчителя та учнів.

- Проводиться детальна підготовка таких уроків: даються попередні завдання, пояснюється структура уроку, роль і завдання кожного учня, готується наочність (карти, дидактичний матеріал).
- Продумується хід занять з урахуванням рівня та здібностей як класу в цілому, так і окремих учнів, характеру і здібностей учнів, що отримали окремі завдання, послідовність операцій і т.д.
- Окрема увага приділяється активізації діяльності всіх учнів, включаючи слабких, байдужих, педагогічно занедбаних, з тим, щоби всі були зацікавлені і включені в тому чи іншому виді в активну навчальну роботу.

Результативність нестандартних уроків проявляється, звичайно, у кожному конкретному випадку, але існують критерії, котрі показують наскільки ці уроки можуть виявити психолого-педагогічний потенціал, що закладений у них.

Організація ігрових навчально-виховних ситуацій спрямована на вирішення таких цілей:

1. Організаційно-діяльнісних – це розвиток ініціативи, вміння розробляти нестандартні рішення, вміння провести гру.
2. Інноваційних – розвиток творчого мислення дітей, прагнення нестандартно підходити до розв’язку ігрових ситуацій.
3. Комунікативних – сприяння розвитку у школярів вербальних і невербальних засобів спілкування.
4. Пізнавально-орієнтаційних – спрямованих на вміння орієнтуватися у психічних особливостях, динаміці стосунків, що виникають у ході гри, умовах, у яких вона відбувається.

5. Формування в учнів вміння управляти власними емоціями, настроєм.
6. Розвиток у дітей артистичних здібностей, кмітливості, впевненості.
7. Поєднання комунікативних здібностей із готовністю розділити обов'язки і прагнення до співробітництва.

До спільних ознак ми відносимо:

1. Ігрові навчально-виховні ситуації є своєрідними прийомами педагогічної взаємодії. Саме у процесі їх використання учні вчаться взаємодіяти між собою і готуватися до майбутньої взаємодії з різними людьми.
2. Умовність ігрової ситуації. Вона характеризується двоплановістю діяльності і стосунків. З однієї сторони виступає учень зі своїми характерними властивостями, а з іншої виступає ситуація зі своїми вимогами та умовами.
3. Невизначеність і символічність ігрової педагогічної ситуації. Як відзначалося вище, кожна ситуація не є калькою дійсності. По суті, описані «кроки» вчителя і учнів – це є символом певних дій. Але ці символи є невизначені і неконкретні.
4. Просторова часова властивість методів. У грі кожна ситуація є чітко обмежена в часі і просторі. Це робить ігрову діяльність динамічною і насиченою подіями.
5. Ігрові педагогічні ситуації вимагають від кожного учасника активності; знімають бар'єр між вчителем і учнями; дозволяють виявити індивідуальні здібності при розв'язанні задач, тобто вчать учнів взаємодіяти з вчителем у педагогічному процесі.

Імітаційна гра (або інсценування) – це поетапне програвання змісту і сюжетного розгортання певної ситуації.

Його особливостями є те, що спочатку учні під керівництвом вчителя моделюють ситуацію, хід її розв'язання, досліджують різні варіанти рішення. А пізніше йде програвання учнями даної ситуації з дотриманням всіх визначених моментів.

Після програвання обов'язкове обговорення, мета якого – діагностика результату, яка включає в себе аналіз розв'язку ситуації

та рівень її оптимальності, а також готовність учнів до програвання ролей вчителя, батьків.

Імітаційне моделювання не вимагає від учнів індивідуальної творчості, а тільки вміння діяти за трафаретом.

До імітаційних ігор відносимо читання в ролях, використання театру «Рукавичка», «Пальчикового театру».

Складнішими видами імітаційної гри є симуляції та ситуативне моделювання, хоча чіткого розмежування між ними в педагогічній літературі немає.

Симуляції – це створені вчителем ситуації, під час яких учні копіюють у спрощеному вигляді процедури, пов'язані з діяльністю суспільних інститутів, які існують у справжньому економічному, політичному та культурному житті. Це своєрідні ігри з використанням чітко визначених (за законом або за традиціями) і відомих ролей та кроків, які повинні здійснити виконавці.

Готуючи учнів до симуляції, вчитель має не тільки розподілити ролі, а й з'ясувати з кожним виконавцем послідовність його дій та висловлювань, наприклад, виходячи з обов'язків тієї чи іншої ролі. Регламент всієї симуляції будується за чітким сценарієм, який збігається з проведенням такої процедури в реальному житті.

Отже, симуляції є «мініатюрною» версією реальності. Симуляція дає можливість учням глибоко вжитися в проблему, зрозуміти її зсередини. Наприклад, урок із трудового навчання проводять у формі «Фабрики».

Ситуативне моделювання, як проєктування педагогічних ситуацій, найчастіше використовується у виховному процесі. Воно включає у себе декілька етапів:

Перший етап – вивчення педагогічних ситуацій.

Другий етап – це етап постановки педагогічних задач (проблем) або їх виокремлення із педагогічних ситуацій.

Третій етап – це проєктування рішень, їх аналіз і, якщо потрібно, то визначення нових задач. Наприклад, учитель пропонує учням пограти ситуацію «Поведінка учня в міському транспорті».

Найчастіше ситуативне моделювання виступає як опосередкований виховний вплив на особистість учнів. У ньому часто використовують елементи гумору, сатири.

Рольова гра складніша, ніж імітаційне моделювання. Вона використовується для навчання школярів приймати самостійні рішення при умові невизначеності у творчій ігровій обстановці, де уява створює всі основні умови реальної ситуації.

Особливостями даної гри є те, що учасниками є не весь клас, а декілька учнів. Вони отримують умову і завдання: без попереднього класного обговорення, але з обов'язковим індивідуальним обдумуванням (3 – 5 хв.) програми певної ситуації і визначення рішення.

Використання рольової гри сприяє: а) діагностиці індивідуальних властивостей кожного учня, його схильності чи несхильності виконувати певну роль; б) дає можливість кожному школяреві поспробувати себе у різних ролях; в) розвиває їх творчі можливості; г) сприяє дотриманню умінь аналізувати, прогнозувати і передбачати розвиток подальших подій.

У кінці гри обов'язкове обговорення з метою аналізу і пошуку оптимальних шляхів розвитку, а також оцінювання ситуації, що склалася.

Метод ділової гри складніший ніж метод імітаційної гри. Складність використання цих ігор у навчанні пов'язана з її особливостями (двопланова поведінка, відсутність персональної відповідальності кожного за результати дій; спрощене уявлення про реальність), що потребує від учня зусиль входження у гру. Потрібно, щоб учні були зорієнтовані на результати гри.

Ділова гра для дітей – це «репетиція» для їх подальшої діяльності. Кожна ділова гра відтворює який-небудь фрагмент діяльності і дає можливість не тільки програти якусь ситуацію в особах, але й дозволяє ліпше зрозуміти психологію її учасників, вивчити інтереси героїв.

Важливим завданням навчальних ділових ігор є відтворення в комплексі ігрових дій учнів важливих аспектів їх подальшого

навчання. Особливістю навчальних ділових ігор є місце ролі вчителя під час заняття. В основному вчитель активно діє до початку гри і на стадії її підготовки. На відміну від інших методів активізації навчання ділова гра забезпечує самостійне навчання учнів і автоматичну об'єктивну оцінку результатів. Учитель, який як правило, виконує роль адміністратора, лише контролює послідовність операцій і дає при необхідності консультації учасникам гри.

Педагогічна майстерність обумовлена такими творчими якостями учителя, як досконале творче виконання вчителем професійних функцій на рівні мистецтва, як взаємодія почуття та техніки, що сприяє цілісному, образному впливу педагога на учня. Визначальними рисами педагогічної творчості виступають новизна, оригінальність, нестандартність, інноваційність процесу та результату педагогічної діяльності, вихід за межі відомого в педагогічній науці та практиці. Педагогічна творчість – це оригінальний та високоефективний підхід учителя до розв'язання освітніх завдань, збагачення процесу навчання і виховання, пошук нового.

Питання та завдання для самоперевірки

1. Обґрунтуйте роль творчості в роботі вчителя.
2. Визначте провідні ознаки творчості педагога.
3. Дайте визначення поняття «творчий потенціал».
4. Яка роль творчого задуму педагога в організації освітнього процесу?
5. Від чого залежить реалізація творчого задуму?
6. Перелічіть ознаки нестандартного уроку.
7. Чи існує різниця між творчістю та креативністю педагога?
8. Поясніть значення гри для реалізації творчого задуму педагога.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінар №1

Сутність педагогічної майстерності

Мета: поглиблено вивчити поняття «педагогічна майстерність», її структурні компоненти, особливості педагогічної діяльності вчителя початкових класів.

Теоретичний блок:

1. Суспільна значущість професії вчителя.
2. Специфіка педагогічної діяльності.
3. Професійний потенціал педагогів.
4. Майстерність учителя. Її структура.
5. Рівні педагогічної майстерності.

Практичний блок:

1. Скласти бібліографію до даної теми і підготувати анотації 4-6 джерел.
2. Написати есе-роздум на одну з перелічених тем:
 - Що таке педагогіка: наука чи мистецтво?
 - Суспільна значущість професії вчителів початкових класів.
 - Професіограма вчителя.
 - Функції вчителя початкової школи.
 - Кого називають справжнім педагогом?
3. Підготувати тематичний міні-словник.
4. Підібрати цитати видатних науковців про значення педагогічної професії.
5. Провести самодіагностику сформованості професійної майстерності майбутніх педагогів (додаток 1).

Тестовий блок:

1. Структура педагогічної майстерності включає в себе такі компоненти:
 - а) гуманістичну спрямованість;

- б) професійну компетентність;
 - в) педагогічну діяльність;
 - г) здібності до педагогічної діяльності;
 - д) задатки;
 - е) педагогічні уміння.
2. Провідними здібностями до педагогічної діяльності є:
- а) комунікативність;
 - б) самостійність;
 - в) перцептивність;
 - г) оптимістичне прогнозування;
 - д) динамізм особистості;
 - е) креативність;
 - ж) здатність установлювати контакт з дітьми;
 - з) організаторські.
3. До загально-педагогічних умінь належать:
- а) емоційні, пізнавальні, практичні;
 - б) емоційні, пізнавальні, практичні, ціннісно-орієнтаційні;
 - в) емоційні, пізнавальні, практичні, ціннісно-орієнтаційні, комунікативні.
4. Зміст професійної компетентності вчителя включає:
- г) знання предметів, що викладає;
 - д) знання предметів, що викладає, методики їх викладання;
 - е) знання предметів, що викладає, методики їх викладання, педагогіку, психологію;
 - ж) правильної відповіді немає.
5. Твердження, що гуманістична спрямованість – це спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків є:
- а) вірне;
 - б) невірне.
6. Які основні функції виділяють у діяльності вчителя:
- а) конструктивну, організаторську;
 - б) комунікативну, гностичну;

- в) гуманістична спрямованість викладача, професійні знання.
7. Визначить, на які дві групи поділяються засоби педагогічної діяльності:
- а) матеріальні(обладнання, меблі, ТЗН тощо);
 - б) нематеріальні (методи, прийоми, форми,
 - в) види роботи з учнями);
 - г) вербальні;
 - д) невербальні.
8. Суб'єктом педагогічної діяльності є:
- а) вчитель;
 - б) учень;
 - в) методи навчання і виховання.
9. З наведеного переліку виберіть компоненти педагогічної майстерності:
- а) гуманістична спрямованість педагогічної діяльності;
 - б) професійна компетентність;
 - в) емпатія, комунікативність;
 - г) педагогічна інтуїція;
 - д) педагогічна техніка;
 - е) педагогічні здібності;
 - є) усі відповіді вірні.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Бартків О. С., Мельник І.М. Педагогічна майстерність : навч.-метод. посіб. Луцьк, 2023. 198 с.
2. Кіліченко О. І. Основи педагогічної майстерності: модульно-рейтинговий підхід; навч. посіб.
URL: <https://docplayer.net/87210556-Kilichenko-o-i-osnovi-pedagogichnoyimaysternosti-modulno-reytingoviy-pidhid-navchalniy-posibnik-dlya-studentivvishchih-pedagogichnih-navchalnih-zakladiv.html>
3. Носовець Н.М. Сутність і зміст педагогічної майстерності сучасного вчителя. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Чернігів: ЧДПУ, 2010. С. 156-159.

4. Олійник І. Щодо визначення сутності конструкту «педагогічна майстерність» у науково-педагогічній літературі. Людинознавчі студії. Педагогіка. 2017. Вип. 4. С. 197-207.
5. Основи педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. / упоряд. Н. Мачинська. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 286 с.
6. Основи педагогічної майстерності: методичні рекомендації. Вінниця: ВДПУ, 2016. 122 с.
7. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. / упоряд. Т. Хома. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2021. 112 с.
8. Шустова Н. Ю. Психолого-педагогічні засади формування основ професійного самовдосконалення майбутніх учителів початкової школи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Зб. наук. праць. Вип. 46. 2016. С. 346-349.

Семинар №2

Значення особистісних якостей вчителя у процесі розвитку педагогічної майстерності

Мета: сформувані уявлення про вимоги до особистості та професійної діяльності вчителя початкових класів, його функції, шляхи формування педагогічної майстерності, роль самовиховання у формуванні особистості вчителя початкових класів.

Теоретичний блок:

1. Феномен педагогічної майстерності у сучасній психолого-педагогічній науці.
2. Мотивація професійної діяльності сучасного педагога.
3. Професійна ідентифікація особистості вчителя.
4. Ідеал учителя на сучасному етапі розвитку освіти.
5. Професійне самовиховання вчителя: сутність, шляхи і способи реалізації.

Практичний блок:

1. Підготувати міні-твір на тему «Кого називають справжнім педагогом».

2. Створити презентацію на тему «Особистісні якості сучасного педагога».
3. Підготувати доповідь на тему «Значення духовних цінностей в професійній діяльності педагога».
4. Підібрати цитати міркувань видатних педагогів про вимоги до особистості вчителя.
5. Підготувати конспект фрагментів праці В. О. Сухомлинського «Сто порад вчителю» (додаток 2).

Тестовий блок:

1. Твердження, що педагогічну цілеспрямованість розглядаємо як сукупність певних якостей особистості вчителя, зумовлених високим рівнем його психолого-педагогічної підготовленості, здатністю оптимально вирішувати педагогічні задачі:
 - а) вірне;
 - б) невірне.
2. До мотивів трудової активності вчителів належать:
 - а) суспільні і моральні мотиви;
 - б) почуття внутрішнього обов'язку;
 - в) бажання пізнати вихованців;
 - г) стійка потреба у викладацькій діяльності;
 - д) бажання зробити все за власною ініціативою.
3. Положення, що професійне самовиховання – це усвідомлена діяльність, спрямована на можливу оптимальну реалізацію людиною себе як особистості є:
 - а) вірне;
 - б) невірне;
 - в) неточне.
4. Судження майбутнього вчителя про ступінь наявності в нього знань, умінь, навичок у співвідношенні з певним еталоном, зразком є:
 - а) самоаналіз;
 - б) самооцінка;
 - в) самостереження.

5. Педагогічна майстерність вчителя це:
- в) комплекс якостей особистості, що забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності на рефлексивній основі;
 - г) самоорганізуюча система у структурі особистості, де системоутворюючим фактором виступає гуманістична спрямованість, яка дозволяє доцільно вибудувати педагогічний процес;
 - д) творчий рівень професійно-педагогічної діяльності педагога;
 - е) високий рівень розвитку ділових якостей особистості.
6. Гуманістична спрямованість особистості викладача включає:
- а) ідеали, інтереси, ціннісні орієнтації особистості педагога;
 - б) знання педагога;
 - в) володіння методикою викладання.
7. Зміст обов'язкових професійних знань для кожного вчителя складають:
- а) знання предмету, педагогіки та психології;
 - б) знання психологічних особливостей особистості;
 - в) знання методики викладання предмету;
 - г) знання соціології, логіки.
8. З наведеного переліку виберіть індивідуально-психологічні властивості, що входять у структуру педагогічних здібностей викладача:
- а) комунікативні, перцептивні;
 - б) динамічні, емоційна стабільність;
 - в) оптимістичне прогнозування; креативність;
 - г) орієнтація на студента.
9. Гуманістична спрямованість діяльності вихователя:
- а) вияв професійної ідеології учителя;
 - б) негативне ставлення до педагогічної діяльності;
 - в) система роботи вчителя в проведенні різних форм роботи з учнями;
 - г) саморозвиток дитини в діяльності.

10. Самовиховання вчителя – це:
- а) організація позакласної діяльності учнів початкової школи;
 - б) формування людиною своєї особистості відповідно до свідомо поставленої мети;
 - в) участь у навчально-виховній діяльності;
 - г) організація роботи з батьками дітей.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Аносов І. Особистісно-професійний розвиток учителя Нової української школи в контексті антропологізації освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету (серія: педагогіка)*. 2021, № 1. С.17- 22.
2. Березовська Л. І. Самовиховання та саморегуляція особистості: навч. посіб. Київ: Слово, 2011. 168 с.
3. Гриньова В. М. Педагогічна культура майбутнього вчителя. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи: монографія / за ред. Н. В. Гузій*. Київ : вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 234-251.
4. Кучерявий О. Г. Закономірності розвитку педагогічної майстерності майбутнього вчителя під впливом професійної самоосвіти і самовиховання. *Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. праць*. Вип. 13. 2016. С. 81 – 91.
5. Кучерявий О. Г. Феномен професійно-педагогічної культури: аспект терміносистеми її теорії у цілісному вимірі. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. 2019. Вип. 1 (157); С. 81 – 86.
6. Кушнір В. І. Духовність в особистості учителя. *Соціальна психологія*. 2017. № 4. С. 124 – 141.
7. Лавріненко О.А. Педагогічна майстерність в історико-педагогічному вимірі: теорія, практика, поступ: монографія. Київ: Богданова А.М., 2009. 328 с.

8. Лазаренко Н.І. Професійна підготовка вчителів у педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції: монографія. Вінниця: ТОВ «Друк плюс», 2019. 365 с.
9. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя: монографія. / О.В. Акімова та ін. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 416 с.
10. Шалівська Ю. Професійне самовиховання майбутнього вчителя: теоретичні аспекти проблеми. *Інноватика у вихованні*. 2019. № 10. С. 281-288.
11. Ягупов В.В. Етапи самовиховання. Основні принципи самовиховання URL: https://eduknigi.com/ped_view.php?id=290

Семинар №3

Педагогічний вплив як основа педагогічної взаємодії

Мета: закріпити і поглибити знання про специфіку педагогічного впливу, класифікацію прийомів педагогічного впливу, структуру і рівні авторитету вчителя та його значення у системі педагогічної майстерності.

Теоретичний блок:

1. Психолого-педагогічні умови майстерної взаємодії в педагогічному спілкуванні.
2. Характеристика перцептивної сторони педагогічного спілкування.
3. Способи комунікативного впливу.
4. Стратегії взаємодії у спілкуванні як характеристика інтерактивного компонента педагогічної взаємодії.
5. Технологія організації педагогічної взаємодії.

Практичний блок:

1. Проаналізувати розділ праці Гіна А. О. «Прийоми педагогічної техніки» (додаток 3).
2. Створити схему «Особливості взаємодії вчителя і учня».
3. Розробити рекомендації для ефективної педагогічної взаємодії.

4. Написати есе-роздум «Що сприяє формуванню авторитету вчителя».
5. Підібрати і підготувати опис 4-5 сайтів про відомих педагогів.

Тестовий блок:

1. Педагогічний вплив – це:

- а) важлива рушійна сила досягнення освітніх цілей. Це поняття характеризує зв'язок між учасниками педагогічного процесу – вчителем і учнем.
- б) способи організації певної педагогічної ситуації, у якій на основі відповідних закономірностей у школярів виникають нові думки і почуття, які стимулюють їх до позитивних вчинків, до подолання своїх недоліків.
- в) низка прийомів, що сприяють появі в учнів прагнення працювати над собою.

2. Способи організації певної педагогічної ситуації, у якій на основі відповідних закономірностей у школярів виникають нові думки і почуття, які стимулюють їх до позитивних вчинків, до подолання своїх недоліків – це:

- а) педагогічний вплив;
- б) прийоми педагогічного впливу;
- в) організація успіху у навчанні.

3. Визначте групи прийомів педагогічного впливу.

- а) утворюючі прийоми;
- б) прийоми переконування;
- в) гальмівні прийоми;
- г) прийом “вибух”.

4. До утворюючих прийомів належать:

- а) переконування, навіювання, заохочення, доброта, увага;
- б) прохання, організація успіху у навчанні, залучення у цікаву діяльність;
- в) покарання, попередження;
- г) удавана байдужість, натяк, іронія, обурення, засудження;

5. Гальмівні прийоми сприяють подоланню негативних якостей, вчинків. До цієї групи прийомів належать:
 - а) паралельна педагогічна дія(вплив на вихованця через колектив), наказ, ласкавий докір;
 - б) удавана байдужість, натяк, іронія, обурення, засудження;
 - в) покарання, попередження;
 - г) прохання, організація успіху у навчанні, залучення у цікаву діяльність.
6. Визначте ключові операції педагогічного впливу:
 - а) «Я-повідомлення»;
 - б) «Ти-повідомлення»;
 - в) «Безумовність норми».
7. Найдіть правильне співвідношення ключових операцій педагогічного впливу:
 - а) «Ти-повідомлення»;
 - б) «Я-повідомлення»;
 - в) «Безумовність норми».
8. Види вимог за типом ставлення вчителя до учнів:
 - а) позитивне ставлення;
 - б) байдуже ставлення;
 - в) негативне ставлення;
 - г) безпосередні.
9. Види вимог за засобами, які використовує вчитель:
 - а) вербальні;
 - б) невербальні;
 - в) позитивне ставлення.
10. Найдіть правильне співвідношення вимог за типом ставлення вчителя до учнів:
 - а) негативне ставлення;
 - б) байдуже ставлення;
 - в) позитивне ставлення.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Заветний С. О., Філософія впливу : монографія. Харків : Видавець Савчук О. О. 2021. 204 с.
2. Кучерявий О.Г. Парадигмальна концептуальна модель особистісного, професійного і професійно-культурного розвитку вчителя. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. праць*. 2021. Вип. 1 (19). С. 82 – 92.
3. Малихін О. В. Ієрархія компетентностей сучасного педагога. 1025 – річчя історії освіти в Україні : традиції, сучасність та перспективи. 2014. С. 65–75.
4. Педагогічна майстерність: підручник / за ред. І.А. Зязюна. Київ: СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
5. Педагогічна майстерність: хрестоматія / за ред. І.А. Зязюна. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 462 с.
6. Сходинок до педагогічної майстерності : словник з курсу «Основи педагогічної майстерності» / упоряд. Л. Бутенко. Старобільськ, 2015. 136 с.
7. Федорович А. В. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2011. 124 с.

Семінар №4

Особливості педагогічного спілкування

Мета: закріпити значення понять «спілкування», «педагогічне спілкування»; структуру педагогічного спілкування, його функції; стилі педагогічного спілкування, особливості авторитарного, ліберального, демократичного стилів, моделі педагогічного спілкування;

Теоретичний блок:

1. Сутність педагогічного спілкування, його особливості, функції.
2. Проблема контакту у педагогічному спілкуванні. Бар'єри у спілкуванні.
3. Структура педагогічного спілкування.
4. Характеристика стилів педагогічного спілкування.
5. Правила педагогічного спілкування.

Практичний блок:

1. Створити презентації «Різновиди педагогічного спілкування».
2. Підготувати картотеку методичних джерел на тему «Розвиток педагогічного спілкування» (6-8).
3. Проаналізувати працю Амонашвілі Ш. О. «Пізнати свою професію» (додаток 4).
4. Запропонувати ситуації, які б характеризували стилі спілкування вчителів з учнями молодшого шкільного віку.
5. Змоделювати педагогічну ситуацію з вчителем авторитарного стилю спілкування.

Тестовий блок:

1. Комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами, спрямована на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності і стосунків це:
 - а) комунікативний процес;
 - б) професійне педагогічне спілкування;
 - в) навчально-виховний процес;
 - г) комунікація.
2. Головними ознаками педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктному ґрунті є, де вчитель і учень:
 - а) виступають активними учасниками педагогічного процесу, здійснюють вплив один на одного, де визнається право учня на власну думку, позицію;
 - б) активним є лише вчитель, який впливає на учнів, керує їхньою діяльністю, нав'язує свою точку зору, а учням при цьому відводиться пасивна роль;
 - в) авторитарна позиція викладача;
 - г) на думки, інтереси, побажання учнів не звертається увага вчителя.
3. Ознаки функціонально-рольового спілкування викладача:
 - а) суто ділове, стандартизоване;
 - б) відкрите;
 - в) обмежене вимогами рольової позиції;
 - г) особистісно-орієнтоване.

4. Знайдіть правильне співвідношення функцій педагогічного спілкування:
 - а) пізнання особистості;
 - б) інформаційна;
 - в) організація взаємодії;
 - г) самоствердження;
 - д) експресивна.
5. Виберіть ознаки, які складають психологічний портрет особистісно-орієнтованого вчителя:
 - а) відкритий, дає можливість висловлювати свої думки і почуття;
 - б) демонструє учням цілковиту довіру, не принижує їхньої гідності;
 - в) щиро цікавиться життям студентів, небайдужий до їхніх проблем;
 - г) не вникає в особистісні проблеми учнів, виявляє емпатійне розуміння.
6. Знайдіть правильне співвідношення ставлення вчителя до дітей:
 - а) пасивно-позитивне;
 - б) активно- позитивне;
 - в) негативне.
7. Виокремлюють такі основні стилі педагогічного спілкування:
 - а) спілкування на підставі захоплення спільною творчою діяльністю;
 - б) агресивний стиль;
 - в) стиль педагогічного спілкування, що базується на дружньому ставленні;
 - г) стиль спілкування-дистанції;
 - д) стиль спілкування-залякування.
8. Стиль диктату, коли підлеглий розглядається тільки як пасивний виконавець і йому фактично відмовлено у праві на самостійність та ініціативу носить назву:
 - а) авторитарний;
 - б) ліберальний;
 - в) демократичний.

9. Цей стиль ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного, засадою для нього є довіра й орієнтація на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу. Він називається:
- а) авторитарний;
 - б) ліберальний;
 - в) демократичний.
10. Стель, що характеризується браком стійкої педагогічної позиції, виявляється у невтручанні, низькому рівні вимог, формальному розв'язанні проблем. Він має назву:
- а) авторитарний;
 - б) ліберальний;
 - в) демократичний.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Бабаєв В.М., Пазиніч С.М. Філософія педагогічного спілкування: монографія. Харків: Основа, 2019. 269 с.
2. Гарькавець С. К., Волченко Л. І. Спілкування в педагогічному процесі : навч. посіб. Житомир, 2021, 100 с.
3. Капська А. Й. Педагогіка живого слова : навч. метод. посіб. Київ : ІЗМК, 2015. 140 с.
4. Педагогічна майстерність учителя : навч. посіб. / за ред. В. М. Гриньової. Харків : «ОВС», 2016. С. 84-92.
5. Пентиліук М.І. Культура професійного спілкування майбутніх фахівців. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки.* 2015. № 4 (51). С. 144–151.
6. Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності : навч. метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д., 2008. С. 82-85

Семінар №5

Педагогічний такт

Мета: конкретизувати поняття педагогічний такт, тактовність, тактовна поведінка, взаємодія, психолого-педагогічний клімат, педагогічна тактика.

Теоретичний блок:

1. Морально-етична сутність такту.
2. Загально усталені норми тактовної поведінки.
3. Тактовність – невід’ємна складова особистості педагога.
4. Прояв педагогічного такту в навчальний і поза навчальний час.
5. Особливості педагогічної тактики.
6. Компоненти структури педагогічної тактики.
7. Специфіка педагогічної тактики в умовах початкової школи.

Практичний блок:

1. Укласти анотований перелік статей (10-15 назв) з питань загальної і педагогічної етики.
2. Створити правила тактовного спілкування у внутрішньо шкільному колективі.
3. Проаналізувати фрагмент праці Синиці І. О. Педагогічний такт (додаток 5).
4. Змоделювати кілька (4-6) ситуацій тактовної поведінки вчителя у складних педагогічних обставинах.

Тестовий блок:

1. Визначте ключові операції педагогічного впливу:
 - а) «Я-повідомлення»;
 - б) «Ти-повідомлення»;
 - в) «Безумовність норми».
2. Найдіть правильне співвідношення ключових операцій педагогічного впливу:
 - а) «Ти-повідомлення»;
 - б) «Я-повідомлення»;
 - в) «Безумовність норми».

3. Види вимог за типом ставлення вчителя до учнів:
 - а) позитивне ставлення;
 - б) байдуже ставлення;
 - в) негативне ставлення;
 - г) безпосередні.
4. Види вимог за засобами, які використовує вчитель:
 - а) вербальні;
 - б) невербальні;
 - в) позитивне ставлення.
5. Найдіть правильне співвідношення вимог за типом ставлення вчителя до учнів:
 - а) негативне ставлення;
 - б) байдуже ставлення;
 - в) позитивне ставлення.
6. Моральна поведінка вчителя, яка включає передбачення усіх об'єктивних наслідків вчинку, передбачення його сприймання вихованцями, вираз високої гуманності, чуйності, піклування про учнів – це :
 - а) педагогічний такт;
 - б) педагогічна майстерність;
 - в) педагогічна тактика.
7. Педагогічний такт передбачає наявність у педагога таких рис:
 - а) гуманне ставлення до дітей, уважність і спостережливість, уміння бачити моральний бік своїх та чужих дій, уміння керувати собою та стримувати негативні емоції;
 - б) витримка, самовладання і здатність навіть у гостро конфліктних ситуаціях приймати педагогічно доцільні рішення, уміння передбачати усі можливі наслідки своїх слів і вчинків;
 - в) самокритичність і уміння виправити допущені помилки, творче мислення, сміливість у розв'язанні моральних проблем;
 - г) одноосібним прийняттям рішень (до того ж тільки власного формулювання), намаганням залишити за собою виключне право заохочувати і карати.

8. Педагогічний такт розглядається серед таких властивостей вчителя як:
- а) любов до дітей, ввічливе ставлення до них, повага до їхньої людської гідності;
 - б) взаємини з дітьми мало емоційно забарвлені;
 - в) недовіру, замкнутість учнів;
 - г) чуйність, уважність, доброзичливість, самовладання.
9. Знайдіть правильне співвідношення між педагогічним тактом і тактикою вчителя:
- а) педагогічний такт;
 - б) педагогічна тактика.
10. Визначення педагогічного такту і сфера вживання самого терміну в теорії і педагогічній практиці ґрунтуються на таких точках зору:
- а) педагогічний такт – це запровадження у взаємини з учнями загальнолюдського такту(педагог розуміє, що у спілкуванні з учнями слід бути тактовним, тому поводитьься так само тактовно, як і в позапрофесійній сфері);
 - б) педагогічний такт – це психологічна властивість особистості вчителя, його характерологічна риса (тобто, вчитель поводитьься тактовно не стільки тому, що усвідомлює необхідність такої поведінки, а через те, що тактовність є основною рисою його особистості, він просто не може бути іншим);
 - в) педагогічний такт – один із компонентів майстерності вчителя (уміння педагога у кожній конкретній ситуації обирати правильний варіант рішення).

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посібн. Київ : «Академвидав», 2011. 248 с.
2. Кайдалова Л. Г., Щокіна Н. Б., Вахрушева Т. Ю. Педагогічна майстерність викладача : навч. посіб. Харків : Вид-во НФаУ, 2009. 140 с.

3. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: навч. посіб. Київ : Либідь, 2012. 384 с.
4. Педагогічна етика: текст лекцій / за ред. О. Г. Романовського. Харків : НТУ «ХПІ», 2017. 60с.
5. Педагогічна майстерність: комплекс навч.- метод. посіб. / упоряд. Н. Волянюк. Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2016. 68 с.
6. Хоружа Л. Л. Від знання етичних норм до етичного розвитку: стратегія професійного вдосконалення педагога. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи* : монографія. Київ : вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 207-247 с.

Семінар №6 **Педагогічна техніка**

Мета: поглиблено вивчити практичний зміст понять «педагогічна техніка», «педагогічна технологія», їх роль у організації навчально-виховного процесу; роль артистизму в структурі особистості педагога, спільне і відмінне в театральному і педагогічному мистецтві.

Теоретичний блок:

1. Поняття «педагогічна техніка» і «педагогічна технологія».
2. Педагогічний артистизм як професійна й особистісна характеристика вчителя.
3. Спільне і відмінне в театральному і педагогічному мистецтві.
4. Значення системи театральної педагогіки в розв'язанні та програванні педагогічних ситуацій.
5. Професійно-педагогічний тренінг.

Практичний блок:

1. Укласти анотований перелік періодичних видань (5-7 назв), окремі розділи яких присвячені удосконаленню професійних навичок педагога.
2. Створити схему «Компоненти внутрішньої педагогічної техніки».

3. Скласти графік регулярного виконання вправи на розвиток умінь психофізичної саморегуляції (додаток 8).
4. Виписати і проаналізувати цитати про необхідність вправління у педагогічній техніці для зростання педагогічної майстерності вчителів.

Тестовий блок:

1. Уміння вчителя керувати власною увагою та уявою називається:
 - а) соціально-перцептивною технікою;
 - б) технікою мовлення;
 - в) внутрішньою технікою.
2. Спрямованість і зосередженість свідомості на певних об'єктах чи предметах:
 - а) увага;
 - б) уява;
 - в) обсяг уваги.
3. Необхідний елемент творчої діяльності людини, який відображається у побудові образу продуктів праці, а також забезпечує створення програми поведінки в тих випадках, коли проблемна ситуація характеризується невизначеністю:
 - а) увага;
 - б) уява;
 - в) обсяг уваги.
4. З наведеного переліку виберіть компоненти педагогічної майстерності:
 - а) гуманістична спрямованість педагогічної діяльності;
 - б) професійна компетентність;
 - в) емпатія, комунікативність;
 - г) педагогічна інтуїція;
 - д) педагогічна техніка;
 - е) педагогічні здібності;
 - є) усі відповіді правильні.
5. Визначте основні елементи педагогічної техніки:
 - а) техніка мовлення;
 - б) виразний показ почуттів і ставлень;

- в) професійна самопрезентація педагогом свого психічного стану;
 - г) перцептивні;
 - ж) креативні.
6. Здатність володіти собою, керувати своїм самопочуттям:
- а) внутрішня техніка;
 - б) зовнішня техніка;
 - в) навіювання;
 - г) комунікативний процес.
7. Визначте, які якості характеризують психологічну стійкість у професійній діяльності:
- а) педагогічний оптимізм;
 - б) впевненість в собі як у вчителів, відсутність страху перед дітьми;
 - в) уміння володіти собою, відсутність емоційного напруження;
 - г) наявність вольових якостей (цілеспрямованість, самовладання, рішучість).
8. Створення вчителем потрібних або бажаних станів, тобто таких, які забезпечують ефективність його дій, називають:
- а) саморегуляцією;
 - б) психологічним налаштуванням;
 - в) психологічною розрядкою;
 - г) емоційним налаштуванням.
9. Створення стану готовності до виконання певної діяльності - це:
- а) знання оратором предмету виступу;
 - б) психологічне налаштування;
 - в) саморегуляція;
 - г) темперамент слухачів.
10. Визначте основні напрямки роботи з емоційного налаштування перед уроком:
- а) звернення до матеріалу уроку;
 - б) «надзавдання» уроку;
 - в) створення позитивної установки;
 - г) самонавіювання.

11. Визначте види дистанцій, на якій можуть знаходитися партнери по спілкуванню:
 - а) інтимна, особистісна;
 - б) соціальна, формальна;
 - в) публічна;
 - г) неформальна, ділова.
12. Елементами зовнішньої техніки вчителя є:
 - а) вербальні(мовні);
 - б) невербальні(міміка, пантоміміка);
 - в) матеріальні(обладнання, меблі, ТЗН тощо);
 - г) нематеріальні (методи, прийоми, форми, види роботи з учнями).

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Агалець І.О. PR-технології професійного іміджу суб'єктів освітнього процесу: формування та орієнтири розвитку. Інноваційний розвиток освіти в Україні й зарубіжжі в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних процесів : огляд. вид. Київ, 2019. С. 107-128.
2. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки. Харків: Ранок, 2017. 176 с.
3. Гражевська О. Ю. Поняття і значення невербальної комунікації для вчителя початкової школи/ *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IV (38), Issue: 77, 2016.
4. Педагогічна майстерність сучасного вчителя: теорія і практика : підручник / Т. Ф. Бельчева та ін. Мелітополь : ММД, 2019. 364 с.
5. Пихтіна Н.П. Основи педагогічної техніки : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 316 с.
6. Щербина Д. В. Невербальна культура педагога : навч.-метод. посіб. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 58 с.

Семинар №7

Техніка мовлення – ознака педагогічної майстерності

Мета: засвоєння і використання на практиці понять: техніка мовлення, комунікативна функції мовлення, психологічна функція мовлення, пізнавальна функція мовлення, організаційна функція мовлення, раціональна організація навчально-пізнавальної діяльності, розвиток, мовлення, дикція, декламація.

Теоретичний блок:

1. Зміст поняття “педагогічне мовлення”.
2. Психологічні особливості педагогічного мовлення.
3. Функції педагогічного мовлення.
4. Структура педагогічного мовлення.
5. Джерела формування педагогічного мовлення: особистий досвід учителя, наслідування традицій, навчання, самоосвіта.

Практичний блок:

1. Скласти графік регулярного виконання вправи на розвиток внутрішньої і зовнішньої педагогічної техніки (додаток 9).
2. Підготувати бібліографічний список літератури (8-10) з питань удосконалення техніки мовлення.
3. Створити схему «Компоненти граматично правильного мовлення».
4. В мережі Інтернет знайти і прослухати аудіозапис літературного твору у виконанні видатних артистів українських театрів.
5. Підібрати матеріал (вірші, оповідання, казки) для розвитку декламації.

Тестовий блок:

1. Дихання, голос, дикція і темпоритм – це:
 - а) комунікативні якості мовлення;
 - б) складові техніки мовлення.
2. Загальні ознаки мовленнєвої культури викладача:
 - а) ясність, точність;
 - б) простота;
 - в) чистота;
 - г) правильність;
 - д) мета.

3. Правильність, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність, пестливість - це:
 - а) комунікативні якості мовлення;
 - б) складові техніки мовлення.
4. Сукупність елементарних прийомів фонаційного дихання, мовленнєвого голосу та дикції, доведених до ступеню автоматизованих навичок, що дозволяє вчителю з максимальною ефективністю здійснювати мовленнєвий вплив – це:
 - а) техніка мовлення;
 - б) виразність мовлення;
 - в) дикція(вимова);
 - г) інтонація(тон), темп мовлення.
5. До технічних показників виразного мовлення належать:
 - а) дихання, голос, дикція (вимова);
 - б) інтонація(тон), темп;
 - в) милозвучність;
 - г) діапазон.
6. Визначте основні властивості голосу вчителя:
 - а) сила (об'ємність, звучність), політність (злитність);
 - б) гнучкість(рухливість), діапазон;
 - в) тембр, милозвучність, сугестивність, витривалість;
 - г) усі відповіді правильні.
7. Знайдіть правильне співвідношення:
 - а) темпоритм;
 - б)голос;
 - в) дикція.
8. Швидкість, з якою лектор вимовляє слова, речення, весь текст у цілому це:
 - а) дикція;
 - б) темп мовлення;
 - в) інтонація;
 - г) ритм мовлення.

9. Здатність голосом впливати на слухача, транслювати, навіювати йому необхідний емоційний стан навіть безвідносно до змісту мовлення:
 - а) сугестивність;
 - б) діапазон;
 - в) тембр;
 - г) милозвучність.
10. Здатність “посилати” свій голос на відстань і регулювати силу голосу:
 - а) сугестивність;
 - б) діапазон;
 - в) тембр;
 - г) помітність.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Бібік С. Нетикет, або мережевий етикет. *Культура слова*. 2015. Вип. 82. С. 125-128.
2. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. Київ : Академія, 2016. 256 с.
3. Гавриляк Л. С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Педагогічні інновації*. 2019. №3. С. 70-73.
4. Гончаренко-Закревська Н. Формування комунікативної компетентності студентської молоді в освітньому середовищі університету URL:
<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/351546.pdf>.
5. Тренінги розвитку педагогічної майстерності. / упоряд. Ю. Запрожцева. Київ : Шкільний світ, 2018. 104 с.
6. Федорович А. В., Матвієнко О. В. Культура мовлення як складова професіоналізму педагога *Теоретичні питання культури, освіти та виховання: зб. наук. пр.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2012. Вип. 46. С. 32-35.

Семінар №8

Педагогічна творчість як чинник педагогічної майстерності

Мета: формувати вміння мобілізувати творче самопочуття перед входом у клас і під час проведення уроків та виховних заходів; керувати своїм емоційним станом, знімати фізичну і психічну напругу; організовувати творче середовище в організації педагогічного процесу в початковій школі.

Теоретичний блок:

1. Особливості педагогічної творчості.
2. Етапи педагогічної творчості.
3. Алгоритм педагогічної творчості.
4. Аутогенне тренування і педагогічна діяльність.
5. Організація творчого середовища на уроках в початкових класах.

Практичний блок:

1. Підготувати доповідь на одну з тем:
 - Роль аутогенного тренування у педагогічній діяльності.
 - Творче самопочуття педагога і його значення в організації педагогічного процесу в початковій школі.
 - Особливості педагогічного артистизму.
 - Видатні педагоги про творчий аспект професії вчителя.
2. Підготовка схеми на тему «Творча складова педагогічної професії».
3. Створити презентацію «Вчитель – професіонал, вчитель – митець».
4. Законспектувати працю Зязюна І.А. «Моєму колезі – молодому вчителю» (додаток 10).
5. Запропонувати власні рекомендації щодо розвитку творчих здібностей сучасного вчителя.

Тестовий блок:

1. Аналітичні, проєктивні, конструктивні, організаційні, комунікативні вміння утворюють групу умінь:
 - а) психолого-педагогічних;
 - б) фахово-методичних;

- в) спеціальних;
 - г) творчих.
2. Специфічні вміння, пов'язані з навчанням чи організацією конкретної діяльності це:
 - а) психолого-педагогічні;
 - б) фахово-методичні;
 - в) спеціальні;
 - г) творчі.
 3. Уміння малювати, співати, ритмічно рухатися під музику, писати вірші – це уміння:
 - а) психолого-педагогічні;
 - б) фахово-методичні;
 - в) спеціальні;
 - г) творчі.
 4. Цілі, об'єкт, суб'єкт, засоби і результат є компонентами:
 - а) педагогічної творчості;
 - б) педагогічної діяльності;
 - в) педагогічної майстерності;
 - г) процесу самовдосконалення.
 5. Необхідний елемент творчої діяльності людини, який відображається у побудові образу продуктів праці:
 - а) увага;
 - б) уява;
 - в) обсяг уваги.
 6. Знайдіть правильне визначення уваги:
 - а) необхідний елемент творчої діяльності людини, який відображається у побудові образу продуктів праці, а також забезпечує створення програми поведінки в тих випадках, коли проблемна ситуація характеризується невизначеністю;
 - б) здатність утримувати декілька об'єктів діяльності в полі зору за відносно короткий час;
 - в) цілеспрямованість і зосередженість свідомості на певних об'єктах чи предметах.

7. Якому поняттю відповідає визначення: «Комплекс властивостей особистості, який забезпечує високий рівень самоорганізації професійної педагогічної діяльності на рефлексивній основі»:
 - а) педагогічна діяльність;
 - б) педагогічна майстерність;
 - в) педагогічна техніка;
 - г) педагогічна творчість.
8. Що із названого нижче не є напрямком самовдосконалення:
 - а) розвиток педагогічної майстерності;
 - б) розвиток педагогічної техніки;
 - в) підвищення компетентності;
 - г) актуалізація власного творчого потенціалу.
9. Педагогічна майстерність вчителя це:
 - а) комплекс якостей особистості, що забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності на рефлексивній основі;
 - б) самоорганізуюча система у структурі особистості, де системоутворюючим фактором виступає гуманістична спрямованість.
 - в) творчий рівень професійно-педагогічної діяльності педагога;
 - г) високий рівень розвитку ділових якостей особистості.
10. Кому належать слова: «Педагогіка не наука, а мистецтво, найбільше, найскладніше, найвище й найнеобхідніше з усіх мистецтв»:
 - а) А. Макаренку;
 - б) Г. Ващенко;
 - в) І. Зязюну;
 - г) В. Сухомлинському;
 - д) К. Ушинському.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Баранова Н. П. Тренінги для вчителів з педагогічної майстерності. Харків: Основа, 2012. 159 с.
2. Зязюн І. Немає педагогіки без педагога... *Рідна школа*. 2012. № 4–5. С. 19–23. URL: <http://nbuv.gov.ua/>

3. Кічук Н. В. Творчість майбутнього фахівця як чинник його професійної само ідентифікації. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи* : монографія / Київ : вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 15-57.
4. Ковальчук В. І. Ефективний урок: технології, структура, аналіз. Київ: Шкільний світ, 2018. 120 с.
5. Кремень В. Г. Філософсько-педагогічна спадщина академіка Івана Зязюна в контексті модернізації освіти. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2018. Вип. 17. С. 9–19.
6. Основи педагогічної майстерності та педагогічної творчості : навч.-метод. посіб. / упоряд. О. Вашак. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. 66 с.
7. Педагогічна творчість і майстерність: хрестоматія / упоряд. Н. Гузій. Київ : Ліра, 2012. 168 с.
8. Ткаченко Л. Креативність і творчість: сучасний контент. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 9-10. С. 32-35.

Семінар №9

Реалізація творчого потенціалу педагога в освітньому процесі

Мета: усвідомити особливості організації виховного процесу в початковій школі; розвинути вміння, використовуючи методи рольової та ділової гри; організувати і провести виховні заходи з основних напрямів виховання.

Теоретичний блок:

1. Навчальне середовище як психолого-педагогічна проблема.
2. Чинники розвитку навчального середовища початкової школи.
3. Майстерність вчителя у підготовці і проведенні нестандартних уроків у початковій школі.
4. Майстерність спілкування вчителя в організації, проведенні та використанні ігрових педагогічних ситуацій.
5. Передовий педагогічний досвід.

Практичний блок:

1. Занотувати міркування видатних педагогів, вчителів-новаторів про особливості співпраці педагогів і учнів у організації виховного процесу в початковій школі.
2. Написати реферат на тему «Шляхи формування інтересу до навчання учнів молодшого шкільного віку».
3. Змоделювати хід підготовки і проведення нестандартних уроків.
4. Спроектувати хід використання ігор та ігрових ситуацій у навчальному процесі початкової школи.
5. Знайти і встановити мобільний за стосунок для регулярного перегляду порад педагогу на щодень (додаток 12).

Тестовий блок:

1. Основною умовою цілеспрямованого впливу на особистість школяра є:
 - а) правильне сприймання вчителем особистості дитини;
 - б) спеціальна організація провідного виду діяльності;
 - в) уміння враховувати основні потреби дитини;
 - г) враховувати особистісні якості учня в організації діяльності.
2. Основною метою оцінки вчителем знань учнів є:
 - а) інформувати учнів про їх успіх або неуспіх у конкретній ситуації;
 - б) стимулювати і спрямовувати навчально-пізнавальну діяльність школярів;
 - в) змінити думку вчителя про учня;
 - г) інформувати батьків про діяльність дитини.
3. Педагогічний досвід – це...
 - а) практична діяльність вчителя початкової школи і її результат;
 - б) загальна ознака педагогічної діяльності;
 - в) вид діяльності вчителя початкової школи;
 - г) накопичення професійних навичок.
4. Новаторський педагогічний досвід – це:
 - а) методика роботи вчителя початкової школи;
 - б) використання передових ідей в особистісному досвіді вчителя;

- в) педагогічні ідеї, що виходять за рамки існуючих нормативів і сприяють створенню нових педагогічних технологій і систем.
5. Передовий педагогічний досвід – це:
- а) накопичення передових ідей в системі роботи вчителя;
 - б) педагогічні ідеї у найефективнішому використанні форм, методів, прийомів і засобів навчання та виховання;
 - в) технологія роботи вчителя початкової школи;
 - г) науково-методичні положення, які забезпечують якість процесу засвоєння досвіду.
6. Методи вивчення передового досвіду:
- а) спостереження за роботою вчителя;
 - б) перегляд фрагментів фільмів;
 - в) перегляд методичної літератури;
 - г) дослідження з певних тем.
7. Основні категорії педагогіки:
- а) освіта;
 - б) виховний процес у початковій школі;
 - в) гурткова робота;
 - г) культура.
8. Який компонент педагогічної майстерності є фундаментом-основою цього комплексу:
- а) педагогічні знання;
 - б) педагогічні здібності;
 - в) гуманістична спрямованість;
 - г) педагогічні вміння.
9. Педагогічні умови, які сприяють ефективності спілкування:
- а) володіння психолого-педагогічними якостями та уміннями;
 - б) організаторські вміння;
 - в) дидактичні прийоми;
 - г) методи навчання.
10. Необхідний елемент творчої діяльності людини, який забезпечує створення програми поведінки в тих випадках, коли проблемна ситуація характеризується невизначеністю:
- а) увага;
 - б) уява;
 - в) обсяг уваги.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Ілляхова М. Креативні практики у професійному розвитку педагогічних працівників в умовах НУШ. URL: <https://osvita.ua.com>>2020/06
2. Нікітіна Н. П., Маляр О. Ю. Креативність і творчість: загальне і особливе. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. № 2(71). URL: <https://oaji.net/articles/2016/690-1477298669.pdf>
3. Педагогічна освіта в Україні: теорія і практика: словник / упоряд. М. Вовк та ін. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 328 с.
4. Султанова Л.Ю., Тринус О. І. Професійне самовдосконалення майбутніх педагогів у контексті Нової української школи: навч. посіб. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 179 с.
5. Теслюк В. М. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. Київ : ДАККіМ, 2020. 244 с.
6. Філатова Л. С. Педагогічна майстерність : навч. посіб. Харків : ХНПУ, 2021. 90 с.
7. Шустова Н. Ю. Формування здатності майбутнього вчителя до ефективної професійної діяльності. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. праць. Вип. 47. 2016. С. 305-308.
8. Я вчуся бути вихователем: професійні поради / упоряд. Т. Вороніна. Київ : Шкільний світ, 2020. 128 с.

САМОСТІЙНА РОБОТА З КУРСУ «ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ»

№ з/п	Назва теми	Кількість Годин
1.	Сутність педагогічної майстерності <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Скласти бібліографію до даної теми і підготувати анотації 4-6 джерел. 2. Написати есе-роздум на одну з перелічених тем: – Що таке педагогіка: наука чи мистецтво? – Суспільна значущість професії вчитель початкових класів. – Професіограма вчителя. – Функції вчителя початкової школи. – Кого називають справжнім педагогом ? 3. Підготувати тематичний міні-словник. 4. Підбрати цитати видатних науковців про значення педагогічної професії. 5. Провести самодіагностику сформованості професійної майстерності майбутніх педагогів (додаток 1).	4
2.	Значення особистісних якостей у процесі розвитку педагогічної майстерності. <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Підготувати міні-твір на тему «Кого називають справжнім педагогом». 2. Створити презентацію на тему «Особистісні якості сучасного педагога».	4

	3. Підготувати доповідь на тему «Значення духовних цінностей в професійній діяльності педагога». 4. Підібрати цитати міркувань видатних педагогів про вимоги до особистості вчителя. 5. Підготувати конспект фрагментів праці В. О. Сухомлинського «Сто порад вчителю» (додаток 2).	
3.	Педагогічний вплив як основа педагогічної взаємодії <i>Форма і зміст самотійної роботи:</i> 1. Проаналізувати розділ праці Гіна А. О. «Прийоми педагогічної техніки» (додаток 3). 2. Створити схему «Особливості взаємодії вчителя і учня». 3. Розробити рекомендації для ефективної педагогічної взаємодії. 4. Написати есе-роздум «Що сприяє формуванню авторитету вчителя». 5. Підібрати і підготувати опис 4-5 сайтів про відомих педагогів.	4
4.	Особливості педагогічного спілкування <i>Форма і зміст самотійної роботи:</i> 1. Створити презентації «Різновиди педагогічного спілкування». 2. Підготувати картотеку методичних джерел на тему «Розвиток педагогічного спілкування» (6-8). 3. Проаналізувати працю Амонашвілі Ш. О. «Пізнати свою професію» (додаток 4). 4. Запропонувати ситуації, які б характеризували стилі спілкування вчителів з учнями молодшого шкільного віку. 5. Змодельювати педагогічну ситуацію з вчителем авторитарного стилю спілкування.	5

5.	Педагогічний такт <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Укласти анотований перелік статей (10-15 назв) з питань загальної і педагогічної етики. 2. Створити правила тактовного спілкування у внутрішньо шкільному колективі. 3. Проаналізувати фрагмент праці Синиці І. О. Педагогічний такт (додаток 5). 4. Змодельовати кілька (4-6) ситуацій тактовної поведінки вчителя у складних педагогічних обставинах.	4
6.	Способи організації навчально-виховного процесу в початковій школі. <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Створити мультимедійну презентацію на тему: «Провідні ознаки Нової української школи». 2. Вивчення 3-4 прикладів передового педагогічного досвіду вчителів початкових класів, представлених у мережі Інтернет. 3. Розробка схеми «Різновиди педагогічних конфліктів». 4. Проаналізувати статтю Савченко О. Я. «Сучасний урок у початкових класах» (додаток 6).	4
7.	Педагогічна ситуація і педагогічна задача <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Опрацювання теоретичних основ лекційного матеріалу. 2. Підготовка плану-схеми проведення бесіди або диспуту на морально-етичну тематику. 3. Аналіз педагогічних ситуацій (додаток 7). 4. Створення міні-словника на тему «Різновиди педагогічних конфліктів».	4

8.	Педагогічна техніка <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Укласти анотований перелік періодичних видань (5-7 назв), окремі розділи яких присвячені удосконаленню професійних навичок педагога. 2. Створити схему «Компоненти внутрішньої педагогічної техніки». 3. Скласти графік регулярного виконання вправи на розвиток умінь психофізичної саморегуляції (додаток 8). 4. Виписати і проаналізувати цитати про необхідність вправління у педагогічній техніці для зростання педагогічної майстерності вчителів.	5
9.	Техніка мовлення – ознака педагогічної майстерності <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Скласти графік регулярного виконання вправи на розвиток внутрішньої і зовнішньої педагогічної техніки (додаток 9). 2. Підготувати бібліографічний список літератури (8-10) з питань удосконалення техніки мовлення. 3. Створити схему «Компоненти граматично правильного мовлення». 4. В мережі Інтернет знайти і прослухати аудіозапис літературного твору у виконанні видатних артистів українських театрів. 5. Підібрати матеріал (вірші, оповідання, казки) для розвитку декламації.	4

10	Педагогічна творчість учителя як чинник педагогічної майстерності <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Підготувати доповідь на одну з тем: – Роль аутогенного тренування у педагогічній діяльності. – Творче самопочуття педагога і його значення в організації педагогічного процесу в початковій школі. – Особливості педагогічного артистизму. – Видатні педагоги про творчий аспект професії вчителя. 2. Підготовка схеми на тему «Творча складова педагогічної професії». 3. Створити презентацію «Вчитель – професіонал, вчитель – митець». 4. Законспектувати працю Зязюна І.А. «Моєму колезі – молодому вчителю» (додаток 10). 5. Запропонувати власні рекомендації щодо розвитку творчих здібностей сучасного вчителя.	4
11	Педагогіка і практична режисура <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Опрацювання теоретичних основ лекційного матеріалу. 2. Розробка рекомендацій з режисури уроку. 3. Виконання тестів на визначення рівня творчого потенціалу. 4. Скласти графік регулярного перегляду відео контенту з питань розвитку педагогічної майстерності (додаток 11).	4

12	Реалізація творчого потенціалу педагога в освітньому процесі <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Занотувати міркування видатних педагогів, вчителів-новаторів про особливості співпраці педагогів і учнів у організації виховного процесу в початковій школі. 2. Написати реферат на тему «Шляхи формування інтересу до навчання учнів молодшого шкільного віку». 3. Змодельювати хід підготовки і проведення нестандартних уроків. 4. Спроектувати хід використання ігор та ігрових ситуацій у навчальному процесі початкової школи. 5. Знайти і встановити мобільний за стосунок для регулярного перегляду порад педагогу на щодень (додаток 12).	4
	Разом	54

ЗРАЗКИ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Варіант 1.

1. **Найдіть правильне співвідношення вирішення педагогічної задачі:**
 - а) практична реалізація рішення;
 - б) розробка «проєкту» майбутнього рішення;
 - в) аналіз умов і постановка.
2. **Педагогічний вплив – це:**
 - а) важлива рушійна сила досягнення освітніх цілей. Це поняття характеризує зв'язок між учасниками педагогічного процесу – вчителем і учнем;
 - б) способи організації певної педагогічної ситуації, у якій на основі відповідних закономірностей у школярів виникають нові думки і почуття, які стимулюють їх до позитивних вчинків, до подолання своїх недоліків;
 - в) низка прийомів, що сприяють появі в учнів прагнення працювати над собою.
3. **Способи організації певної педагогічної ситуації, у якій на основі відповідних закономірностей у школярів виникають нові думки і почуття, які стимулюють їх до позитивних вчинків, до подолання своїх недоліків – це:**
 - а) педагогічний вплив;
 - б) прийоми педагогічного впливу;
 - в) організація успіху у навчанні.
4. **Визначте групи прийомів педагогічного впливу.**
 - а) утворюючі прийоми;
 - б) прийоми переконування;
 - в) гальмівні прийоми;
 - г) прийом «вибух».

- 5. До утворюючих прийомів належать:**
- а) переконування, навіювання, заохочення, доброта, увага;
 - б) прохання, організація успіху у навчанні, залучення у цікаву діяльність;
 - в) покарання, попередження;
 - г) удавана байдужість, натяк, іронія, обурення, засудження.
- 6. Гальмівні прийоми сприяють подоланню негативних якостей, вчинків. До цієї групи прийомів належать:**
- а) паралельна педагогічна дія(вплив на вихованця через колектив), наказ, ласкавий докір;
 - б) удавана байдужість, натяк, іронія, обурення, засудження;
 - в) покарання, попередження;
 - г) прохання, організація успіху у навчанні, залучення у цікаву діяльність.
- 7. Визначте ключові операції педагогічного впливу:**
- а) «Я-повідомлення»;
 - б) «Ти-повідомлення»;
 - в) «Безумовність норми».
- 8. Найдіть правильне співвідношення ключових операцій педагогічного впливу:**
- а) «Ти-повідомлення» - 1. Оголошення вчителем свого стану і ставлення до вчинку чи дії учня, як явища;
 - б) «Я-повідомлення» - 2. Має на меті пояснення негативної поведінки учня його позитивними рисами, мотивами;
 - в) «Безумовність норми» - 3. Має на меті розкриття перед школярами соціально і особистісно значущих доказів на користь етичних вимог, тобто того, що дасть дотримання тієї чи іншої норми людям взагалі чи конкретному учневі.
- 9. Види вимог за типом ставлення вчителя до учнів:**
- а) позитивне ставлення;
 - б) байдуже ставлення;
 - в) негативне ставлення;
 - г) безпосередні.

- 10. Види вимог за засобами, які використовує вчитель:**
- а) вербальні;
 - б) невербальні;
 - в) позитивне ставлення.
- 11. Найдіть правильне співвідношення вимог за типом ставлення вчителя до учнів:**
- а) негативне ставлення;
 - б) байдуже ставлення;
 - в) позитивне ставлення.
- 12. Моральна поведінка вчителя, яка включає передбачення усіх об'єктивних наслідків вчинку, передбачення його сприймання вихованцями, вираз високої гуманності, чуйності, піклування про учнів – це :**
- а) педагогічний такт;
 - б) педагогічна майстерність;
 - в) педагогічна тактика.
- 13. Педагогічний такт передбачає наявність у педагога таких рис:**
- а) гуманне ставлення до дітей, уважність і спостережливість, уміння бачити моральний бік своїх та чужих дій, уміння керувати собою та стримувати негативні емоції;
 - б) витримка, самовладання і здатність навіть у гостро конфліктних ситуаціях приймати педагогічно доцільні рішення, уміння передбачати усі можливі наслідки своїх слів і вчинків;
 - в) самокритичність і уміння виправити допущені помилки, творче мислення, сміливість у розв'язанні моральних проблем;
 - г) одноосібним прийняттям рішень (до того ж тільки власного формулювання), намаганням залишити за собою виключне право заохочувати і карати.
- 14. Педагогічний такт розглядається серед таких властивостей вчителя як:**
- а) любов до дітей, ввічливе ставлення до них, повага до їхньої людської гідності;
 - б) взаємини з дітьми мало емоційно забарвлені;

- в) недовіру, замкнутість учнів;
- г) чуйність, уважність, доброзичливість, самовладання.

15. Професійна функція, що здійснює регулювання в системі діяльності педагога, називається:

- а) інформаційна;
- б) нормативна;
- в) рефлексії;
- г) діагностико-прогностична.

16. Визначення педагогічного такту і сфера вживання самого терміну в теорії і педагогічній практиці ґрунтуються на таких точках зору:

- а) педагогічний такт – це запровадження у взаємини з учнями загальнолюдського такту(педагог розуміє, що у спілкуванні з учнями слід бути тактовним, тому поводитьься так само тактовно, як і в поза професійній сфері);
- б) педагогічний такт – це психологічна властивість особистості вчителя, його характерологічна риса (тобто, вчитель поводитьься тактовно не стільки тому, що усвідомлює необхідність такої поведінки, а через те, що тактовність є основною рисою його особистості, він просто не може бути іншим);
- в) педагогічний такт – один із компонентів майстерності вчителя (уміння педагога у кожній конкретній ситуації обирати правильний варіант рішення, встановлювати).

17. Щоб бути тактовним, вчитель повинен дотримуватись ряду вимог. Визначте їх:

- а) вміти оцінити ситуацію, коли вона вимагає тактовного втручання(якщо вчитель змушений поставити учня в незручне становище; ненароком зачепив самолюбство; учня треба виручати з незручного становища);
- б) добиватися максимуму інформації про причини суперечностей і враховувати її недостатність при розв'язанні складних випадків(наприклад, дитина почала гірше вчитися, бо у сім'ї хтось захворів);
- в) враховувати характер стосунків учня з батьками;

- г) враховувати індивідуальність учня, характер ситуації;
- д) вміти передбачити, як вплив на одного учня сприйме клас(якщо клас сприйме негативно, то виховного впливу не відбудеться).
- е) усі відповіді правильні.

18. Дихання, голос, дикція і темпоритм - це:

- а) комунікативні якості мовлення;
- б) складові техніки мовлення.

19. Загальні ознаки мовленнєвої культури викладача:

- а) ясність, точність;
- б) простота;
- в) чистота;
- г) правильність;
- д) мета.

20. Правильність, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність, пестливість - це:

- а) комунікативні якості мовлення;
- б) складові техніки мовлення.

21. Сукупність елементарних прийомів фонаційного дихання, мовленнєвого голосу та дикції, доведених до ступеню автоматизованих навичок, що дозволяє вчителю з максимальною ефективністю здійснювати мовленнєвий вплив – це:

- а) техніка мовлення;
- б) виразність мовлення;
- в) дикція(вимова);
- г) інтонація(тон), темп мовлення.

22. До технічних показників виразного мовлення належать:

- а) дихання, голос, дикція (вимова);
- б) інтонація(тон), темп;
- в) милозвучність;
- г) діапазон.

23. Визначте основні властивості голосу вчителя:

- а) сила (об'ємність, звучність), політність (злитність);
- б) гнучкість(рухливість), діапазон;
- в) тембр, милозвучність, сугестивність, витривалість;
- г) усі відповіді правильні.

24. Педагогічні здібності вчителя:

- а) методична діяльність;
- б) педагогічна діяльність;
- в) креативність;
- г) емоційна стабільність

25. Швидкість, з якою лектор вимовляє слова, речення, весь текст у цілому це:

- а) дикція;
- б) темп мовлення;
- в) інтонація;
- г) ритм мовлення.

26. Здатність голосом впливати на слухача, транслювати, навіювати йому необхідний емоційний стан навіть безвідносно до змісту мовлення:

- а) сугестивність;
- б) діапазон;
- в) тембр;
- г) милозвучність.

27. Здатність «посилати» свій голос на відстань і регулювати силу голосу:

- а) сугестивність;
- б) діапазон;
- в) тембр;
- г) політність.

28. Зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій у свідомості окремого індивіда, у міжособистісних відносинах або взаємодіях індивідів чи груп людей, пов'язане з гострими негативними емоційними переживаннями – це:

- а) конфлікт;
- б) конфлікт поведінки;
- в) конфлікт діяльності.

29. Розрізняють конфлікти:

- а) внутрішньо особистісний;
- б) міжособистісний;
- в) міжгруповий;
- г) внутрішньо між груповий.

30. Визначте причини конфліктів у педагогічній діяльності:

- а) мала можливість вчителя прогнозувати на уроці поведінку учнів, несподіваність їхніх вчинків часто порушує запланований хід уроку, викликає у педагога роздратування і прагнення будь-що усунути «перешкоди»;
- б) свідками ситуації стають інші учні, тому вчитель прагне будь-що зберегти свій соціальний статус і тим самим часто доводить ситуацію до конфліктної, учитель, як правило, оцінює не окремий вчинок школяра, а його особистість;
- в) оцінка учня нерідко будується на суб'єктивному сприйманні його вчинку і недостатній інформованості про його мотиви, особливості особистості, умови життя в сім'ї і т.п.;
- г) особисті якості школярів і педагога (роздратованість, грубість), нестандартна поведінка учнів.

31. Визначте, на які типи можна поділити потенційні конфліктні ситуації:

- а) ситуації та конфлікти діяльності, які виникають з приводу виконання учнем навчальних завдань, успішності, позанавчальної діяльності;
- б) ситуації та конфлікти поведінки, тобто, вчинки, які виникають з приводу порушення учнем правил поведінки в школі(частіше на уроках) і поза школою;
- в) ситуації та конфлікти відносин, які виникають у сфері емоційно-особистісних відносин педагога та дітей, у сфері їхнього спілкування в процесі навчальної діяльності;
- г) труднощі адаптації дітей до школи.

32. Визначте ситуації та конфлікти з учнями початкових класів:

- а) недостатня саморегуляція дітьми своїх емоцій, неврівноваженість нервової системи;
- б) труднощі адаптації дітей до школи;
- в) нерозуміння дорослими дитячої психіки (дитина хоче гратися з вчителем, допомогти йому і т.п.);
- г) чутливість учнів до власного зовнішнього вигляду та його оцінок іншими.

33. Визначте особливості конфліктів з учнями старших класів:

- а) прагнення до особистої неповторності та оригінальності;
- б) ставлення до них, як до підлітків;
- в) образа їхньої гідності викликає захисну реакцію;
- г) усі відповіді правильні.

34. Визначте негативні (деструктивні) функції конфліктів. До таких, зокрема, належать:

- а) порушення системи комунікацій та взаємовідносин між людьми, зниження групової єдності, перешкода для досягнення мети;
- б) підривання авторитету і позбавлення підтримки оточуючих, виникнення ефекту «снігового клубка» (коли кожен крок у конфлікті викликає появу нових конфліктів);
- в) виникнення ворожості, акцентування уваги більшою мірою на досягненні «перемоги» у конфлікті, ніж на розв'язанні проблеми, зниження ефективності виконання завдань і планів, поява почуття незадоволення та негативного емоційного стану;
- г) усі відповіді правильні.

35. Визначте стратегії педагогічної взаємодії у конфліктах та конфліктних ситуаціях:

- а) уникнення конфлікту;
- б) конфронтація (суперництво) у конфлікті;
- в) стратегія пристосування;
- г) компроміс;
- д) співробітництво;
- е) усі відповіді правильні.

36. Визначте позитивні функції конфліктів:

- а) роль «випускного клапану», що дозволяє учасникам конфлікту звільнитися від негативних емоцій, сприяння осмисленню та обговоренню скарг, претензій, існуючих між людьми;
- б) виявлення різних точок зору на проблему, можливість виявити свої думки, що сприяє самореалізації та самоствердженню людей;
- в) порушення системи комунікацій та взаємовідносин між людьми, зниження групової єдності, перешкода для досягнення мети;
- г) підривання авторитету і позбавлення підтримки оточуючих, виникнення ефекту «снігового клубка» (коли кожен крок у конфлікті викликає появу нових конфліктів).

37. Визначте ситуації й конфлікти з підлітками у школі:

- а) небажання вчителя визнавати зміну вікового статусу учня і його прагнення самовиразитися, «важкі», невстигаючі діти, пустощі від надлишку невитраченої енергії;
- б) чутливість учнів до власного зовнішнього вигляду та його оцінок іншими, діти з неблагополучних сімей;
- в) недостатня саморегуляція дітьми своїх емоцій, неврівноваженість нервової системи;
- г) труднощі адаптації дітей до школи.

38. Уміння вчителя керувати власною увагою та увагою називається:

- а) соціально-перцептивною технікою;
- б) технікою мовлення;
- в) внутрішньою технікою.

39. Спрямованість і зосередженість свідомості на певних об'єктах чи предметах:

- а) увага;
- б) увага;
- в) обсяг уваги.

40. Необхідний елемент творчої діяльності людини, який відображається у побудові образу продуктів праці, а також забезпечує створення програми поведінки в тих випадках, коли проблемна ситуація характеризується невизначеністю.

- а) увага;
- б) уява;
- в) обсяг уваги.

Варіант 2

1. З наведеного переліку груп педагогічних категорій виберіть компоненти структури педагогічної діяльності:

- а) мету, мотиви, об'єкт, суб'єкт, функції засоби, результат;
- б) професійні знання, професійні здібності;
- в) гуманістична спрямованість викладача, професійні знання;
- г) педагогічні знання, педагогічна техніка;
- д) педагогічні задатки, педагогічні здібності, педагогічні уміння.

2. Які основні функції виділяють у діяльності вчителя:

- а) конструктивну, організаторську;
- б) комунікативну, гностичну;
- в) гуманістична спрямованість викладача, професійні знання.

3. Визначіть, на які дві групи поділяються засоби педагогічної діяльності:

- а) матеріальні (обладнання, меблі, ТЗН тощо);
- б) нематеріальні (методи, прийоми, форми, види роботи з учнями);
- в) вербальні;
- г) невербальні.

4. Суб'єктом педагогічної діяльності є:

- а) вчитель;
- б) учень;
- в) методи навчання і виховання.

- 5. З наведеного переліку виберіть компоненти педагогічної майстерності:**
- а) гуманістична спрямованість педагогічної діяльності;
 - б) професійна компетентність;
 - в) емпатія, комунікативність;
 - г) педагогічна інтуїція;
 - д) педагогічна техніка;
 - е) педагогічні здібності;
 - є) усі відповіді правильні.
- 6. Педагогічна майстерність вчителя це:**
- а) комплекс якостей особистості, що забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності на рефлексивній основі;
 - б) самоорганізуюча система у структурі особистості, де системоутворюючим фактором виступає гуманістична спрямованість, яка дозволяє доцільно вибудувати педагогічний процес;
 - в) творчий рівень професійно-педагогічної діяльності педагога;
 - г) високий рівень розвитку ділових якостей особистості.
- 7. Гуманістична спрямованість особистості викладача включає:**
- а) ідеали, інтереси, ціннісні орієнтації особистості педагога;
 - б) знання педагога;
 - в) володіння методикою викладання.
- 8. Зміст обов'язкових професійних знань для кожного вчителя складають:**
- а) знання предмету, педагогіки та психології;
 - б) знання психологічних особливостей особистості;
 - в) знання методики викладання предмету;
 - г) знання соціології, логіки.
- 9. З наведеного переліку виберіть індивідуально-психологічні властивості, що входять у структуру педагогічних здібностей викладача:**
- а) комунікативні, перцептивні;
 - б) динамічні, емоційна стабільність;

- в) оптимістичне прогнозування, креативність;
- г) орієнтація на студента.

10. Визначте основні елементи педагогічної техніки:

- а) техніка мовлення;
- б) виразний показ почуттів і ставлень;
- в) професійна самопрезентація педагогом свого психічного стану;
- г) перцептивні;
- ж) креативні.

11. Здатність володіти собою, керувати своїм самопочуттям:

- а) внутрішня техніка;
- б) зовнішня техніка;
- в) навіювання;
- г) комунікативний процес.

12. Визначте, які якості характеризують психологічну стійкість у професійній діяльності:

- а) педагогічний оптимізм;
- б) впевненість в собі як у вчителів, відсутність страху перед дітьми;
- в) уміння володіти собою, відсутність емоційного напруження;
- г) наявність вольових якостей (цілеспрямованість, самовладання, рішучість).

13. Створення вчителем потрібних або бажаних станів, тобто таких, які забезпечують ефективність його дій називають:

- а) саморегуляцією;
- б) психологічним налаштуванням;
- в) психологічною розрядкою;
- г) емоційним налаштуванням.

14. Створення стану готовності до виконання певної діяльності - це:

- а) знання оратором предмету виступу;
- б) психологічне налаштування;
- в) саморегуляція;
- г) темперамент слухачів.

- 15. Визначте основні напрямки роботи з емоційного налаштування перед уроком:**
- а) звернення до матеріалу уроку;
 - б) «надзавдання» уроку;
 - в) створення позитивної установки;
 - г) самонавіювання.
- 16. Визначте види дистанцій, на якій можуть знаходитися партнери по спілкуванню:**
- а) інтимна, особистісна;
 - б) соціальна, формальна;
 - в) неформальна;
 - г) ділова.
- 17. Елементами зовнішньої техніки вчителя є:**
- а) вербальні (мовні);
 - б) невербальні (міміка, пантоміміка);
 - в) матеріальні (обладнання, меблі, ТЗН тощо);
 - г) нематеріальні (методи, прийоми, форми, види роботи з учнями).
- 18. Виразальні рухи всього тіла або окремої його частини - це:**
- а) пантоміміка;
 - б) темп мовлення;
 - в) інтонація;
 - г) жести.
- 19. Жести вчителя мають бути:**
- а) стриманими;
 - б) насиченими;
 - в) природними;
 - г) відповідати особистості, думці вчителя.
- 20. Виразальні рухи м'язів обличчя - це:**
- а) пантоміміка;
 - б) міміка;
 - в) жести;
 - г) інтонація.

- 21. Комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами, спрямована на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності і стосунків це:**
- а) комунікативний процес;
 - б) професійне педагогічне спілкування;
 - в) навчально-виховний процес;
 - г) комунікація.
- 22. Головними ознаками педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктному ґрунті є, де вчитель і учень:**
- а) виступають активними учасниками педагогічного процесу, здійснюють вплив один на одного, де визнається право учня на власну думку, позицію;
 - б) активним є лише вчитель, який впливає на учнів, керує їхньою діяльністю, нав'язує свою точку зору, а учням при цьому відводиться пасивна роль;
 - в) авторитарна позиція викладача;
 - г) на думки, інтереси, побажання учнів не звертається увага вчителя.
- 23. Ознаки функціонально-рольового спілкування викладача:**
- а) суто ділове, стандартизоване;
 - б) відкрите;
 - в) обмежене вимогами рольової позиції;
 - г) особистісно-орієнтоване.
- 24. Знайдіть правильне співвідношення функцій педагогічного спілкування:**
- а) пізнання особистості - 1. Вчитель повідомляє учням необхідну інформацію на уроках і в позаурочний час, сприймає інформацію від учнів;
 - б) інформаційна - 2. Спілкуючись з учнями, педагог має можливість більше про них дізнатися, краще пізнати кожну дитину;
 - в) організація взаємодії - 3. Завдяки висловленню власних міркувань, оцінці явищ, обґрунтування своєї позиції, відбувається

усвідомлення учнем та вчителем свого «Я», тобто, самоствердження;

г) самоствердження - 4. У процесі спілкування педагог має можливість організувати учнів на роботу на уроці, на участь в позаурочних заходах);

д) експресивна – 5. Учасники спілкування співпереживають один одному, що сприяє встановленню ефективних взаємовідносин, суб'єкт-суб'єктної, особистісно-орієнтованої взаємодії між вчителем та учнем.

25. Виберіть ознаки, які складають психологічний портрет особистісно-орієнтованого вчителя:

а) відкритий, дає можливість висловлювати свої думки і почуття;

б) демонструє учням цілковиту довіру, не принижує їхньої гідності;

в) щиро цікавиться життям студентів, небайдужий до їхніх проблем;

г) не вникає в особистісні проблеми учнів, виявляє емпатійне розуміння.

26. Знайдіть правильне співвідношення ставлення вчителя до дітей:

а) пасивно-позитивне - 1. Педагог виявляє доброзичливість, співучасть, співпереживання, його вимогливість поєднана з зацікавленістю; таке ставлення вчителя викликає в учнів довіру, прагнення до співробітництва;

б) активне позитивне - 2. Педагог вважає, що лише вимогливість та суто ділові стосунки можуть забезпечити успіх у навчанні; його взаємини з дітьми мало емоційно забарвлені;

в) негативне - 3. Породжує недовіру, замкнутість учнів.

27. Вчителю у спілкуванні можуть заважати такі бар'єри:

а) фізичні;

б) соціальні;

в) естетичні;

г) гностичні;

д) психологічні;

е) емоційні.

- 28. Стиль диктату, коли підлеглий розглядається тільки як пасивний виконавець і йому фактично відмовлено у праві на самостійність та ініціативу носить назву:**
- а) авторитарний;
 - б) ліберальний;
 - в) демократичний.
- 29. Цей стиль ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного, засадою для нього є довіра й орієнтація на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу. Він називається:**
- а) авторитарний;
 - б) ліберальний;
 - в) демократичний.
- 30. Стиль, що характеризується браком стійкої педагогічної позиції, виявляється у невторчанні, низькому рівні вимог, формальному розв'язанні проблем. Він має назву:**
- а) авторитарний;
 - б) ліберальний;
 - в) демократичний.
- 31. Виокремлюють такі основні стилі педагогічного спілкування:**
- а) спілкування на підставі захоплення спільною творчою діяльністю;
 - б) агресивний стиль;
 - в) стиль педагогічного спілкування, що базується на дружньому ставленні;
 - г) стиль спілкування-дистанції;
 - д) стиль спілкування-залякування.

32. Педагогічна ситуація – це:

- а) фрагмент педагогічної діяльності, що містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнями вихованості учнів і колективу;
- б) результат усвідомлення вихователем у педагогічній ситуації необхідності розробки системи професійних дій і прийняття їх до виконання;
- в) педагогічна діяльність потребує від учителя оперування комплексом професійних знань, педагогічною технікою, системою здібностей до педагогічної діяльності.

33. Педагогічна задача – це:

- а) фрагмент педагогічної діяльності, що містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнями вихованості учнів і колективу;
- б) результат усвідомлення вихователем у педагогічній ситуації необхідності розробки системи професійних дій і прийняття їх до виконання;
- в) педагогічна діяльність потребує від учителя оперування комплексом професійних знань, педагогічною технікою, системою здібностей до педагогічної діяльності.

34. Педагогічні задачі, які педагог висуває і вирішує на основі аналізу конкретної ситуації, можуть бути:

- а) стратегічні;
- б) тактичні;
- в) оперативні;
- г) усі відповіді правильні.

35. Найдіть правильне співвідношення:

- а) оперативні задачі - 1. Найбільш віддалені у часі, вони мають на меті суттєву зміну об'єкта виховання, досягнення бажаного ідеалу;
- б) стратегічні задачі - 2. Сприяють реалізації стратегічної задачі, тобто це ті заходи, які слід здійснити для досягнення віддаленої мети;
- в) тактичні (ситуативні) задачі - 3. Повинні вирішуватися одразу. Їхня мета – спрямувати вчинки вихованців у потрібне русло.

- 36. Проаналізуйте у ситуаціях, коли хтось з учнів не виконав домашнього завдання або був неуважний на уроці оперативною задачею буде:**
- а) як відреагувати на таке порушення навчальної дисципліни;
 - б) як вдосконалити засоби обліку та контролю знань, активізувати пізнавальну діяльність на уроках;
 - в) як виховати у дітей почуття відповідальності, організованість тощо.
- 37. Професійна функція, що здійснює регулювання в системі діяльності педагога, називається:**
- а) інформаційна;
 - б) нормативна;
 - в) рефлексії;
 - г) діагностико-прогностична.
- 38. Педагогічні здібності вчителя:**
- а) методична діяльність;
 - б) педагогічна діяльність;
 - в) креативність;
 - г) емоційна стабільність
- 39. Процес вирішення педагогічних задач, як і будь-яких інших задач, містить основні етапи. Визначте їх:**
- а) аналітичний, який починається з аналізу й оцінки ситуації, що склалася, і закінчується формулюванням задачі, що підлягає вирішенню;
 - б) проєктивний етап, коли плануються способи вирішення вже поставленої задачі, розробляється конкретний проєкт цього рішення;
 - в) виконавчий етап, який пов'язаний з реалізацією задуму, з практичним втіленням розробленого проєкту.
- 40. Найдіть правильне співвідношення етапів вирішення педагогічних завдань:**
- а) виконавчий;
 - б) аналітичний етап;
 - в) проєктивний етап.

Варіант 3

1. Знайдіть правильне визначення уваги:

- а) це необхідний елемент творчої діяльності людини, який виражається у побудові образу продуктів праці, а також забезпечує створення програми поведінки в тих випадках, коли проблемна ситуація характеризується невизначеністю;
- б) здатність утримувати декілька об'єктів діяльності в полі зору за відносно короткий час;
- в) це спрямованість і зосередженість свідомості на певних об'єктах чи предметах.

2. Визначте основні функції уяви:

- а) аналіз (уява бере участь в оцінюванні педагогічної ситуації і допомагає зрозуміти її причини);
- б) пошук (сприяє пошуку оптимального розв'язання педагогічної задачі);
- в) прогноз (допомагає передбачити можливі результати впливу, почуття і наміри учня);
- г) усі відповіді правильні.

3. Знайдіть правильне співвідношення основних функцій уяви:

- а) пошук - 1. Уява бере участь в оцінюванні педагогічної ситуації і допомагає зрозуміти її причини;
- б) прогноз - 2. Сприяє пошуку оптимального розв'язання педагогічної задачі;
- в) аналіз - 3. Допомагає передбачити можливі результати впливу, почуття і наміри учня.

4. Знайдіть правильне співвідношення зовнішньої і внутрішньої уваги дій людини:

- а) зовнішня - 1. Пов'язана з об'єктами поза людиною;
- б) внутрішня - 2. Відчуттям образів, створюваних фантазією, уявою.

- 5. З наведеного переліку виберіть індивідуально-психологічні властивості, що входять у структуру педагогічних здібностей викладача:**
- а) комунікативні;
 - б) перцептивні;
 - в) емоційна стійкість;
 - г) оптимістичне прогнозування;
 - д) креативність;
 - е) динамізм особистості (здібність до вольового впливу і логічного переконання);
 - є) усі відповіді правильні.
- 6. Щоб навчитись керувати власною увагою, вчителю необхідно знати основні закони уваги. Визначте їх:**
- а) закон апперцепції;
 - б) закон установки;
 - в) закон чотирьохскладових;
 - г) усі відповіді правильні.
- 7. Взаємодія з учнем (батьками, колегами), спрямована на пошук шляхів співробітництва для стимулювання розвитку учнів – це:**
- а) індивідуальна бесіда;
 - б) професійне педагогічне спілкування;
 - в) навчально-виховний процес;
 - г) комунікація.
- 8. Визначте основну мету бесіди:**
- а) надання допомоги, забезпечення спільного аналізу та пошуку ефективних шляхів вирішення проблеми, надання можливості співрозмовнику робити власний вибір та нести за нього відповідальність;
 - б) ініціатор спілкування може досягти ефективної взаємодії навіть всупереч початковому опору співрозмовника;
 - в) своєрідність професії вчителя полягає в тому, що йому постійно доводиться взаємодіяти з іншими учасниками педагогічного процесу.

- 9. Визначте стадії контактної взаємодії, які можна розглядати як етапи організації індивідуальної бесіди:**
- а) накопичення згод;
 - б) пошук спільних інтересів;
 - в) прийняття особистих якостей і принципів співрозмовника.
- 10. Визначте початковий етап організації індивідуальної бесіди:**
- а) виявлення рис, негативних для взаємодії;
 - б) реалізація індивідуального підходу;
 - в) узгоджена взаємодія;
 - г) усі відповіді правильні.
- 11. Визначте, які прийоми можна використати на етапі узгодженої взаємодії організації індивідуальної бесіди:**
- а) звертання за порадою;
 - б) пропозиція сумісного рішення;
 - в) передбачення очікуваного;
 - г) усі відповіді правильні.
- 12. Визначте, які прийоми можна використати на етапі реалізації індивідуального підходу організації індивідуальної бесіди:**
- а) підкреслення сумісних дій («зараз вирішимо»);
 - б) попереджувальні засоби («я скажу, але ви не ображайтеся»);
 - в) критичні зауваження, але з мінімумом повчальності;
 - г) пропозиція сумісного рішення;
 - д) передбачення очікуваного.
- 13. Визначте, які прийоми можна використати на етапі виявлення рис, негативних для взаємодії при організації індивідуальної бесіди:**
- а) самокритики;
 - б) саморозкриття;
 - в) демонструючи приклад характеристики недоліків;
 - г) критичні зауваження, але з мінімумом повчальності.
- 14. Індивідуальна бесіда – це взаємодія з:**
- а) учнем;
 - б) батьками;
 - в) колегами.

15. Визначте чинники, які ускладнюють спілкування:

- а) прогнози, репліки-пастки або натяки без розкриття важливої інформації;
- б) допит, упереджений діагноз мотивів поведінки, ущипливі поради;
- в) переконання логікою, відмова від обговорення питання або зміна теми, заспокоєння запереченням;
- г) усі відповіді правильні.

16. Рефлексивне слухання це:

- а) слухання з більш активним вираженням власних емоцій і думок;
- б) уміння мовчати, коли говорить інший, висловлюючи при цьому лише підтримку, схвалення, розуміння, використовуючи візуальний контакт, міміку, жести, короткі висловлювання;
- в) слухання відповіді учня на запитання, поставлене вчителем.

17. Нерефлексивне слухання це:

- а) слухання з активнішим виявом власних емоцій і думок;
- б) уміння мовчати, коли говорить інший, висловлюючи при цьому лише підтримку, схвалення, розуміння, використовуючи візуальний контакт, міміку, жести, короткі висловлювання;
- в) слухання відповіді учня на запитання, поставлене вчителем.

18. Яка функція педагогічного спілкування сприяє усвідомленню дитиною свого «я»:

- а) обмін ролями;
- б) співпереживання;
- в) самоствердження;
- г) організація діяльності;
- д) пізнавальна.

19. Якому поняттю відповідає визначення: «Комплекс властивостей особистості, який забезпечує високий рівень самоорганізації професійної педагогічної діяльності на рефлексивній основі»:

- а) педагогічна діяльність;
- б) педагогічна майстерність;
- в) педагогічна техніка;
- г) педагогічна творчість.

- 20. Що із названого нижче не є напрямком самовдосконалення:**
- а) розвиток педагогічної майстерності;
 - б) розвиток педагогічної техніки;
 - в) підвищення компетентності;
 - г) актуалізація власного творчого потенціалу.
- 21. Що не належить до провідних форм самовдосконалення:**
- а) побудова власного іміджу педагога;
 - б) самовиховання;
 - в) самоосвіта;
 - г) самоактуалізація.
- 22. Діагностування, цілепокладання, планування, виконання, контроль і корекція - це етапи:**
- а) самовиховання;
 - б) самовдосконалення;
 - в) самоактуалізації.
- 23. Бесіда, переконання, навіювання - це методи:**
- а) організації діяльності, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки;
 - б) формування свідомості особистості;
 - в) стимулювання діяльності і поведінки;
 - г) самовиховання.
- 24. Слово педагога як могутній засіб впливу на вихованців лежить в основі методів:**
- а) організації діяльності, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки;
 - б) стимулювання діяльності і поведінки;
 - в) формування свідомості особистості;
 - г) самовиховання.
- 25. Непомітний психологічний вплив однієї особи на іншу чи групу осіб, розрахований на безперечне сприйняття і прийняття слів, висловлених в них думок, волі, - це:**
- а) переконання;
 - б) навіювання;
 - в) бесіда.

- 26. Метод, що забезпечує корекцію поведінки учнів, а саме стимулювання хороших вчинків, шляхом розширення їх прав і обов'язків:**
- а) змагання;
 - б) заохочення;
 - в) покарання.
- 27. Професійна функція, що здійснює регулювання в системі діяльності педагога, називається:**
- а) інформаційна;
 - б) нормативна;
 - в) рефлексії;
 - г) діагностико-прогностична.
- 28. Педагогічні здібності вчителя:**
- а) методична діяльність;
 - б) педагогічна діяльність;
 - в) креативність;
 - г) емоційна стабільність.
- 29. Гуманістична спрямованість діяльності вихователя:**
- а) вияв професійної ідеології учителя;
 - б) негативне ставлення до педагогічної діяльності;
 - в) система роботи вчителя в проведенні різних форм роботи з учнями;
 - г) саморозвиток дитини в діяльності.
- 30. Професійна компетентність вчителя початкової школи:**
- а) знання основ управління навчальним закладом;
 - б) вирішення конфліктних ситуацій;
 - в) знання основ педагогіки і психології дітей шкільного віку;
 - г) матеріальна технічна база шкільного навчального закладу.
- 31. Педагогічна майстерність – це:**
- а) наука про учня;
 - б) наука про виховання та навчання школяра;
 - в) наука про професійну компетентну діяльність учителя;
 - г) наука про навчання як спеціально організовану діяльність.

- 32. Психологічна стійкість у професійній діяльності:**
- а) позитивне емоційне ставлення до себе, дітей, праці;
 - б) негативні емоції;
 - в) мінорний тон;
 - г) емоційні переживання.
- 33. Самовиховання вчителя – це:**
- а) організація позакласної діяльності учнів початкової школи;
 - б) формування людиною своєї особистості відповідно до свідомо поставленої мети;
 - в) участь у навчально-виховній діяльності;
 - г) організація роботи з батьками дітей.
- 34. Педагогічна техніка буває:**
- а) шкільна;
 - б) позашкільна;
 - в) навчальна;
 - г) зовнішня.
- 35. Мовлення вчителя реалізується у:**
- а) монологі;
 - б) розмові з колегами, друзями;
 - в) бесідах у повсякденному житті;
 - г) діалозі.
- 36. Якості, які дають змогу вчителю здійснювати свою професійну діяльність:**
- а) альтруїзм;
 - б) авторитарність;
 - в) впевненість у собі, відсутність страху перед дітьми.
- 37. Головними критеріями передового педагогічного досвіду є:**
- а) актуальність, перспективність, новизна результатів, результативність;
 - б) особистість автора досвіду;
 - в) наявність матеріальних умов для поширення досвіду;
 - г) оригінальність форм досвіду.

38. Основною умовою цілеспрямованого впливу на особистість школяра є:

- а) правильне сприймання вчителем особистості дитини;
- б) спеціальна організація провідного виду діяльності;
- в) уміння враховувати основні потреби дитини;
- г) врахування особистісних якостей учня в організації діяльності.

39. Види дихання:

- а) фізіологічне;
- б) носове;
- в) гортанне;
- г) ключичне.

40. Яку роль відіграє дикція в діяльності вчителя початкової школи:

- а) організовує навчальну діяльність школярів;
- б) організовує позакласну діяльність учнів;
- в) служить прикладом мовлення для дітей;
- г) створює конфліктні ситуації у спілкуванні.

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ З НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ»

1. Особливості педагогічної майстерності.
2. Елементи педагогічної майстерності.
3. Педагогічна кваліметрія.
4. Значення особистісних якостей у процесі розвитку педагогічної майстерності.
5. Феномен педагогічної майстерності у сучасній психолого-педагогічній науці. Мотивація професійної діяльності сучасного педагога.
6. Професійне самовиховання вчителя: сутність, шляхи і способи реалізації.
7. Структурні складові педагогічної діяльності.
8. Педагогічний вплив як основа педагогічної взаємодії.
9. Психолого-педагогічні умови майстерної взаємодії в педагогічному спілкуванні.
10. Класифікація прийомів педагогічного впливу.
11. Операції педагогічного впливу.
12. Характеристика педагогічної вимоги.
13. Педагогічна майстерність і авторитет учителя.
14. Структура авторитету вчителя.
15. Рівні і критерії авторитету педагога.
16. Технологія організації педагогічної взаємодії.
17. Особливості педагогічного спілкування.
18. Мовлення і комунікативна поведінка вчителя.
19. Функції мовлення вчителя у взаємодії з учнями.
20. Умови ефективності професійного мовлення вчителя.
21. Психолого-педагогічні умови майстерної взаємодії у педагогічному спілкуванні.

22. Поняття педагогічного спілкування, його особливості, функції, види. Педагогічне спілкування як діалог.
23. Структура педагогічного спілкування.
24. Класифікація стилів педагогічного спілкування.
25. Моделі спілкування вчителя на уроці з учнями молодшого шкільного віку.
26. Педагогічний такт.
27. Морально-етична сутність такту.
28. Загально усталені норми тактовної поведінки.
29. Тактовність – невід’ємна складова особистості педагога.
30. Ознаки тактовної поведінки.
31. Сутність та форми вияву педагогічного такту.
32. Прояв педагогічного такту в навчальний і позанавчальний час.
33. Характеристика педагогічного такту.
34. Рівні педагогічного такту.
35. Особливості педагогічної тактики.
36. Компоненти структури педагогічної тактики.
37. Способи реалізації педагогічної тактики.
38. Специфіка педагогічної тактики в умовах початкової школи.
39. Способи організації навчально-виховного процесу в початковій школі.
40. Характеристика основних форм організації навчально-виховного процесу в сучасній початковій школі.
41. Вимоги до проведення уроків у початковій школі.
42. Організація навчально-виховного процесу через вплив учителя на учнів молодшого шкільного віку.
43. Співробітництво вчителя і учнів на уроках та в позаурочний час.
44. Урок як навчальний діалог учителя з учнями.
45. Педагогічна ситуація – складова педагогічного процесу.
46. Педагогічна задача.
47. Типи педагогічних задач.
48. Конфлікт як психолого-педагогічна проблема в діяльності учителя.

49. Причини конфліктних ситуацій у внутрішньо шкільному колективі.
50. Поведінка вчителя у конфліктній ситуації.
51. Проєктування навчально-виховного процесу початкової школи.
52. Ефективність проєктування навчально-виховного процесу.
53. Структура системи проєктування навчально-виховного процесу
54. Поняття педагогічної техніки.
55. Значення педагогічної техніки у професійній діяльності вчителя.
56. Внутрішня педагогічна техніка.
57. Елементи внутрішньої техніки.
58. Зовнішня педагогічна техніка. Елементи зовнішньої техніки вчителя.
59. Техніка мовлення – ознака педагогічної майстерності.
60. Психологічні особливості педагогічного мовлення.
61. Структура педагогічного мовлення.
62. Методики розвитку вмінь і навичок педагогічного мовлення
63. Педагогічна творчість учителя в навчально-виховному процесі.
64. Сутність і специфіка педагогічної творчості учителя.
65. Структура творчого педагогічного процесу.
66. Умови, що сприяють розвитку педагогічної творчості учителя.
67. Форми і методи розвитку педагогічної творчості учителя.
68. Алгоритм педагогічної творчості.
69. Етапи педагогічної творчості.
70. Умови реалізації педагогічної творчості.
71. Критерії та рівні педагогічної творчості сучасного учителя.
72. Педагогіка і практична режисура.
73. Спільне і відмінне в театральному та педагогічному мистецтві.
74. Педагогічна та акторська дія.
75. Урок синтез педагогіки і режисури.
76. Значення професійно-педагогічного тренінгу у розвитку творчості вчителя.
77. Організація творчого середовища в навчально-виховному процесі.
78. Навчальне середовище як психолого-педагогічна проблема.

79. Способи організації взаємодії в навчальній ситуації.
80. Чинники розвитку навчального середовища початкової школи.
81. Місце нестандартних уроків у системі початкової освіти.
82. Види нестандартних уроків.
83. Структура нестандартних уроків.
84. Майстерність вчителя у підготовці і проведенні нестандартних уроків у початковій школі.
85. Організація ігрових навчально-виховних ситуацій.
86. Майстерність спілкування вчителя в організації, проведенні та використанні ігрових педагогічних ситуацій.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТА

№	Оцінка ECTS	Національна шкала	Критерії оцінювання
1.	95-100 - A	Відмінно	Студент володіє знаннями з курсу, може самостійно визначити місце і роль педагогічного (методичного) поняття в структурі педагогічних наук, пов'язати його з іншими категоріями ієрархічної системи соціальних і психолого-педагогічних циклів дисциплін. Теоретичний зміст підкріплюється практичними вміннями. Мовлення студентів насичене професійною термінологією, проявляється творчий підхід при висвітленні питань.
2.	90-94 - A	Відмінно	Студент володіє глибокими системними знаннями з курсу, педагогічною термінологією, володіє категоріальним апаратом та вміє застосувати здобуті теоретичні знання у практичній роботі. Встановлювати причинно-наслідкові зв'язки Спостерігаються незначні помилки у професійному мовленні.

3.	80-89 - B	Добре	Студент має міцні ґрунтовні теоретичні знання, практичну роботу виконує без помилок, але може допустити неточності у формулюванні педагогічних (методичних) дефініцій. У мовленні допущено помилки при формулюванні понять. Практичні вміння недостатні.
4.	70-79 - C	Добре	Студент знає і розуміє програмний матеріал, має відповідні практичні навички в аналізі педагогічних (методичних) явищ, але не володіє навичками узагальнення, припускається значних помилок у мовленні, практичні вміння розкриті не повністю.
5.	60-69 – D	Задовільно	Студент засвоїв основні теми курсу, має уявлення про структуру дисципліни, але знання носять загальний характер, частково підкріплені прикладами. Практичні вміння сформовані недостатньо.
6.	50-59 – E	Задовільно	Студент має фрагментарні знання з курсу, фактично володіє термінологією, але понятійний апарат не сформований. Словниковий запас обмежений, мовлення бідне. Практичні навички сформовані на рівні розпізнавання, не має достатніх знань для формулювання висновків.
7.	35-49 -FX	Незадовільно	Студент не орієнтується в програмному матеріалі курсу, не володіє практичними вміннями. Зміст курсу повністю не розкрито.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Агалець І.О. PR-технології професійного іміджу суб'єктів освітнього процесу: формування та орієнтири розвитку. Інноваційний розвиток освіти в Україні й зарубіжжі в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних процесів : огляд. вид. Київ, 2019. С. 107-128.
2. Аносов І. Особистісно-професійний розвиток учителя Нової української школи в контексті антропологізації освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету (серія: педагогіка)*. 2021, № 1. С.17- 22.
3. Бабаєв В.М., Пазиніч С.М. Філософія педагогічного спілкування: монографія. Харків: Основа, 2019. 269 с.
4. Баранова Н. П. Тренінги для вчителів з педагогічної майстерності. Харків: Основа, 2012. 159 с.
5. Бартків О. С., Мельник І.М. Педагогічна майстерність : навч.-метод. посіб. Луцьк, 2023. 198 с.
6. Березовська Л. І. Самовиховання та саморегуляція особистості: навч. посіб. Київ: Слово, 2011. 168 с.
7. Бібік С. Нетикет, або мережевий етикет. *Культура слова*. 2015. Вип. 82. С. 125-128.
8. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посібн. Київ : «Академвидав», 2011. 248 с.
9. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. Київ : Академія, 2016. 256 с.
10. Гавриляк Л. С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Педагогічні інновації*. 2019. №3. С. 70-73.
11. Галузьяк В. М., Холковська І. Л. Педагогічна конфліктологія : навч. посіб. Вінниця : «Нілан ЛТД», 2015. 208 с.

12. Гарькавець С. К., Волченко Л. І. Спілкування в педагогічному процесі : навч. посіб. Житомир, 2021, 100 с.
13. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки. Харків: Ранок, 2017. 176 с.
14. Гончаренко-Закревська Н. Формування комунікативної компетентності студентської молоді в освітньому середовищі університету URL:
<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/35546.pdf>.
15. Гражевська О. Ю. Поняття і значення невербальної комунікації для вчителя початкової школи/ *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IV (38), Issue: 77, 2016.
16. Гриньова В. М. Педагогічна культура майбутнього вчителя. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи* : монографія / за ред. Н. В. Гузій. Київ : вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 234-251.
17. Завєтний С. О., Філософія впливу : монографія. Харків : вид-ць Савчук О. О. 2021. 204 с.
18. Загорулько М. Формування в майбутніх учителів початкової школи вмінь вивчення особистості молодшого школяра. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету «Педагогічні науки»*. 2017. № 79. С. 118–121.
19. Зязюн І. Немає педагогіки без педагога... *Рідна школа*. 2012. № 4–5. С. 19–23. URL: <http://nbuv.gov.ua/>
20. Зязюн І. А. Проективний аналіз технологій педагогічної дії. *Педагогіка і психологія*. 2010. №2. С. 6-13.
21. Ілляхова М. Креативні практики у професійному розвитку педагогічних працівників в умовах НУШ. URL:
<https://osvitaua.com>2020/06>
22. Кайдалова Л. Г., Щокіна Н. Б., Вахрушева Т. Ю. Педагогічна майстерність викладача : навч. посіб. Харків : Вид-во НФаУ, 2009. 140 с.
23. Капська А. Й. Педагогіка живого слова : навч. метод. посіб. Київ : ІЗМК, 2015. 140 с.

24. Кіліченко О. І. Основи педагогічної майстерності: модульно-рейтинговий підхід; навч. посіб.
URL: <https://docplayer.net/87210556-Kilichenko-o-i-osnovi-pedagogichnoyimaysternosti-modulno-reytingoviy-pidhid-navchalniy-posibnik-dlya-studentivvishchih-pedagogichnih-navchalnih-zakladiv.html>
25. Кічук Н. В. Творчість майбутнього фахівця як чинник його професійної само ідентифікації. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи* : монографія / Київ : вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 15-57.
26. Ковальчук В. І. Ефективний урок: технології, структура, аналіз. Київ: Шкільний світ, 2018. 120 с.
27. Ковальчук В. І. Сутність та структура педагогічної майстерності вчителя. *Вища освіта України*. 2021. Вип. 27. С. 210-223.
28. Кремень В. Г. Філософсько-педагогічна спадщина академіка Івана Зязюна в контексті модернізації освіти. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2018. Вип. 17. С. 9–19.
29. Кучерявий О. Г. Закономірності й принципи професійно-культурного розвитку вчителя. *Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. праць*. 2020. Вип. 22. С. 21 -31.
30. Кучерявий О. Г. Закономірності розвитку педагогічної майстерності майбутнього вчителя під впливом професійної самоосвіти і самовиховання. *Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. праць*. Вип. 13. 2016. С. 81 – 91.
31. Кучерявий О.Г. Парадигмальна концептуальна модель особистісного, професійного і професійно-культурного розвитку вчителя. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. праць*. 2021. Вип. 1 (19). С. 82 – 92.
32. Кучерявий О.Г. Професійний і особистісний розвиток сучасного вчителя: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 279 с.
33. Кучерявий О. Г. Феномен професійно-педагогічної культури: аспект терміносистеми її теорії у цілісному вимірі. *Вісник*

- Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. 2019. Вип. 1 (157); С. 81 – 86.*
34. Кушнір В. І. Духовність в особистості учителя. *Соціальна психологія. 2017. № 4. С. 124 – 141.*
 35. Лавріненко О.А. Педагогічна майстерність в історико-педагогічному вимірі: теорія, практика, поступ: монографія. Київ: Богданова А.М., 2009. 328 с.
 36. Лазаренко Н.І. Професійна підготовка вчителів у педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції: монографія. Вінниця: ТОВ «Друк плюс», 2019. 365 с.
 37. Луцюк А. М. Василь Сухомлинський про педагогічну майстерність учителя початкової школи. *Педагогічний дискурс. 2017. Вип. 10. С. 297-301.*
 38. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: навч. посіб. Київ : Либідь, 2012. 384 с.
 39. Малихін О. В. Ієрархія компетентностей сучасного педагога. 1025 – річчя історії освіти в Україні : традиції, сучасність та перспективи. 2014. С. 65–75.
 40. Матвеева Н. О. Педагогічна майстерність: практикум. Івано-Франківськ: НАІР, 2015. 328 с.
 41. Мільто Л.О. Методика розв'язання педагогічних задач: навч. посіб. Харків : Ранок-НТ, 2014. 202 с.
 42. Мосьпан М. О. Психологічний супровід розвитку та формування засобів саморегуляції в конфліктних ситуаціях педагогічної діяльності. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр.* Том 10. Вип. 27. Київ, 2015. С. 336-344.
 43. Нікітіна Н. П., Маляр О. Ю. Креативність і творчість: загальне і особливе. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2016. № 2(71). URL: <https://oaji.net/articles/2016/690-1477298669.pdf>*
 44. Носовець Н.М. Сутність і зміст педагогічної майстерності сучасного вчителя. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Чернігів: ЧДПУ, 2010. С. 156-159.*

45. Олійник І. Щодо визначення сутності конструкту «педагогічна майстерність» у науково-педагогічній літературі. *Людинознавчі студії. Педагогіка*. 2017. Вип. 4. С. 197-207.
46. Основи педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. / упоряд. Н. Мачинська. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 286 с.
47. Основи педагогічної майстерності: методичні рекомендації. Вінниця: ВДПУ, 2016. 122 с.
48. Основи педагогічної майстерності: навч. посіб. / упоряд.: В.Макарчук. Умань: Алми, 2020. 191 с.
49. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. / упоряд. Т. Хома. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2021. 112 с.
50. Основи педагогічної майстерності та педагогічної творчості : навч.-метод. посіб. / упоряд. О. Вашак. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. 66 с.
51. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя: монографія. / О.В. Акімова та ін. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 416 с.
52. Педагогічна етика: текст лекцій / за ред. О. Г. Романовського. Харків : НТУ «ХП», 2017. 60 с.
53. Педагогічна майстерність учителя : навч. посіб. / за ред. В. М. Гриньової. Харків : «ОВС», 2016. С. 84-92.
54. Педагогічна майстерність: комплекс навч.- метод. посіб. / упоряд. Н. Волянюк. Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2016. 68 с.
55. Педагогічна майстерність: підручник / за ред. І.А. Зязюна. Київ: СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
56. Педагогічна майстерність сучасного вчителя: теорія і практика : ідручник / Т. Ф. Бельчева та ін. Мелітополь : ММД, 2019. 364 с.
57. Педагогічна майстерність: хрестоматія / за ред. І.А. Зязюна. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 462 с.
58. Педагогічна освіта в Україні: теорія і практика: словник / упоряд. М. Вовк та ін. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 328 с.
59. Педагогічна творчість і майстерність: хрестоматія / упоряд. Н. Гузій. Київ : Ліра, 2012. 168 с.

60. Пентилюк М. І. Культура професійного спілкування майбутніх фахівців. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. № 4 (51). С. 144–151.
61. Пихтіна Н.П. Основи педагогічної техніки : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 316 с.
62. Професійна компетентність вчителя початкових класів: навч.-метод. посіб. / упоряд. В. Берека. Харків: вид-во «Ранок», 2018. 153 с.
63. Рибалко Л. С., Пасько Л. Б. Основи педагогічної майстерності. Вступ до вчительської професії : навч. метод. посіб. Харків : ХДПУ. 2014. 207 с.
64. Середя Н. В. Елементи театральної педагогіки у формуванні педагогічної майстерності
https://www.kpi.kharkov.ua/archive/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0/Tipuss/2011_2/Sereda.pdf
65. Солдатенко М. М. Розвиток педагогічної майстерності викладача в умовах інформаційного суспільства: когнітивний аспект: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2018. 162 с.
66. Султанова Л. Ю., Тринус О. І. Професійне самовдосконалення майбутніх педагогів у контексті Нової української школи: навч. посіб. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 179 с.
67. Сходинки до педагогічної майстерності : словник з курсу «Основи педагогічної майстерності» / упоряд. Л. Бутенко. Старобільськ, 2015. 136 с.
68. Теличко Н.В. Теорія і методика формування основ педагогічної майстерності майбутнього вчителя початкових класів : монографія. Київ, 2014. 522с.
69. Теслиук В. М. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. Київ : ДАККіМ, 2020. 244 с.
70. Ткаченко Л. Креативність і творчість: сучасний контент. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 9-10. С. 32-35.
71. Тренінги розвитку педагогічної майстерності. / упоряд. Ю.

- Запрожцева. Київ : Шкільний світ, 2018. 104 с.
72. Федорович А. В., Матвієнко О. В. Культура мовлення як складова професіоналізму педагога *Теоретичні питання культури, освіти та виховання: зб. наук. пр.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2012. Вип. 46. С. 32-35.
73. Федорович А. В. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2011. 124 с.
74. Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності : навч. метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д., 2008. 140 с.
75. Філатова Л. С. Педагогіка партнерства : апгрейд інструментарію сучасного учителя початкових класів. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Теорія і методика навчання: проблеми та пошуки».* Харків: ХНПУ, 2020. №17. С. 96-103.
76. Філатова Л. С. Педагогічна майстерність : навч. посіб. Харків : ХНПУ, 2021. 90 с.
77. Хоружа Л. Л. Від знання етичних норм до етичного розвитку: стратегія професійного вдосконалення педагога. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи: монографія.* Київ : вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 207-247 с.
78. Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : монографія. Київ, 2013. 319 с.
79. Шалівська Ю. Професійне самовиховання майбутнього вчителя: теоретичні аспекти проблеми. *Інноватика у вихованні.* 2019. № 10. С. 281-288.
80. Шустова Н. Ю. Психолого-педагогічні засади формування основ професійного самовдосконалення майбутніх учителів початкової школи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Зб. наук. праць. Вип. 46. 2016. С. 346-349.

81. Шустова Н. Ю. Формування здатності майбутнього вчителя до ефективної професійної діяльності. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. праць. Вип. 47. 2016. С. 305-308.
82. Щербина Д. В. Невербальна культура педагога : навч.-метод. посіб. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 58 с.
83. Я вчуся бути вихователем: професійні поради / упоряд. Т. Вороніна. Київ : Шкільний світ, 2020. 128 с.
84. Ягупов В.В. Етапи самовиховання. Основні принципи самовиховання URL: https://eduknigi.com/ped_view.php?id=290

ГЛОСАРІЙ

Авторитарний стиль – стиль диктату, коли підлеглий розглядається як пасивний виконавець і йому фактично відмовлено у праві на самостійність та ініціативу.

Атракція – візуально фіксоване емоційне ставлення людини до кого-небудь або чого-небудь як прояв до нього симпатії чи готовності спілкуватися.

Атрактивний (від лат. – стягування) – привабливий, симпатичний; ефектний.

Аутогенне тренування – тренування, яке породжує зміни в самопочутті людини.

Бесіда – метод, за допомогою якого здійснюється процес спілкування, це джерело взаємовідносин між вихователем і вихованцями.

Бібліотерапія – засіб керування психічним станом людини під час читання художньої літератури.

Вистава – твір театрального мистецтва, якому властива образна єдність.

Виховуюча ситуація – це спеціально організовані педагогічні умови з метою виявлення чи формування в процесі життєдіяльності дітей системи відповідних ставлень.

Гіпотеза – логічний, центральний елемент доказу.

Голос утворюється в результаті змикання і розмикання голосових зв'язок під тиском повітря, яке видихається. Характеристики голосу: гнучкість, політність, діапазон, тембр, мелодика, сила.

Громадська думка – метод виховного впливу на вихованців, система загальних суджень людей, яка виникає в процесі їхньої діяльності і спілкування і виявляє ставлення до різних явищ, подій навколишньої дійсності, які становлять загальний інтерес.

Демократичний стиль – стиль, що ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного; засадою для нього є довіра й орієнтація на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу.

Дикція – ясність і чіткість у вимові слів, складів, звуків.

Дихання – періодично повторювані акти: вдих, видих, пауза.

Диспозиція (від лат. – розташовую, розміщую) – другий розділ риторики, який розкриває правила побудови переконливого тексту, розміщення і зв'язку композиційних елементів: теза-аргументи-висновки.

Діагностування (від лат. – здатний розпізнавати) – виявлення педагогом реального стану розвитку своєї особистості як професіонала, сформованості професійно значущих рис і якостей, наявності особистісних недоліків і позитивних рис, наявності індивідуальних особливостей педагогічної діяльності та усвідомлення причин недоліків чи недостатньої сформованості важливих професійних рис і якостей.

Доказ (аргумент) – думка, істинність якої перевірена й доведена, а тому може бути обґрунтуванням істинності чи хибності висловлювання, тобто гіпотези.

Доцільність – це організація мовних засобів, що зумовлює відповідність мовлення цілям та умовам спілкування.

Екскурсія – форма організації навчання, суть якої полягає у можливості безпосереднього ознайомлення дітей із предметами, явищами природи, діяльністю дорослих у природних умовах.

Емпатія – співпереживання, розуміння будь-якого почуття, яке переживає інша людина, і відповідний вияв свого розуміння.

Естетичне виховання – послідовне формування у дітей естетичного ставлення до життя, розвиток сприймання і розуміння прекрасного у мистецтві, природі, взаєминах людей, художніх потреб і здатності до художньої творчості.

Еталони сенсорні – уявлення про відчуттєві властивості. Якості та ознаки об'єктів; загальноприйняті зразки кожного виду властивостей та відношень предметів.

Жести – елементи експресивної поведінки людини, рухи рук або кистей рук.

Заохочення – метод виховного впливу, вияв уваги до вихованця, оцінка його зусиль, результату його роботи чи поведінки.

Заняття – форма організації навчально-виховного процесу, за якої вчитель, працюючи з групою (або підгрупою) учнів в обмежений (за тривалістю) встановлений режимом час, організовує і спрямовує пізнавальну діяльність з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей кожної дитини.

Здібності – індивідуальні особливості людини, від яких залежить успішне виконання певних видів діяльності.

Змагання – метод виховного впливу, стимулювання діяльності вихованців, який забезпечує успіх і цілеспрямованість у процесі роботи, відчуття товариської взаємодопомоги через облік і порівняння результатів спільної діяльності і заохочення її учасників.

Зона найближчого розвитку – це проміжок між рівнем актуального розвитку, що визначається за допомогою задач, які вирішуються самостійно та рівнем можливого розвитку, що визначається за допомогою задач, які вирішуються під керівництвом дорослих або у співробітництві з товаришами.

Ігрова діяльність – різновид активної діяльності дітей, що складає основний зміст їхнього життя, є провідною діяльністю, тісно пов'язаною з подальшим навчанням і працею. Ігровій діяльності притаманні характерні риси: наявність мети, мотивів, засобів реалізації, планомірність дій, результату. У процесі ігрової діяльності задіяна вся особистість дитини: її психічні, пізнавальні процеси, воля, почуття, емоції, потреби та інтереси. Поєднання суб'єктивної цінності гри та її об'єктивного розвивального значення роблять гру найефективнішою формою життя дитини.

Індивідуальна робота – організована форма діяльності. Яку проводять з вихованцями всіх вікових груп у вільний час в приміщенні і на свіжому повітрі з метою активізації пасивних дітей.

Інновація педагогічна – введення нового в цілі зміст, форми й методи освіти, в організацію спільної діяльності педагога і дитини

тощо. Це процес створення, засвоєння, впровадження та поширення нового в освіті.

Компетенція – об'єктивно-ідеальна категорія, що може використовуватися для характеристики будь-якої сфери діяльності людини, окреслювати її повноваження, права і обов'язки.

Ліберальний стиль – стиль спілкування або керівництва, що характеризується браком стійкої педагогічної позиції; виявляється у невтручанні, низькому рівні вимогливості до себе та інших, формальному розв'язанні проблем, відсутності відповідальності.

Ляльковий театр – це специфічний вид театрального мистецтва, особливий вид вистави, у якій діють ляльки.

Методи виховання – науково обґрунтовані загальні способи педагогічно доцільної суб'єкт-суб'єктної всіх учасників виховного процесу. Спрямовані на досягнення мети виховання.

Методологія – це вчення про організацію діяльності. Організувати будь-яку діяльність означає впорядкувати її цілісну систему з чітко окресленими характеристиками, логічною структурою і процесом її здійснення.

Метод прикладу – метод виховного впливу на дитину, спосіб, який використовується для наслідування і формує в дітей дії нового типу, як співвідносні в загальних рисах з ідеалом, так і оригінальні дії, аналогічні провідній ідеї прикладу.

Міжгрупові конфлікти – один із видів міжособистісного конфлікту, за якого конфліктуючими сторонами виступають соціальні групи, що прагнуть досягти несумісних цілей.

Міжособистісні конфлікти – конфліктна ситуація, коли люди або переслідують несумісні цілі або притримуються несумісних цінностей і норм, які намагаються реалізувати у стосунках один з одним.

Міміка – рухи м'язів обличчя, які передають внутрішній емоційний стан людини.

Моральне виховання – цілеспрямована взаємодія дорослого і дитини з метою формування моральних почуттів і якостей, засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки.

Мотив – спонукання до діяльності, пов'язані із задоволенням потреб суб'єкта.

Музикотерапія – керування психічним станом людини за допомогою музики.

Навіювання (сугестія) – метод виховання, психологічний вплив однієї особи на іншу чи групу осіб, розрахований на безперечне сприйняття і прийняття слів, висловлених думок і волі.

Навчання – двобічний процес взаємодії вчителя і учнів, спрямований на засвоєння дітьми знань, оволодіння вміннями і навичками, здатність використовувати їх у житті, формування культури пізнання.

Пантоміміка – це моторика всього тіла: поза, постави, ходи, нахилів.

Пафос (від грец. – біль, страждання, почуття, пристрасть) – інтелектуальне, вольове, емоційне прагнення мовця (автора), яке виявляється і в процесі мовної комунікації, і в його продукті – тексті.

Парадокс (від грец. – дивний, неочікуваний) – неочікуване судження, висновок, що різко відрізняється із загальноприйнятою думкою чи логікою попереднього тексту.

Педагогічна задача – виявлені в педагогічному процесі суперечності, які враховує педагог, стимулюючи розвиток особистості; педагогічна мета, поставлена за певних умов.

Педагогічна майстерність – комплекс властивостей особистості, який забезпечує високий рівень самоорганізації професійної педагогічної діяльності на рефлексивній основі.

Педагогічна техніка – сукупність професійних умінь, які забезпечують успішне виконання типових завдань діяльності педагога та виступають засобом його самовираження і самореалізації як цілісної особистості в процесі гнучкої й адекватної взаємодії з учнями, їх батьками і колегами.

Педагогічне спілкування – професійне спілкування вихователя з дітьми, спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату.

Педагогічний такт – професійне вміння учителя встановлювати педагогічно доцільний тон і стиль у спілкуванні з дітьми, вміння

педагога знайти і правильно застосувати найбільш ефективний засіб виховного впливу на вихованців, який сприяв би становленню їх гідності.

Перспектива – метод виховного впливу, який забезпечує стимулювання поведінки дітей через поставку цікавих цілей, які стають їх особистими інтересами і бажаннями.

Пестливість – комунікативна якість мовлення, що виявляється у використанні педагогом лагідних звертань до дитини, уживання слів з пестливо-зменшувальними суфіксами.

Покарання – ця метод виховного впливу, який використовується в тих випадках, коли окрема дитина або група дітей не виконали поставлені вимоги, порушили загальноприйняті норми і правила життя.

Потреба – стан індивіда, який створюється певною нуждою в об'єктах, необхідних для його існування і розвитку. Потреба виступає джерелом активності індивіда.

Правильність мови – володіння нормами літературної мови (орфоепічними, орфографічними, граматичними, лексичними).

Професійна компетентність педагога – інтегроване поняття, що включає: світоглядні позиції особистості, глибоку обізнаність і практичні уміння в обраній галузі діяльності, розвинені професійно-значущі якості, побудований «на цьому фундаменті авторитет».

Професійно-педагогічна самоосвіта – самостійна пізнавальна діяльність педагога, спрямована на оновлення і вдосконалення наявних загальнокультурних знань з метою досягнення бажаного рівня професійної компетентності.

Професійно-педагогічне самовиховання – усвідомлена діяльність педагога, спрямована на формування й розвиток у собі професійно-значущих та корекцію негативних якостей особистості відповідно до вимог педагогічної професії.

Релаксація – повне штучне розслаблення організму. Вона передбачає відсутність будь-якої напруги і зусиль.

Рефлексія – процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів.

Риторика – наука про способи переконання, ефективні форми впливу (переважно мовного) на аудиторію з урахуванням її особливостей.

Самоаналіз – спосіб пізнання себе, який вимагає критичної оцінки фактів, співвіднесення їх а певними цінностями.

Самозвіт – звіт самому собі про хід реалізації плану чи програми самовдосконалення.

Самокритика – опрацювання результатів самоспостереження за допомогою двох методів – самоаналізу й самооцінки.

Самонавіювання (аутосугестія) – процес навіювання, адресований самому собі, за якого суб'єкт і об'єкт навіювального впливу збігаються.

Самонаказ – веління самому собі, вольовий вплив на себе в ситуації, коли є якісь сумніви, послаблення волі.

Самопереконання – переконання себе в чому-небудь шляхом добору доказів і аргументів.

Самопідбадьорення – звернення до самого себе з метою зміцнення віри в себе.

Самопідкорення – добровільне підкорення себе комусь чи чомусь у силу розуміння необхідності.

Самопрограмування – складання самозобов'язань, визначення девізу життя і пріоритетів діяльності, розробка планів і програм самовдосконалення.

Самоосвіта педагога – це самостійна пізнавальна діяльність педагога, спрямована на оновлення і вдосконалення наявних загальнокультурних та професійних знань з метою досягнення бажаного рівня професійної компетентності.

Самоспостереження – це процес стеження за тим, що трапляється з особистістю, але це не самоспоглядання.

Сміхотерапія – найбільш доступний метод психофізичної саморегуляції, який виявляється в тому, що сміх спричиняє не дуже різкий, але досить глибокий струс усього організму, що призводить до розслаблення м'язів і знімає напругу.

Творчі вміння – вміння створювати щось оригінальне, незвичне, не схоже на вже існуюче.

Театр (від грец. – видовище, місце для видовищ) – вид мистецтва, специфічним виявом якого є сценічна дія, яка виникає в процесі гри актора перед публікою.

Театральна лялька – пластичне узагальнення живої істоти – людини чи тварини.

Темпоритм – швидкість у цілому і довгота звучання окремих складів, слів, тривалість пауз у поєднанні з ритмічною організованістю і розміреністю мови.

Техніка мовлення – сукупність умінь і навичок, з допомогою яких реалізується мова в конкретній ситуації спілкування.

Точність – комунікативна якість мовлення, що виявляється у використанні слів у повній відповідності до їх мовного значення.

Уміння – здобута на основі досвіду, знання здатність належним чином робити що-небудь.

Фасилітативний – наявність помічника, прихильника або посередника при подоланні труднощів чи проблем.

Фахово-методичні вміння – специфічні вміння, пов'язані з організацією конкретної діяльності, якої навчають дітей.

Фізичне виховання – систематичний вплив на організм дитини з метою його морфологічного і функціонального вдосконалення, зміцнення здоров'я, формування рухових навичок і фізичних якостей.

Форма організації навчання – спільна навчальна діяльність педагога і дітей, що здійснюється в певному порядку і встановленому режимі. За провідною діяльністю розрізняють такі форми організації навчання: урок, заняття у гуртку, екскурсія та ін.

Ціннісне ставлення – вибіркове, відносно стає ставлення, яке визначається потребами та інтересами особистості, системою її ціннісних орієнтацій та визначає для неї особистісний сенс у ставленні до певних об'єктів і явищ.

Ціннісні орієнтації – відносно стійкі вибірккові спрямованості потреб особистості на певну групу соціальних цінностей.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Самодіагностика сформованості професійної майстерності майбутніх педагогів

Дослідження мотивації професійної діяльності (К. Земфір у модифікації А. Реана), засноване на виявленні внутрішньої та зовнішньої мотивації професійної діяльності.

Здебільшого внутрішня мотивація виявляється тоді, коли діяльність суб'єкта має для нього першочергове значення. Якщо в основі професійної діяльності лежать інші інтереси, зовнішні відносно змісту самої роботи (наприклад, престижність, умови роботи, зарплата та ін.), то в такому випадку буде зовнішня мотивація, яка має два полюси: позитивний і негативний.

Інструкція. В таблиці показані основні мотиви професійної діяльності. Дайте оцінку їх значущості для вас за п'ятибальною системою.

Шкала мотивації професійної діяльності

№ з/п	Мотиви професійної діяльності	В дуже незначній мірі 1 бал	Не в дуже значній мірі 2 бали	В середній мірі 3 бали	В значній мірі 4 бали	В дуже значній мірі 5 балів
1	Грошовий заробіток					
2	Прагнення до вдосконалення в роботі, можливість продовження навчання					
3	Прагнення уникати критики з боку керівника і співробітників					

4	Прагнення уникати можливих неприємностей і покарань					
5	Потреба в досягненні					
	поваги і авторитету з боку інших на роботі					
6	Задоволення від самого процесу роботи					
7	Можливість якнайповнішої самореалізації в цьому виді діяльності (за обраною професією)					

Обробка результатів тестування

Підраховуються показники внутрішньої мотивації (ВМ), зовнішньої мотивації (ЗМ) та зовнішньої негативної мотивації (ЗНМ) за формулами:

$$ВМ = п.2 + п.6 + п.7 : 2$$

$$ЗМ = п.1 + п.7 + п.5 : 2$$

$$ЗНМ = п.3 + п.4 : 2$$

Інтерпретація результатів тестування

На основі одержаних результатів визначається мотиваційний комплекс особистості, який являє собою певні співвідношення трьох видів мотивації (ВМ, ЗМ, ЗНМ).

До найкращих оптимальних мотиваційних комплексів слід віднести наступні два типи сполучень:

$$ВМ > ЗМ > ЗНМ \text{ і } ВМ = ЗМ > ЗНМ.$$

Найширшим мотиваційним комплексом є тип:

$$ЗНМ > ЗМ > ВМ.$$

Між цими типами розміщені проміжні, з точки зору їх ефективності, мотиваційні комплекси.

При інтерпретації слід враховувати не тільки тип мотиваційного комплексу, але й те, наскільки сильно один тип мотивації перевищує другий за ступенем вияву.

Методика «вибір учинку»

Мета: виявити позицію студентів у ситуаціях міжособистісної взаємодії.

Інструкція: Із запропонованих варіантів відповідей обери той, який відповідає твоєму вчинку у відповідній ситуації, або допиши власний варіант відповіді.

1. Ти став свідком того, як однокласник незаслужено образив іншого. Як ти вчиниш?

- а) вимагатимеш від кривдника вибачень на адресу потерпілого;
- б) висловиш співчуття тому, кого образили;
- в) втрутишся, якщо потерпілий твій друг, якщо ні - не втручатимешся;
- г) зробиш вигляд, що тебе це не стосується;
- д) або ...

2. Твій однокласник звертається до тебе з проханням дати йому послухати диск із сучасною музикою. Зі слів друзів ти знаєш, що він учора з тебе насміхався. Як ти вчиниш?

- а) виконаєш його прохання;
- б) диск із музикою даси, але зауважиш, що некоректно говорити негарні речі поза очі;
- в) відмовиш йому;
- г) почнеш з'ясовувати стосунки;
- д) або ...

3. Ти випадково, не бажаючи того, заподіяв лихо іншій людині. Як ти вчиниш?

- а) зробиш усе можливе для усунення лиха;
- б) вибачишся, поясниш потерпілому, що не хотів цього;
- в) зробиш вигляд, що ти не винен;
- г) звернеш провину на того, хто потерпів: хай не лізе, сам винен;
- д) або ...

4. Менш здібний і старанний від тебе однокласник отримує від вчителя заохочення і похвалу. Як ти вчиниш?

- а) порадієш за успіхи однокласника;
- б) не надаєш особливого значення цьому;

в) розчаруєшся, образишся, але активних дій не застосовуватимеш;

г) втрутишся у ситуацію і намагатимешся відновити справедливість;

д) або ...

5. Твій співрозмовник не прагне тебе зрозуміти і не бажає слухати. Назріває суперечка. Як ти вчиниш?

а) спокійно поясниш йому, щоб він тебе зрозумів;

б) залишиш його при своїй думці;

в) припиниш із ним спілкуватися;

г) будеш доводити свою правоту;

д) або ...

6. Друзі чи рідні критикують тебе. Як ти вчиниш?

а) із вдячністю приймеш їхні зауваження;

б) не звертатимеш на критику уваги;

в) висловиш свою незгоду або затамуєш образу;

г) ображатимешся, злитимешся, критикуватимеш їх у відповідь;

д) або ...

7. Ти випадково почув, як група одногрупників висловлювала на твою адресу справедливі, але не дуже приємні зауваження. Як ти вчиниш?

а) спробуєш тактовно пояснити товаришам свою поведінку;

б) переведеш усе на жарт, однак постарася виправити свою поведінку;

в) зробиш вигляд, що нічого не чув;

г) скажеш товаришам, що вони не кращі від тебе, оскільки критикують поза очі;

д) або ...

8. Тобі доводиться контактувати з людиною, щодо якої ти відчуваєш неприязнь. Як ти вчиниш?

а) спробуєш змінити своє ставлення на позитивне;

б) намагатимешся бути терплячим і дипломатичним;

в) не звертатимеш на неї уваги, ігноруватимеш її;

г) даси зрозуміти, що спілкування з нею у тебе не викликає

захоплення;

д) або ...

9. Один із ровесників постійно чіпляє на тебе ярлики, ображає.

Як ти вчиниш?

а) не надаси цьому особливого значення - час найкращий суддя;

б) обмежиш із ним контакти;

в) намагатимешся з'ясувати ситуацію;

г) діятимеш щодо нього тими ж методами;

д) або ...

10. Тобі доводиться мати справу з невихованою малокультурною особистістю. Як ти вчиниш?

а) спробуєш знайти підхід і вплинути позитивно на неї;

б) терпляче вирішуватимеш з нею справу до кінця;

в) спробуєш обмежити взаємодію з нею;

г) рішуче поставиш цю людину на місце;

д) або ...

Обробка одержаних даних. Для визначення позиції у ситуаціях міжособистісної взаємодії потрібно підрахувати суму відповідей кожного типу: вибір відповіді «а» - свідчить про активну, стійко-позитивну позицію у взаєминах. Відповідь «б» - вказує на пасивну стійко-позитивну позицію у міжособистісній поведінці. Вибір відповіді «в» свідчить про нестійкість, ситуативність дій у взаєминах; відповідь «г» означає негативну позицію у взаєминах із іншими. Варіант «д» потребує якісної обробки і співвідноситься із одним із запропонованих вище варіантів.

Самооцінка психологічної адаптивності

Інструкція до тесту

Якщо ти погоджуєшся з твердженням, напиши відповідь «так», якщо не згоден, напиши «ні».

Тестовий матеріал

Група А

1. Я часто прагну до чогось нового, до нових вражень.
2. Мені подобається робота, яка вимагає швидкого і частого переключення з однієї справи на іншу.
3. Я можу швидко перейти від спокою (відпочинку) до інтенсивної діяльності.
4. Я швидко знаходжу спільну мову з іншими (новими) людьми.
5. Я швидко засинаю і прокидаюся.
6. Я швидко освоююся у новому середовищі.
7. Мені подобається, коли з'являються нові люди.
8. Я люблю бути в новому для себе середовищі.
9. Мені доводиться чути від оточуючих і друзів, що я дуже діяльна і рухлива людина.
10. Новий для мене навчальний матеріал я зазвичай запам'ятовую і засвоюю дуже швидко, хоча іноді здатний так само швидко його й забувати.

Група Б

1. Я не люблю заводити нових знайомств.
2. Мені дуже важко розлучитися з певною думкою, в яку я колись повірив, хоча багато переконливих доказів спростовують її.
3. Нові навички та звички формуються у мене повільно, зате засвоюються дуже міцно.
4. Мене іноді називають флегматичним (або дорікають у повільності).
5. Я не люблю рухливих ігор.

Обробка й інтерпретація результатів тесту

Знайдіть суму позитивних відповідей на твердження групи А (з 1 по 10). Далі аналогічним чином знайдіть суму позитивних відповідей на твердження групи Б (з 11 по 15). Потім від першої суми потрібно відняти другу. Цей показник і свідчитиме про ступінь вашої психологічної гнучкості в процесі діяльності.

Рівні соціально-психологічної адаптивності: 8-10 балів - високий; 6-7 балів - вище середнього; 5 балів - середній; 3-4 бали - нижче середнього; 2-3 бали - низький.

Методика на виявлення комунікативних та організаторських здібностей (КОЗ)

1. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
2. Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
3. Чи довго Вас турбує почуття образи, заподіяне Вашим товаришем?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації?
5. Чи є у Вас прагнення до нових знайомств з різними людьми?
6. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
7. Вам приємніше і простіше проводити час з книгами або за будь-якими іншими заняттями, ніж з людьми?
8. Якщо виникли будь-які перешкоди у здійсненні Ваших намірів, чи легко Ви відступаєте від них?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші Вас за віком?
10. Чи любите Ви придумувати й організовувати зі своїми товаришами різні ігри та розваги?
11. Чи важко Ви включаєтеся в нову для Вас компанію?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні ті справи, які потрібно було б виконати сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви домагатися, щоб Ваші товариші діяли відповідно з Вашою думкою?
15. Чи важко Ви освоюєтеся в новому колективі?
16. Чи правда, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обов'язків, зобов'язань?
17. Чи прагнете Ви при слушній нагоді познайомитися і поговорити з новою людиною?
18. Чи часто у вирішенні важливих справ Ви приймаєте ініціативу на себе?
19. Чи дратують Вас оточуючі люди і чи хочеться Вам побути одному?
20. Чи правда, що Ви зазвичай погано орієнтуєтеся в незнайомій

обстановці?

21. Чи подобається Вам постійно знаходитися серед людей?
22. Чи виникає у Вас роздратування, якщо не вдається закінчити розпочату справу?
23. Чи відчуваєте Ви утруднення, незручності, якщо доводиться проявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?
24. Чи правда, що Ви втомлюєтеся від частого спілкування з товаришами?
25. Чи любите Ви брати участь у колективних іграх?
26. Чи часто проявляєте ініціативу при вирішенні питань, які зачіпають інтереси Ваших товаришів?
27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед малознайомих людей?
28. Чи правда, що Ви рідко прагнете доводити свою правоту?
29. Вам не коштує особливих зусиль внести пожвавлення в малознайому компанію?
30. Чи берете Ви участь у громадській роботі в навчальному закладі?
31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
32. Чи правда, що Ви не прагнете відстоювати свою думку або рішення, якщо воно не було відразу прийняте Вашими товаришами?
33. Чи відчуваєте себе невимушено, потрапивши в незнайому компанію?
34. Чи охоче Ви організовуєте різні заходи для своїх товаришів?
35. Чи правда, що Ви не відчуваєте себе досить упевненим і спокійним, коли доводиться говорити що-небудь великій групі людей?
36. Чи часто Ви спізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?
37. Чи правда, що у Вас багато друзів?
38. Ви часто опиняєтеся в центрі уваги своїх товаришів?
39. Ви часто соромитесь, почуваете незручність при спілкуванні з малознайомими людьми?
40. Чи правда, що Ви не дуже впевнено почуваете себе в оточенні великої групи товаришів?

Примітки:

- 1 вкрай низький рівень прояву нахилів до комунікативно - організаторської діяльності;
- 2 розвиток комунікативних і організаторських схильностей знаходиться на рівні нижче середнього;
- 3 середній рівень прояву комунікативних та організаторських схильностей;
- 4 високий рівень прояву комунікативних та організаторських схильностей;
- 5 дуже високий рівень прояву комунікативних та організаторських схильностей.

**Діагностика рівня сформованості комунікабельності
(за В. Ф. Ряховським)**

Для визначення рівня вашої комунікабельності слід відповісти на запропоновані нижче запитання. Варіанти відповідей: «так», «ні», «іноді»,

1. Вас чекає ординарна чи ділова зустріч. Чи вибиває Вас із колії її очікування?
2. Чи не відкладаєте Ви візит до лікаря до останнього моменту?
3. Чи викликає у Вас ніяковість і невдоволення доручення виступити з доповіддю, повідомленням, інформацією на будь-якій нараді, зборах або іншому заході?
4. Вам пропонують поїхати у відрядження туди, де Ви ніколи не були. Чи докладете Ви максимум зусиль, щоб уникнути цього відрядження?
5. Чи люблять Ви ділитися своїми переживаннями з кимось?
6. Чи дратує Вас, якщо незнайома людина на вулиці звертається до Вас із проханням (показати дорогу, назвати час, відповісти на якесь запитання)?
7. Чи вірите Ви, що існує проблема батьків і дітей, що людям різних поколінь важко розуміти одне одного?
8. Чи посоромитеся Ви нагадати знайомому, що він забув повернути невелику суму грошей, яку позичив кілька місяців тому?

9. У ресторані чи в їдальні Вам подали недоброякісну страву. Чи промовчите Ви, лише сердито відсунувши тарілку?
10. Залишившись наодинці з незнайомою людиною, Ви не вступите з нею в бесіду і відчуєте себе обтяженим(ою), якщо першою заговорить вона. Чи так це?
11. Чи жахаєтесь Ви будь-якої великої черги, хоч би де вона була (у магазині, бібліотеці, касі кінотеатру)? Віддасте перевагу відмові від свого наміру чи станете в кінці черги і будете знемагати в очікуванні?
12. Чи боїтесь Ви брати участь у будь-якій комісії з розгляду конфліктної ситуації?
13. У Вас є власні індивідуальні критерії оцінки творів літератури, мистецтва, культури і нічий міркування не берете до уваги. Чи так це?
14. Почувши будь-де в кулуарах висловлювання явно помилкове з добре відомого Вам питання, чи промовчите і не вступите в суперечку?
15. Чи викликає у Вас неприємне почуття будь-яке прохання допомогти розібратися в тому чи іншому службовому питанні або навчальній темі?
16. Вам краще викласти свою точку зору (міркування, оцінку) в письмовій формі, ніж в усній?

Слід дати відповіді й підрахувати суму набраних балів. За кожне «так» - 2 очки, «іноді» - 1, «ні» - 0. За класифікатором визначте, до якої категорії людей Ви належите.

30-32 очки - Ви явно некоммунікбельні.

25-29 очок - Ви замкнені, мовчазні, віддаєте перевагу самотності.

19-24 очки - Ви певною мірою коммунікбельні й у незнайомих обставинах відчуваєте себе цілком упевнено.

14-18 очок - нормальна коммунікбельність.

9-13 очок - Ви досить коммунікбельні (іноді навіть занадто).

4-8 очок - коммунікбельність Ваша дуже висока; скрізь відчуваєте себе прекрасно; беретесь за будь-яку справу, хоча далеко не завжди можете її довести до кінця.

3 очки - Ваша комунікабельність має хворобливий характер. Ви балакучі, багатослівні, втручаєтесь у справи, у яких зовсім некомпетентні, запальні й образливі.

Який ваш творчий потенціал?

Виберіть один із запропонованих варіантів відповідей:

1. *Чи вважаєте ви, що оточуючий вас світ можна покращити?*
 - а) так;
 - б) ні, він і так достатньо гарний;
 - в) так, але тільки в деяких напрямках.
2. *Чи думаєте ви, що самі можете брати участь у значних змінах оточуючого світу?*
 - а) так, у більшості випадків;
 - б) ні;
 - в) так, у деяких випадках.
3. *Чи вважаєте ви, що деякі ваші ідеї могли би спричинити значний прогрес у тій сфері діяльності, в якій ви їх запропонуєте?*
 - а) так;
 - б) так, але за сприятливих умов;
 - в) тільки в деякій мірі.
4. *Чи вважаєте ви, що у майбутньому будете відігравати у суспільстві таку роль, що зможете щось принципово змінити на краще?*
 - а) так;
 - б) це не реально;
 - в) можливо.
5. *Коли ви вирішуєте щось зробити, чи думаєте над тим, що обов'язково здійснисте свої починання?*
 - а) так;
 - б) часто думаю, що можу не зуміти;
 - в) так, часто думаю над цим.

6. *Чи є у вас бажання зайнятися якоюсь справою, про яку ви ще нічого не знаєте?*
- а) так;
 - б) невідоме мене не цікавить;
 - в) все залежить від змісту і характеру цієї справи.
7. *Якщо ви займаєтесь якоюсь справою, чи є у вас бажання виконати її якнайкраще?*
- а) так;
 - б) задовольняюсь тим, що вдалося зробити;
 - в) так, але тільки у випадках, коли робота мені подобається.
8. *Якщо справа, яку ви не знаєте, вам подобається, чи хотіли б ви про неї знати все?*
- а) так;
 - б) ні, мені достатньо навчитися тільки найголовнішому;
 - в) ні, я хотів би задовольнити тільки свою зацікавленість.
9. *Коли ви терпите невдачу, то:*
- а) якийсь час упираюся, настоюючи на своєму;
 - б) махну рукою на цю затію, розуміючи, що вона нереальна;
 - в) продовжую цю справу, навіть коли стає очевидним, що перешкоди неминучі.
10. *На вашу думку, треба вибирати професію, виходячи із:*
- а) своїх можливостей, подальших перспектив для себе;
 - б) стабільності, значущості, потреби в цій професії у суспільстві;
 - в) переваг, які вона здатна забезпечити.
11. *Ви легко орієнтуєтесь у тих місцях, де були хоч один раз?*
- а) так;
 - б) ні, боюся не знайти дорогу;
 - в) так, але тільки там, де місцевість сподобалась і запам'яталась.
12. *Відразу після будь-якої бесіди можете згадати все, про що говорилося?*
- а) так, легко;
 - б) всього згадати не можу;
 - в) запам'ятовую і можу згадати тільки те, що мене найбільш цікавить.

13. Коли ви чуєте слова на незнайомій вам мові, то можете повторити їх по складах, без помилок, навіть не знаючи їх значення?
- а) так, без труднощів;
 - б) так, якщо слова легко запам'ятати;
 - в) повторите, але не зовсім правильно.
14. У вільний час ви віддаєте перевагу:
- а) залишатися наодинці, поміркувати;
 - б) знаходитися серед друзів, знайомих;
 - в) вам байдуже, будете ви один чи серед людей.
15. Ви займаєтесь якоюсь справою. Вирішуйте припинити це заняття тільки тоді, коли:
- а) справа закінчена і здається вам виконаною відмінно;
 - б) ви більш-менш задоволені; в) вам ще не все вдалося зробити.
16. Коли ви один (одна):
- а) любите помріяти про якісь потаємні речі;
 - б) за будь-яку ціну намагаєтесь знайти для себе заняття;
 - в) інколи любите помріяти про речі, пов'язані з вашою роботою.
17. Коли якась ідея захоплює вас, то ви будете думати про неї:
- а) незалежно від того, де і з ким ви знаходитесь;
 - б) можете думати про це тільки наодинці;
 - в) тільки там, де не дуже шумно.
18. Коли ви відстоюєте якусь ідею:
- а) можете відмовитись від неї, якщо вислухаєте переконливі аргументи опонента;
 - б) залишитесь при своїй думці, які б аргументи не вислухали;
 - в) зміните свою думку, якщо тиск виявиться досить сильним.

Ключ до тесту

Підрахунки проводяться за кількістю набраних балів:

За відповідь «а» - 3 бали; за відповідь «б» - 1 бал; за відповідь «в» - 2 бали.

Запитання 1, 6, 7, 8 визначають межі вашої допитливості; запитання 2, 3, 4, 5 - віру в себе; запитання 9, 15 - стійкість думок; запитання 10 - амбіційність; запитання 14 - намагання бути

незалежним; запитання 16, 17 - здатність відволікатися від дрібниць у важливій справі; 18 - рівень зосередженості.

Ці здатності складають основні якості творчого потенціалу.

49 і більше балів - означає, що в людини значний творчий потенціал, широкі творчі можливості у виборі видів діяльності, їй доступні різноманітні форми творчості.

24 - 48 балів - означає, що у людини нормальний рівень творчого потенціалу, вона має певну кількість якостей, які допомагають їй творити, але є й проблеми, які гальмують процес творчості. Якщо людина виявить достатньо сили волі, терпіння і бажання творити, то зможе проявити творчість у вибраних видах діяльності.

23 і менше балів - означає, що творчий потенціал у людини невеликий або людина недооцінює свої здібності й особисті якості. Відсутність віри в себе може призвести до думки, що людина взагалі не здатна до творчості. Якщо вона відмовиться від такої думки і проявить настирливість у творчому ставленні до роботи, то зможе змінити ситуацію на краще.

Тест «моя самооцінка»

Інструкція: учасникам пропонується заповнити опитувальник, що містить 32 судження, з приводу яких можливі п'ять варіантів відповідей.

Судження	Дуже часто 4 б.	Часто 3 б.	Іноді 2 б.	Рідко 1 б.	Ніколи 0 б.
Мені хочеться, щоб друзі підбадьорювали мене					
Постійно відчуваю свою відповідальність за навчання					
Мене хвилює моє майбутнє					

Багато хто ненавидить мене					
Я менш ініціативний, ніж інші					
Мене хвилює мій психічний стан					
Я боюся здатися невігласом					
Зовнішність інших набагато привабливіша, ніж моя					
Я боюся виступати з промовою перед незнайомими людьми					
Я часто роблю помилки					
Шкода, що я не вмю говорити з людьми як слід					
Шкода, що мені не вистачає впевненості у собі					
Я хотів би, щоб інші люди частіше схвалювали мої дії					
Я занадто скромний					
Моє життя марне					
Багато хто неправильно думає про мене					
Мені нема з ким поділитися своїми думками					
Люди чекають від мене забагато					
Люди не дуже цікавляться моїми досягненнями					
Я трохи соромлюсь					
Я відчуваю, що багато людей не розуміють мене					
Я не відчуваю себе у безпеці					
Я часто хвилююсь даремно					
Я почуваю себе ніяково, коли входжу до кімнати, де вже сидять люди					
Я почуваю себе скуто					

Я відчуваю, що люди говорять про мене за мою спиною					
Я впевнений, що люди майже все сприймають легше, ніж я					
Мені здається, що зі мною має статись якась прикрість					
Мене непокоїть думка про те, як люди ставляться до мене					
Шкода, що я не дуже комунікабельна людина					
У суперечках я висловлююсь тільки тоді, коли впевнений у своїй правоті					
Я думаю про те, чого чекає від мене група					

Обробка результатів

Для виявлення рівня самооцінки потрібно підсумувати бали за всіма 32 судженнями:

Від 0 до 25. Свідчить про високий рівень самооцінки, за яким людина, як правило, не обтяжена «комплексом неповноцінності», правильно реагує на зауваження і рідко піддає сумніву власні дії.

Від 26 до 45. Свідчить про середній рівень самооцінки, коли людина рідко страждає від «комплексу неповноцінності» й лише іноді намагається підлаштуватись під думку інших.

Від 46 до 128. Вказує на низький рівень самооцінки, за яким людина болісно сприймає критичні зауваження на свою адресу, намагається завжди зважати на думку інших і часто страждає від «комплексу неповноцінності».

Діагностика комунікативної толерантності (В. В. Бойко)

Інструкція. Вам надається змога здійснити екскурс у багатогранні людські стосунки. З цією метою пропонується оцінити себе в дев'яти запропонованих нескладних ситуаціях взаємодії з іншими людьми.

1. *Перевірте себе:* наскільки ви здатні приймати чи не приймати індивідуальність оточуючих людей. Оцініть ваше ставлення до кожного з 5 висловлювань у дев'яти представлених нижче ситуаціях. Ваші оцінки в балах проставте в колонці «Бали». Підрахуйте суми балів, набраних у дев'яти ситуаціях. Нарахування балів з кожного судження відбувається залежно від того, наскільки правильні ці судження відносно вас:

0 балів - зовсім неправильно;

1 бал - правильно деякою мірою (не сильно);

2 бали - правильно значною мірою (значущо);

3 бали - правильно вищою мірою (дуже сильно).

№з/п	Судження	Бали
1	Повільні люди зазвичай діють мені на нерви.	
2	Мене дратують метушливі, непосидючі люди.	
3	Гамірні дитячі забави переношу важко.	
4	Оригінальні, нестандартні, яскраві особистості зазвичай діють на мене негативно.	
5	Бездоганна у всіх відношеннях людина мене б насторожила.	
	Всього:	

2. *Перевірте себе:* чи немає у вас тенденції оцінювати людей, виходячи із власного «Я». Міру погодження з судженнями, як і в попередньому випадку, відображайте в балах від 0 до 3.

№ з/п	Судження	Бали
1	Мене зазвичай виводить з рівноваги некмітливий співрозмовник.	
2	Мене роздратовують балакучі люди.	
3	Для мене обтяжлива розмова з байдужою мені людиною в автобусі, літаку, якби вона проявила ініціативу.	
4	Для мене обтяжлива розмова з випадковою людиною, у якої нижчий рівень знань і культури.	
5	Мені важко знайти спільну мову з партнерами іншого інтелектуального рівня, ніж у мене.	
	Всього:	

3. *Перевірте себе:* наскільки категоричні або незмінні оцінки оточуючих (оцінка суджень від 0 до 3 балів).

№ з/п	Судження	Бали
1	Сучасна молодь викликає неприємні почуття своїм зовнішнім виглядом (одяг, зачіска, косметика та ін.).	
2	Так званні «мажори» викликають неприємне враження або відсутністю культури, або намаганням щось вихопити для себе в інших будь-якими методами.	
3	Представники окремих національностей у моєму оточенні відверто несимпатичні мені.	
4	Є тип чоловіків (жінок), яких я не можу переносити.	
5	Не можу терпіти ділових людей з низьким професійним рівнем.	
	Всього:	

4. *Перевірте себе:* наскільки ви вмієте приховувати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з некомунікабельними якостями людей (оцінка суджень від 0 до 3 балів).

№ з/п	Судження	Бали
1	Вважаю, що на грубість треба відповідати тим же.	
2	Мені важко приховувати, якщо людина мені не приємна.	
3	Мене дратують люди, які в суперечці намагаються відстоювати власну думку.	
4	Мені не приємні самовпевнені люди.	
5	Зазвичай мені важко утримуватись від зауважень на адресу озлобленої або нервової людини, яка штовхається у транспорті.	
	Всього:	

5. *Перевірте себе:* чи є у вас схильність переробляти і перевиховувати партнера (оцінка суджень від 0 до 3).

№ з/п	Судження	Бали
1	Я маю звичку навчати оточуючих.	
2	Невиховані люди обурюють мене.	
3	Я часто ловлю себе на тому, що намагаюсь когось-небудь виховувати.	
4	Я за звичкою постійно роблю кому-небудь зауваження.	
5	Я люблю керувати близькими.	
	Всього:	

6. *Перевірте себе:* наскільки ви схильні підлаштовувати партнерів під себе, робити їх «зручними» (оцінка суджень від 0 до 3).

№ з/п	Судження	Бали
1	Мене роздратовують люди похилого віку, коли вони в міському транспорті або в магазині з'являються в час, коли там найбільше людей.	
2	Жити в одному номері готелю зі сторонньою людиною для мене просто мука.	
3	Коли партнер не погоджується з моєю правильною позицією, то зазвичай це мене роздратовує.	
4	Я проявляю нетерпимість, коли мені суперечать.	
5	Мене роздратовує, якщо партнер намагається робити щось по-своєму, не так, як мені хочеться.	
	Всього:	

7. *Перевірте себе:* чи притаманна вам така тенденція поведінки (оцінка суджень від 0 до 3).

8.

№ з/п	Судження	Бали
1	Зазвичай я надіюсь, що тих, хто мене образив, життя покарає.	
2	Мене часто звинувачують у буркотливості.	
3	Я довго пам'ятаю образи, вчинені тими, кого я ціную і поважаю.	
4	Не можна прощати співробітникам нетактовні жарти.	
5	Якщо діловий партнер ненавмисне зачепить моє самолюбство, то я на нього всеодно ображусь.	
	Всього:	

8. *Перевірте себе:* наскільки ви терпимі до дискомфортних станів оточуючих (оцінка суджень від 0 до 3).

№ з/п	Судження	Бали
1	Я осуджую людей, які «плачуться у жилетки».	
2	Внутрішньо я не схвалюю колег (приятелів), які в кожному зручному випадку розповідають про свої хвороби.	
3	Я намагаюсь уникати розмов, якщо хтось намагається висловлювати незадоволення своїм сімейним життям.	
4	Зазвичай я без особливої уваги вислуховую сповіді друзів (подруг).	
5	Інколи мені подобається подратувати кого-небудь з рідних або друзів.	
	Всього:	

9. *Перевірте себе:* які ваші адаптаційні здібності у взаємодії з людьми (оцінка суджень від 0 до 3).

№ з/п	Судження	Бали
1	Зазвичай мені важко поступатися партнерам.	
2	Мені важко налагоджувати стосунки з людьми, у яких поганий характер.	
3	Зазвичай мені важко пристосовуватись до нових партнерів по роботі.	
4	Я уникаю підтримувати стосунки з дещо дивними людьми.	
5	Зазвичай я принципово наполягаю на своєму, навіть якщо розумію, що партнер правий.	
	Всього:	

Обробка й інтерпретація даних.

Отже, ви познайомилися з деякими поведінковими ознаками, які свідчать про рівні загальної комунікативної толерантності. Підрахуйте суму балів, одержаних вами з усіх ознак, і зробіть висновок. Чим більше балів, тим нижчий рівень комунікативної толерантності. Максимальна кількість можливих балів - 135 - свідчить про абсолютну нетерпимість до оточуючих, що недопустимо для нормальної особистості.

Одержані 0 балів теж свідчать про неймовірність того, щоб особистість була терпимою до всіх типів партнерів у всіх ситуаціях.

В середньому, як правило, опитані набирають, наприклад, серед медичних та педагогічних працівників таку кількість балів:

- керівники медичних підрозділів - 40 балів;
- медсестри - 43 бали;
- вихователі - 31 бал.

Порівняйте свої дані з наведеними й зробіть висновок про свою комунікативну толерантність.

Зверніть увагу на те, за якими з 9 запропонованих вище ознак у вас найвищі сумарні оцінки. Чим більше балів за конкретною ознакою, тим ви менш толерантні у цьому аспекті стосунків з оточуючими. І навпаки, чим нижчі оцінки з певних ознак, тим ви толерантніші в даних випадках.

Слід зазначити, що одержані дані дозволяють окреслити лише основні тенденції, притаманні вашій взаємодії з партнерами. У безпосередньому живому спілкуванні особистість проявляється більш яскраво і різносторонньо.

Методика «ціннісні орієнтації»

(М. Рокича)

Методика, розроблена М. Рокичем, заснована на прямому ранжуванні списку цінностей. Автор розрізняє два класи цінностей:

1. Термінальні - переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути.

Стимулюючий матеріал представлений набором з 18 цінностей.

2. Інструментальні - переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є переважним в будь-якій ситуації.

Стимулюючий матеріал також представлений набором з 18 цінностей. Це ділення відповідає традиційному діленню на цінності-цілі і цінності-засоби.

Особливості проведення процедури тестування:

Респонденту пред'являються два списки цінностей (по 18 у кожному) або на листах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списках респондент привласнює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає у порядку значущості. Остання форма подачі матеріалу дає надійніші результати. Спочатку пред'являється набір термінальних, а потім - інструментальних цінностей.

Для подолання соціальної бажаності та глибшого проникнення в систему ціннісних орієнтацій випробовуваного можливі зміни інструкцій, які дають додаткову діагностичну інформацію і дозволяють зробити більш обґрунтовані висновки. Так, після основної серії можна попросити випробовуваного ранжувати картки, відповідаючи на наступні питання:

1. «У якому порядку і в якому ступені (у відсотках) реалізовані дані цінності у Вашому житті?»
2. «Як би Ви розташували ці цінності, якби стали таким, яким мріяли?»
3. «Як зробила б це, на Вашу думку, більшість людей?»
4. «Як це зробили б Ви 5 або 10 років тому?»
5. «Як це зробили б Ви через 5 або 10 років?»
6. «Як ранжували б картки близькі Вам люди?»

Обстеження краще проводити індивідуально, але можливе і групове тестування.

Інструкція:

«Зараз Вам буде пред'явлений набір з 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання - розкласти їх у порядку значущості для Вас як принципів, якими Ви керуєтесь у житті.

Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки і, вибравши ту, яка для Вас найбільш значуща, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу по значущості цінність і помістіть її услід за першою. Виконайте те ж зі всіма картками, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце.

Робіть неспішно, вдумливо. Якщо в процесі роботи Ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинен відображати Вашу дійсну позицію».

Список А (термінальні цінності):

- 1) активне діяльне життя (повнота і емоційна насиченість життя);
- 2) життєва мудрість (зрілість думок і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
- 3) здоров'я (фізичне і психічне);
- 4) цікава робота;
- 5) краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);
- 6) любов (духовна і фізична близькість з улюбленою людиною);
- 7) матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
- 8) наявність хороших і вірних друзів;
- 9) суспільне визнання (пошана оточуючих, колективу, товаришів по роботі);
- 10) пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток);
- 11) продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);
- 12) розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);
- 13) розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків);
- 14) свобода (самостійність, незалежність у думках, вчинках);
- 15) щасливе сімейне життя;
- 16) щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших

людей, всього народу, людства в цілому);

17) творчість (можливість творчої діяльності);

18) упевненість в собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх суперечностей, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1) акуратність (охайність), уміння тримати в порядку речі, порядок у справах;

2) вихованість (хороші манери);

3) високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);

4) життєрадісність (почуття гумору);

5) старанність (дисциплінованість);

6) незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);

7) непримиренність до недоліків у собі й інших;

8) освіта (широта знань, висока загальна культура);

9) відповідальність (відчуття обов'язку, уміння тримати своє слово);

10) раціоналізм (уміння логічно мислити, ухвалювати обдумані, раціональні рішення);

11) самоконтроль (стриманість, самодисципліна);

12) сміливість в обстоюваннях своєї думки, поглядів;

13)

14) тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами);

15) терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їх помилки);

16) широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);

17) чесність (правдивість, щирість);

18) ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі);

19) чуйність (дбайливість).

Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні (за В.Бойко)

Інструкція. Читайте наведені нижче судження та відповідайте на них «так» або «ні».

Опитувальник:

1. Зазвичай у кінці робочого дня на моєму обличчі втома.
2. Буває, що при першому знайомстві емоції заважають мені справити більш сприятливий вплив на партнерів (розгублююся, бентежуся, замикаюся в собі або, навпаки, багато говорю, веду себе неприродно).
3. У спілкуванні мені часто бракує емоційності, виразності.
4. Мабуть, я здаюся оточуючим надмірно суворим.
5. Я в принципі проти того, щоб демонструвати чемність, якщо цього не хочеться.
6. Я зазвичай вмію приховати від інших спалахи емоцій.
7. Часто у спілкуванні з іншими я продовжую думати про щось своє.
8. Буває, що я хочу виразити іншому емоційну підтримку (увагу, співчуття, співпереживання), однак він цього не відчуває, не сприймає.
9. Часто в моїх очах або у виразі мого обличчя помітна заклопотаність.
10. У діловому спілкуванні я намагаюсь приховати свої симпатії до партнерів.
11. Усі мої неприємні переживання, як правило, «намальовані» на моєму обличчі.
12. Якщо я захоплююся розмовою, то моя міміка стає надмірно красномовною, експресивною.
13. Мабуть, я дещо емоційно скутий.
14. Зазвичай я знаходжуся в стані нервової напруженості.
15. Як правило, я відчуваю дискомфорт, коли доводиться обмінюватися потисками рук у діловій обстановці.
16. Іноді близькі люди підказують мені: розслаб м'язи обличчя, не криви губи, не зморщуй обличчя тощо.

17. Розмовляючи, я надмірно жестикулюю.
18. В новій ситуації мені важко бути розкутим, природним.
19. Мабуть, моє обличчя часто виражає сум або стурбованість, хоч на душі у мені спокійно.
20. Мені важко дивитись в очі при спілкуванні з малознайомою людиною.
21. Якщо я хочу, то завжди можу приховати ворожість до поганої людини.
22. Мені часто буває чомусь весело без усякої причини.
23. Мені дуже просто зобразити за власним бажанням або на прохання інших різні вирази обличчя: сум, радість, переляк, розпач тощо. Мені говорили, що мій погляд важко витримати.
24. Мені щось заважає виявляти теплоту, симпатію людині, навіть якщо ці почуття до неї відчуваю.

Обробка даних

1. Підведіть підсумки само оцінювання за допомогою запропонованого ключа (бал 1 за кожний збіг вашої відповіді з наведеним нижче ключем).
2. Невміння керувати емоціями, дозувати їх (відповіді «так» на запитання 1, 11, 16 та «ні» на запитання 6, 21).
3. Неадекватний прояв емоцій (відповіді «так» на запитання 7, 12, 17, 22 та «ні» на запитання 2).
4. Негнучкість та невиразність емоцій (відповіді «так» на запитання 3, 8, 13, 18 та «ні» на запитання 23).
5. Домінування негативних емоцій (відповіді «так» на запитання 4, 9, 14, 19, 24).
6. Небажання зближуватися з людьми на емоційній основі (відповіді «так» на запитання 5, 10, 15, 20, 25).

Інтерпретація даних. Підрахуйте загальну суму набраних вами балів. Вона може коливатися в межах 0-25. чим більше балів, тим очевидніші ваші емоційні проблеми у повсякденному спілкуванні. Однак, якщо ви набрали дуже мало балів (0-2), то це свідчить або про вашу нещирість у своїх відповідях, або про те, що ви надто погано знаєте себе. Якщо ви набрали не більше ніж 5 балів, то емоції,

зазвичай, не заважають вам спілкуватися і іншими; 6-8 балів - у вас є деякі емоційні проблеми у повсякденному спілкуванні; 9-12 балів - свідчення того, що ваші «щоденні» емоції певною мірою ускладнюють взаємодію з людьми; 13 балів і більше - емоції шкодять встановленню контактів з ними, можливо, вам притаманні якісь дезорганізуючі реакції чи стани.

Зверніть увагу, чи немає у вас конкретних «перешкод» (це ті параметри, за якими ви набрали 3 і більше балів).

Тест «визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації»

Мета: визначення стилю поведінки кожного учасника в конфліктних ситуаціях.

Учасники отримують матеріали з тестами, де необхідно, уважно прочитавши твердження, визначити, наскільки вони відповідають їхнім діям під час конфліктів. Чим більшою є загальна сума балів певної стратегії вирішення конфліктів, тим частіше вона використовується, і навпаки.

Питання для обговорення: Які стратегії, на вашу думку, найбільш ефективні? Як навчитися ефективній стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях?

Інструкція: Уважно прочитайте вислови і прислів'я. Визначте, наскільки кожне прислів'я відповідає вашим діям під час конфліктів: 5 - відповідає в усіх випадках; 4 - відповідає у більшості випадків; 3 - деколи відповідає; 2 - відповідає, але дуже рідко; 1 - ніколи не відповідає.

1. Від суперечки легше утриматися, аніж потім здихатися її.	
2. Якщо ви не можете примусити людину думати так, як ви робите, то примусьте її робити так, як ви думаєте.	
3. Теплі слова розтоплюють холодні серця.	
4. Послуга за послугу.	
5. Давай приходь і подумаємо разом.	
6. Під час суперечки заслуговує похвали той, хто перший замовкне.	

7. Чия сила, того й правда.	
8. Солодкі слова роблять солодким рух уперед.	
9. Краще синиця у руках, аніж журавель у небі.	
10. Істина знаходиться в знаннях.	
11. Той, хто б'ється і тікає, доживає до нової битви.	
12. Той перемагає блискуче, хто примушує своїх ворогів тікати.	
13. Убий ворога своєю надмірною добротою.	
14. Чесний обмін думками не приведе до суперечки.	
15. Ніхто не може претендувати на істину, але кожен може зробити свій внесок у неї.	
16. Тримайся подалі від тих, хто незгідний з тобою.	
17. Тільки той, хто вірить у перемогу, перемагає на полі битви.	
18. Добре слово мало коштує, та дорого цінується.	
19. зуб за зуб — це чесна гра.	
20. Тільки той, хто готовий відмовитися від власного права на істину, збагатиться від істин, які знають інші.	
21. Уникайте сварливих людей — вони зроблять ваше життя нещасним.	
22. Людина, яка не тікає сама, змушує тікати інших.	
23. М'які слова забезпечують гармонію.	
24. Хочеш мати хорошого друга - зроби йому щось приємне.	
25. Відкрито говори про свої конфлікти і йди їм назустріч — тільки це приведе до їх найкращого вирішення.	
26. Найкращий спосіб улагодження конфліктів — уникати їх зовсім.	
27. Займаю тверду, рішучу позицію (на тім стою і не можу інакше).	
28. Лагідність перемагає гнів.	
29. Краще щось, аніж нічого з того, що ти хочеш.	
30. Щирість, чесність і довір'я гори звернуть.	

31. Немає нічого важливішого, ніж те, за що тобі треба боротися.	
32. У світі завжди були й будуть переможці і переможені.	
33. Вони на тебе з каменем, а ти до них з прихильністю.	
34. Якщо двоє йдуть на компроміс, то справедливе рішення гарантоване.	
35. Правди можна досягти тільки воюючи.	

Чим більшою є загальна сума балів за певною стратегією розв'язання конфліктів, тим частіше ви схильні застосовувати цю стратегію. Чим менша загальна сума, тим рідше ви користуєтесь нею.

Підрахунок кількості набраних балів

Ухиляння	Суперництво	Пристосування	Компроміс	Співробітництво
1	2	3	4	5
6	7	8	9	10
11	12	13	14	15
16	17	18	19	20
21	22	23	24	25
26	27	28	29	30
31	32	33	34	35

Ключ до тесту

1. *Черепаша (ухиляння)*. Черепашки втікають і ховаються у свій панцир, щоб обминати конфлікти. Вони відмовляються від власних цілей та стосунків. Вони тримаються далі як від спірних питань, через які виникає конфлікт, так і від людей, до яких він причетний. Вони почувають себе безпомічними. Вони вважають, що намагатися вирішувати конфлікт - справа повністю безнадійна. Вони переконані, що легше втекти (фізично та психологічно) від конфлікту, аніж зіткнутися з ним.

2. *Акула (суперництво)*. Акули намагаються перемагати опонентів тим, що силоміць примушують їх приймати потрібне їм

рішення конфлікту. Для них найважливішими є власні цілі, а стосунки з людиною мають дуже мале значення. Вони будь-якою ціною готові добиватися своїх цілей. Потреби інших людей їх не турбують, їх мало хвилює те, чи вони комусь подобаються, чи проявляє хтось до них прихильність. Акули переконані, що конфлікти вирішуються тоді, коли один перемагає другого, який програє. Вони хочуть бути переможцями. Перемога, на їхню думку, дає людям почуття гордості та успіху. Поразка викликає почуття безсилля, неадекватності і невдачі. Вони намагаються здобути перемогу, приголомшуючи суперників, нападаючи раптово, а також залякуючи або загрожуючи їм з позиції сили.

3. **Плюшевий ведмедик (пристосування).** Для ведмедиків – стосунки найважливіші, а власні цілі не мають великого значення. Ведмедики хочуть подобатися, хочуть, щоб усі їх любили і цінували. Вони вважають, що краще уникнути конфлікту заради гармонії, і впевнені, що конфлікти не можна обговорювати без шкоди для стосунків. Вони бояться завдати болю, образити, псувати стосунки під час конфлікту. Щоб зберегти стосунки, вони готові пожертвувати особистими цілями. Плюшеві ведмедики немовби кажуть: "Я жертвую власними цілями, роби все, що ти хочеш, аби тільки я тобі подобався". Плюшеві ведмедики намагаються загладити конфлікт, боячись зіпсувати стосунки.

4. **Лисиця (компроміс).** Лисиці невибагливі як у своїх цілях, так і в стосунках з іншими людьми. Лисиці шукають компромісу. Вони жертвують частиною своїх домагань під час конфлікту і переконують іншу особу поступитися теж якоюсь часткою своїх цілей. Вони шукають такого рішення конфлікту, коли б обидві сторони мали якусь вигоду – «золоту середину», між двома крайніми позиціями. Вони готові жертвувати заради досягнення згоди для спільного добра як частиною своїх домагань, так і стосунків.

5. **Сова (співробітництво).** Сиви дуже високо цінують власні цілі та стосунки. Вони розглядають конфлікти як проблему, яку треба розв'язувати, і шукають таке рішення, яке б задовольнило як їхні власні цілі, так і цілі супротивної сторони в конфлікті. Сиви

сприймають конфлікти як засіб поліпшення стосунків шляхом послаблення напруження між двома людьми.

Вони намагаються розпочати дискусію, яка розцінила б конфлікт як проблему.

Шукаючи рішення, які б задовольнили як їх самих, так і іншу особу, сови підтримують стосунки. Сови не заспокоюються доти, доки не знайдене рішення, яке б задовольнило і власні, і чужі цілі. Вони також не заспокоюються доти, доки напруга не спаде і негативні емоції не будуть повністю зняті.

Методика діагностики рівня сформованості особистісно-професійних якостей майбутнього вчителя початкової школи*

Уважно прочитайте подані нижче твердження, які складаються з двох частин. Вкажіть, з якою із них ви згодні: першою (1) або другою (2).

1. Якщо з тобою пожартували, ти трохи сердишся або смієшся?
2. Ти знаходиш вихід із будь якої ситуації чи навпаки тікаєш від неї?
3. Більшість твоїх планів тобі вдається здійснити або часом виходить не так, як ти думав?
4. Ти частіше займаєшся своєю улюбленою справою чи завжди знаходиш відмовки, щоб нічого не робити?
5. Ти вважаєш, що всі люди однакові або вважаєш, що всі люди різні й унікальні?
6. Ти вважаєш, що сучасні гаджети недопустимі в освітньому просторі чи вважаєш, що вони можуть слугувати додатковим засобом в освіті дітей?
7. Ти можеш зайнятися справою, яку абсолютно не знаєш чи стараєшся не братися за невідомі справи?
8. Коли ти розказуєш якусь історію ти супроводжуєш розповідь сильною жестикуляцією чи навпаки ти стриманий у своїх жестах?
9. Ти вважаєш, що якщо учень не хоче виконувати завдання то його завжди можна змусити або краще зацікавити?

10. Тобі зазвичай подобається гратися з маленькими дітьми або навпаки волієш уникати їх?
11. Ти частіше одягаєш невипрасуваний одяг коли запізнюєшся на зустріч чи намагаєшся звечора приготувати свої речі для зустрічі?
12. Ти вважаєш, що «казка, гра, пісок, музика» це лише засоби розваги чи засоби для гармонійного розвитку людини?
13. Ти ніколи не кричиш на дітей або іноді собі дозволяєш?
14. Під час проведення уроку ти намагаєшся не звертати уваги на невстигаючих учнів чи навпаки готуєш для них індивідуальні завдання?
15. Ти вважаєш, що спільна діяльність із дітьми (спів, малювання, творча робота) - означає бути з ними «на рівних» чи це тільки дитячі забавки?
16. Коли хтось просить твоєї допомоги, ти частіше відмовляєш спираючись на свою зайнятість або допомагаєш?
17. Ти частіше виконуєш завдання творчо, чи волієш виконувати точно за планом керівника?
18. Коли ти потерпаєш невдачі, ти звинувачуєш усіх чи намагаєшся знайти помилки у своїх діях?
19. У вільний свій час ти надаєш перевагу перегляду професійних вебінарів чи більше любиєш грати у ігри у своєму смартфоні?
20. Ти ніяковієш, коли виникає проблемна ситуація або навпаки ти береш ситуацію у свої руки?
21. Ти швидше відмовишся від участі в конференції, ніж відмовишся від поїздки з друзями на відпочинок?
22. Ти завжди радієш, коли бачиш свої однокурсників, або інколи тобі не хочеться нікого бачити.
23. Тобі подобається твоя педагогічна професія і ти про неї хочеш все знати або достатньо того, чому навчають в університеті?
24. Ти не зважаєш уваги на відірваний гудзик на твоїй улюбленій кофтині чи завжди стараєшся тримати свої речі у злагоді?
25. Ти намагаєшся слідкувати за останніми новинками у своїй професії або отриманих досить для повноцінного виконання професійних обов'язків?

**Шкала визначення особистісно-професійних якостей
(значущі відповіді)**

№	Гуманістична спрямованість особистості	Психолого-педагогічна компетентність	Педагогічний імідж «Я- концепція»	Професійно-терапевтичні знання, вміння, навички	Новаторський стиль
1	2				
2					1
3		1			
4			1		
5	2				
6				2	
7					1
8			2		
9		2			
10	1				
11			2		
12				2	
13		1			
14					2
15				1	
16	2				
17			1		
18					2
19		2			
20				2	
21		2			
22	1				
23					1
24			2		
25				2	

За кожен відповідь, яка збігається з ключем, нараховується 1 бал

**Методика вивчення здатності майбутнього педагога
початкової школи до самореалізації, саморозвитку та
самовдосконалення у професійній діяльності**

Дайте відповідь на запитання, виставивши такі бали:

5 - якщо дане твердження повністю відповідає дійсності;

4 - швидше відповідає, ніж ні;

3 - і так, і ні;

2- швидше не відповідає

1- не відповідає.

Питання анкети

Таблиця

№	Зміст запитання	Бали
1.	Я прагну вивчити себе.	1 2 3 4 5
2.	Я залишаю час для розвитку себе, як би не був зайнятий справами.	1 2 3 4 5
3.	Перепони, які виникають, стимулюють мою активність.	1 2 3 4 5
4.	Я шукаю зворотний зв'язок, оскільки це допомагає мені пізнати та оцінити себе.	1 2 3 4 5
5.	Я рефлексую свою діяльність.	1 2 3 4 5
6.	Я аналізую свої почуття і досвід.	1 2 3 4 5
7.	Я багато читаю.	1 2 3 4 5
8.	Я дискутую з питань, які мене цікавлять.	1 2 3 4 5
9.	Я вірю у свої можливості.	1 2 3 4 5
10.	Я прагну бути відкритішим.	1 2 3 4 5
11.	Я усвідомлюю вплив, який здійснює на мене оточення.	1 2 3 4 5
12.	Я керую своїм професійним розвитком й отримую позитивні результати.	1 2 3 4 5
13.	Я отримую задоволення від освоєння нового.	1 2 3 4 5
14.	Зростаюча відповідальність не лякає мене.	1 2 3 4 5
15.	Я позитивно поставився б до свого професійного підвищення.	1 2 3 4 5

16.	Свій вільний час я присвячую професійному самовдосконаленню.	1 2 3 4 5
17.	Мене цікавлять інновації у сфері моєї професії.	1 2 3 4 5
18.	Я прагну змінити світ на краще.	1 2 3 4 5
19.	Коли виникають труднощі я не соромлюсь поросити допомогу у іншого.	1 2 3 4 5
20.	Я прагну бути досконалим у всьому, що я роблю.	1 2 3 4 5

*Підрахуйте загальну суму балів: **100-75 – високий**
75-50 – середній
50-25 – достатній
25-5 – низький*

Визначення рівня сформованості педагогічної рефлексії

*З метою глибшого пізнання самого себе вам пропонується відповісти на питання. Відповідаючи на них **ТАК** або **НІ**, довго не замислюйтесь над відповідями. Пам'ятайте, що правильних або неправильних відповідей у даному випадку бути не може.*

1. Чи були у вас випадки, коли аналіз Вашого вчинку примирював Вас з Вашими близькими?
2. Змінювалися Ваші духовні цінності після того, як Ви, проаналізувавши свої недоліки, приходили до рішення змінити їх?
3. Чи часто Ви вдаєтеся до аналізу своєї поведінки в конфліктних ситуаціях?
4. Часто буває так, що Ваша поведінка в конфліктній ситуації залежить від емоційного стану?
5. Чи ставите Ви себе в своїй уяві на місце якоїсь незнайомої Вам неуспішної людини?
6. Аналізуєте Ви причини своїх невдач?
7. Чи довго Ви згадуєте зустріч з безталанною людиною?
8. Чи намагаєтеся Ви аналізувати свою поведінку, якщо у Вас

довгий час не виникало проблемних ситуацій?

9. Як Ви вважаєте, це пов'язано з особистісною потребою розібратися в собі?
10. Ви аналізуєте свою поведінку, щоб порівняти себе з іншими?
11. Чи були у Вас випадки, коли аналіз ситуації приводив до зміни рішень, прийнятих Вами раніше, зміни Вашої позиції або переоцінки самого себе?
12. Чи часто Ви усвідомлюєте причини власних вчинків?
13. Чи часто Ви аналізуєте поведінку оточуючих Вас людей, уникаючи аналізувати своє?
14. Чи намагаєтесь Ви виявити для себе причини своєї поведінки?
15. Чи вважаєте Ви однозначним і беззаперечним для себе думку людини, авторитетної в проблемі, яка вас цікавить?
16. Чи намагаєтесь Ви аналізувати думки авторитетних людей?
17. Піддаєте Ви критичному аналізу позицію авторитетної людини, групи людей?
18. Протиставляєте Ви думці авторитетної людини свої добре обдумані аргументи «проти»?
19. Співпадає, як правило, Ваша точка зору на якусь проблему з думкою авторитетної людини в цій області?
20. Чи намагаєтесь Ви знайти причину будь-яких складних життєвих протиріч, що відносяться до Вас?
21. Чи буває так, що людські цінності, прийняті в суспільстві, Ви піддаєте критичному аналізу?
22. Часто громадська думка здатна диктувати Вам певний образ думок?
23. Чи вважаєте Ви, що вміння аналізувати Вами свою поведінку завжди призводить до прийняття єдино правильного рішення?
24. Чи намагаєтесь Ви аналізувати свою або чужу поведінку, якщо розумієте, що це може призвести до виникнення негативних емоцій, неприємних для Вас?
25. Чи замислюєтесь Ви про поведінку сторонніх людей, порівнюючи їх з собою?
26. Намагаєтесь зайняти позицію сторонньої Вам людини в

конфліктній ситуації, намагаючись співставити її з власною?

27. Чи вели Ви коли-небудь щоденники, куди записували свої думки, переживання?
28. Аналізуючи свої невдачі, схиляєтеся Ви до оцінки своєї поведінки?
29. Часто, аналізуючи свої невдачі, Ви в більшій мірі приходите до висновку, що винен безлад в соціальному житті?
30. Притаманна аналізу Вашої поведінки більшою мірою емоційна оцінка?
31. Присутня в аналізі власної поведінки більшою мірою чітка словесна логіка?
32. Часто суспільство здатне нав'язати Вам певну манеру поведінки?
33. Чи вважаєте Ви обов'язковим для себе дотримуватися всіх рекомендацій моди, певного стилю одягу і тп.?
34. Часто буває так, що, проаналізувавши свою поведінку, Ви міняєте свій стиль спілкування з людьми?

Обробка результатів:

Для визначення рівня розвитку педагогічної рефлексії необхідно зіставити результати, отримані в ході проведення методики, з ключем для її обробки. За кожну відповідь, що співпадає з ключем, випробуваний отримує 1 бал, який не збігається - 0 балів. Отримані бали підсумовуються.

Ключ:

1. +	6.+	11.+	16.+	21.+	26.+	31.+
2.+	7.+	12.+	17.+	22.-	27.+	32.-
3.+	8.+	13.-	18.+	23.+	28.+	33.-
4.-	9.+	14.+	19.-	24.+	29.-	34.+
5.+	10.-	15.-	20.+	25.+	30.-	

0 - 11 б. – низький рівень педагогічної рефлексії 12 - 22 б. – середній рівень педагогічної рефлексії.

23 - 34 б. – високий рівень педагогічної рефлексії.

Додаток 2.

Сухомлинський В. О. Сто порад учителям (фрагменти)

2. Про здоров'я і повноту духовного життя вчителя. Кілька слів про радість праці

...Серцеві й нервові розлади, ослаблення серця – якраз із цього боку непомітно підкрадається до вчителя недуга, яка не тільки обмежує, а часто-густо й зовсім припиняє його творчу працю, змушує передчасно йти «на спочинок». Учителеві треба берегти серце й нерви. Працювати нам треба так, щоб до 60-річного віку бути здоровим, життєрадісним. Важко уявити собі щось трагічніше для вчителя, ніж відчувати себе повним розумових сил, задумів і безсилим фізично.

Але як берегти серце й нерви? Не відвертатися ж від усього ТОГО, що вимагає особистого емоційного ставлення, не виховувати ж у собі байдужість. Тут насамперед треба враховувати специфічні професійні умови нашої праці. Наша робота – це робота серця й нервів, це буквально щоденна й щогодинна витрата величезних душевних сил. Наша праця – це повсякчасна зміна ситуацій, що викликає то посилене збудження, то гальмування. Тому вміння володіти собою, тримати себе в руках – одне з найнеобхідніших умінь, від якого залежать і успіх діяльності педагога, і його здоров'я. Невміння правильно гальмувати щоденні й щогодинні збудження, невміння володіти ситуаціями – ось що передусім висотує серце, виснажує нервову систему вчителя.

Але як же виховувати в собі це вміння? Насамперед треба знати своє здоров'я, знати особливості своєї нервової системи й серця. Нервова система людини за самою природою своєю дуже гнучка; і вчителю треба вміти довести цю гнучкість до ступеня мистецтва влади над емоціями. Я виховував у собі це вміння тим, що не допускав, щоб проросло насіння таких негативних моментів, як похмурість, перебільшення чужих вад, гіперболізація

«ненормальних» дитячих намірів і дій – це важко передати словами, але це великий недолік нашої культури, технології педагогічної праці – погана звичка вимагати від дитини те, що можна вимагати тільки від дорослого, робити маленьку дитину чи то резонером, чи то байдужим вмістилищем істин і повчань. Я завжди прагну не викликати в собі збудження, не нагнітати його, а давати йому розрядку. Що для цього потрібно, як уникнути повсякчасного примушування стримувати самого себе? Найрадикальнішими засобами є, по-перше, спрямування енергії всього колективу, зокрема й учителя, на справу, яка вимагає духовної єдності, колективної творчості, трудової зосередженості всіх і кожного, взаємного обміну інтелектуальними цінностями. Досвід переконав мене, що саме така колективна діяльність ніби розслабляє ті пружини, які вчитель часто змушений стискувати, щоб загальмувати збудження, не дати вирватися назовні роздратуванню. Якщо не послаблювати ці пружини, якщо стискувати, як кажуть, серце в кулак, воно висотується, роздратовується, стає надто неспокійним, невірноваженим стражем емоційних небезпек, які виникають у нашій праці щоразу, коли чи то дається повна воля почуттям, чи то, навпаки, почуття гасяться, пригнічуються.

Я пішов з дітьми до лісу. Є в нашому колективі маленький такий, пустотливий, жвавий, рухливий, як ртуть, кирпатий, веснянкуватий, синьоокий Юрко. У той час, коли діти, зібравшись на галявині, слухали моє напучення: куди ми підемо далі, як не загубитися й не заблукати в лісі, Юрко побіг у лісову гущавину, заховався десь у яру і – чути вже всім нам – гукає... З першого погляду може здатися, що хлопчик усе це чинить з недобрим наміром: внести розлад у наш лісовий похід. Але – кажу я сам собі – не можна перебільшувати дитячих намірів. Адже Юрко – маленька дитина, другокласник, і не може бути в нього таких далекосяжних намірів. Ось я не буду нервуватися, не буду сердитися й дратуватися, а влаштую з усього цього дуже цікаву гру. «Давайте, діти, замовкнемо й заховаємося від Юрка. Не ми його, а він нас шукатиме». Тихенько, щоб і трава під ногами не шелестіла, ми пробираємося до відомої тільки мені лісової

печери, ховаємося в ній. Діти із захопленням розглядають своє сховище. Юрко гукнув кілька разів і замовк. Ось він уже в іншому місці – наслідує пісню іволги, наближається до тієї галявини, де ми сиділи. Ось він гукнув, і в його голосі я вже почув тривогу. Ось він уже на галявині. Уже не гукає й не наслідує співу птахів, а стурбовано кличе нас: «Де ви? Відгукніться!».

Замість того щоб примушувати себе стримувати збудження, знайдіть діяльність, яка покаже зовсім в іншому світлі те, що викликає збудження, роздратування, змушує тримати пружину гальмування в стиснутому стані. Зробіть неприємне, дратівливе – смішним, і ви станете володарем думок і почуттів колектив

Другий засіб знімати збудження й роздратування, послабити пружину гальмування – це гумор. Найнапруженішу ситуацію, яка здатна викликати інколи дуже тривале роздратування, можна розрядити, якщо ви маєте почуття гумору. Веселого, бадьорого, нерозпачливого вчителя діти люблять і поважають уже тому, що й вони — народ веселий, який володіє почуттям гумору. Вони вміють у кожному вчинку, у кожному життєвому явищі бачити рисочку смішного. Уміння незлобливо, доброзичливо висміювати негативне, жартом підтримувати й заохочувати позитивне – важлива риса хорошого вчителя й хорошого учнівського колективу.

Відсутність в учителя почуття гумору зводить мур взаємного нерозуміння: учитель не розуміє дітей, діти не розуміють учителя. Свідомість того, що діти тебе не розуміють, дратує вчителя, і це роздратування – той стан, з якого вчитель часто не знаходить виходу. Повірте, дорогий мій колего, що добра половина конфліктів, які роз'їдають живе тіло школи, отруюють життя учнівському колективові, виникає через взаємне нерозуміння...

3. Як запобігти виснаженню нервових сил у процесі повсякденної діяльності

...Створюйте світлі, життєрадісні мелодії в музиці дитинства, від якої залежать ваше здоров'я, сила вашого духу, стан вашого серця.

Вані рояль і ваш нотний зошит, де ви пишете музику дитинства, ваша диригентська паличка, яка керує мелодіями, – це дуже проста і водночас дуже складна річ – оптимізм. Пам'ятайте, що немає серед дітей, підлітків, юнаків і дівчат зловмисників, а якщо і з'являються інколи так – один на тисячу, на десять тисяч осіб, – то творить їх зло, а виліковують добро, людяність і зновутаки чарівна скрипка й чарівна диригентська паличка – оптимізм.

Немає в дитини нічого такого, що вимагало б від педагога жорстокості. А якщо й виникають вади в дитячій душі, то це зло виганяється насамперед добром. Це не проповідь непротивлення злу, а реальний погляд на світ дитинства. Мені ненависна скрипуча підозріливість щодо дітей, ненависна формалістична регламентація вимог і заборон. Це не проповідь нехлюйства й «вільного виховання», а тверда переконаність у тому, що добро, ласка, любов – відносно дитини – не абстрактні добро, ласка й любов, а людяні, реальні, пройняті вірою в людину, це могутня сила, здатна утвердити в людині все прекрасне, зробити її ідеальною. Я не повірю в те, що дитина, яку правильно виховують, може стати хуліганом, дармоїдом, циніком, істотою брехливою та розбещеною.

Оптимізм, віра в людину – невичерпне джерело творчої енергії, нервових сил, здоров'я вихователя й вихованця. Не давайте прорости у своїй душі насінню зневіри в людині, підозріливості. Невіра в людину, хоч якою маленькою, незначною вона була б спочатку, розростається в те, що я – оскільки тут ідеться про здоров'я фізичне й душевне – назвав би страшною раковою пухлиною недоброзичливості. Недоброзичливість – небезпечна недуга душі, яка позначається і на серці, і на нервах. Вона, ця недуга, закриває очі педагога пеленою, через яку він не бачить у людині доброго. Недоброзичливість – це химерні окуляри, скельця яких зменшують добре до мікроскопічних розмірів і роблять невидимим, а погане збільшують до потворних розмірів, до того, що воно закриває найтонші рисочки людського. Розлад здоров'я в педагога починається, мій юний друже, з того, що він дозволяє розростися недоброзичливості, підживлюючи її намірами і вчинками, які нічого

спільного не мають з оптимістичною вірою в людину. Недоброзичливість – мати озлобленості, а озлобленість – це вже, образно кажучи, гостра колючка, яка постійно робить уколи в найчутливіші куточки серця, виснажує душу, ослаблює нерви.

Більш як вогню бійтеся навіть найменшої зловтіхи. Вам – нехай цього не було ніколи – вдалося, припустимо, «пробрати» школяра, зачепити його за живе: ви записали в щоденник про його поганий вчинок, і десь у глибині вашої свідомості заворушилася радісна думка: ось прочитає батько мій запис, він вимогливий, батько твій, дасть він тобі... Мигцем глянувши в сумні очі дитини, ви не збентежилися, а залишилися спокійним. Зрозумійте, дорогий друже, що з таких ось хвилин починається ваше велике лихо: у глибині вашого серця оселяється зловтіха. Вона здається спершу невинним, слабеньким звірятком, а насправді – подібна до отруйної змії. Зловтіха, у свою чергу, породжує нетерпимість, зловтішне серце стає глухим і німим, воно не вловлює тонких порухів дитячої душі; зловтішна людина бачить зло і зловмисність там, де йдеться про звичайні дитячі пустощі. Нетерпимість до дитячих витівок, пустощів робить учителя холодним резонером, безпристрасним наглядачем, ненависним дітям. І вони платять йому за дріб'язкові причіпки тим, що прагнуть вивести його з рівноваги, «насолити» йому. Якщо вже почалося це, серце педагога поступово згоряє від того, що йому щомиті доводиться затамовувати свою озлобленість. Бійтеся цього, як великого нещастя, мій друже. Якщо вам не пощастило уникнути цього, ви станете жовчною, дратівливою, похмурою істотою, праця перетвориться для вас на каторгу, у вас з'явиться сто виразок і сто вад.

Доброзичливість, розумна доброта – ось що має стати атмосферою життя дитячого колективу, головним тонусом взаємин педагога та дітей. Яке це прекрасне слово й водночас яке це глибоке, складне, багатогранне людське ставлення – доброзичливість. Якщо вона взаємна, – людина відкривається перед людиною всіма глибинами своєї душі.

Я тисячу разів говорив і твердитиму до смерті, що взаємна доброзичливість учителя й дітей – це ті найтонші нитки, які єднають серця й завдяки яким – запам'ятайте, це надзвичайно важливо в нашій педагогічній праці – людина розуміє людину без слів, людина відчуває найтонші порухи душі іншої людини. Багато років праці у школі твердо переконали мене, що коли я доброзичливий до дітей і виховав у них доброзичливість, вони бережуть моє серце й мої нерви, розуміють, коли мені тяжко на душі, коли мені важко навіть говорити. Відчуваючи мій сьогоднішній стан, відчуваючи, що в мене дуже тяжко на душі, діти навіть говорять тихо, уникають галасу, прагнуть дати мені якнайбільше спокою і на уроках, і на перервах. У цьому взаємному відчуженні серця, в умінні читати в душі людини – невичерпне джерело вашого здоров'я, мій дорогий колего. Але тут ми вступаємо в цілком особливу сферу шкільного життя – у сферу, про яку дуже мало говорять, але про яку треба багато й розумно говорити. Йдеться про саму суть доброзичливості як про один з найважливіших аспектів емоційного виховання.

(Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. Т. 2. Київ: Радянська школа, 1976. С. 426 – 432).

10. Про роботу з «важкими» учнями

Навряд чи хто з учителів не згодиться з тим, що один з «найміцніших горішків» нашої педагогічної творчості – робота з «важкими» учнями. З тими, кому треба в три-п'ять разів більше часу для осмислювання й запам'ятовування матеріалу, ніж переважній більшості учнів, хто на другий день забуває вивчене, кому вправи для запобігання забуванню треба виконувати не через три-чотири місяці після вивчення матеріалу, а через два-три тижні.

Понад тридцять років педагогічної праці переконали мене в тому, що для цих дітей якраз «друга програма», про яку йшла мова вище, відіграє надзвичайно важливу роль. Для цих дітей обмеження навчання матеріалом, обов'язковим для заучування, особливо згубне, – воно отуплює їх, виховуючи звичку до зубріння. Я випробовував

багато засобів полегшення розумової праці цих школярів і дійшов висновку, що найефективнішим засобом є розширення кола читання.

Так, цим дітям конче треба якнайбільше читати. Працюючи з III – IV і V – VIII класами, я завжди дбав про те, щоб для кожної «важкої» дитини підібрати книжки і статті для читання, які розкривають зміст понять, узагальнень, наукових характеристик у найбільш яскравій, цікавій, захоплюючій формі. У цих дітей має виникнути якнайбільше запитань про речі і явища навколишнього світу, з цими запитаннями вони повинні звернутися до мене – це дуже важлива умова їх розумового виховання.

У тому, що читає «важка» дитина, з чим вона зустрічаються в навколишньому світі, час від часу має відкриватися щось таке, що дивувало б, вражало її. Цієї вимоги я завжди дотримувався у виховній роботі з «важкими» дітьми, і це моя порада всім учителям.

Млявість, інертність, кволість нервових клітин кори півкуль головного мозку можна вилікувати подивом, зачудуванням, як млявість м'язів виліковують фізичними вправами. Важко сказати, що діється в голові дитини, коли перед цією дитиною відкрилось щось таке, що вразило, здивувало її. Але сотні спостережень привели до висновку: у момент подиву, зачудування вступає в дію якийсь могутній стимул, який наче пробуджує мозок і змушує його посилено працювати.

Я ніколи не забуду маленького Федька. Мені довелося навчати його п'ять років – від III до VII класу. Каменем спотикання для нього були арифметичні задачі й таблиця множення. Я переконався, що дитина просто не встигає запам'ятати умову задачі, в її свідомості не встигає скластися уявлення про предмети, речі, явища, покладені в основу умови: як тільки дитина мислено пробує перейти до наступного, забуває попереднє.

Діти, чимось схожі на Федька, були і в інших класах, хоч їх було загалом і небагато. Я склав спеціальний задачник для цих дітей. У ньому – близько двохсот задач, взятих головним чином з народної педагогіки. Кожна з цих задач – це захоплююча розповідь. Переважна більшість з них не потребує арифметичних дій; розв'язувати таку

задачу означає передусім міркувати, думати. Ось дві задачі з мого «Задачника для неухажливих».

1. Три пастухи, які знемогли від літньої спеки, лягли під деревом відпочити й заснули. Пустун-підпасич намастив сплячим обличчя дубовими «чорнильними кульками». Прокинувшись, усі троє почали реготати. Але кожний думав, що два інших сміються один з одного. Раптом один пастух перестав реготати – він здогадався, що і його чоло також вимащено. Як він міркував?

2. У широких українських степах неподалік одне від одного були в давні часи двоє сіл – Правдуни і Брехуни. Жителі Правдунів завжди говорили правду, а жителі Брехунів – завжди брехали. Якби кому-небудь з вас вдалося раптом перенестися в давні часи і потрапити в одне з цих сіл, ви могли б, поставивши тільки одне запитання до першого зустрічного місцевого жителя, дізнатися, в котре село ви потрапили. Яке запитання вам треба було б поставити?

Спершу ми просто читали задачі, як маленькі захоплюючі оповідання про птахів і тварин, комах і рослин. Минуло немало часу, поки Федько зрозумів, що оповідання – задачі. Над однією з найпростіших хлопчик замислився і з моєю допомогою розв'язав її. Його вразила простота розв'язання. «Значить, кожна з цих задач теж можна розв'язати?» – запитав Федько. Він цілими днями не розлучався із задачником. Кожне розв'язання переживав як велику перемогу. Розв'язану задачу переписував у спеціально заведений для цього загальний зошит, поряд з текстом малював задачу – тварин і рослини.

Для Федька я укомплектував спеціальну бібліотечку. У ній було близько ста книжок і брошур, які хлопчик читав від III по V клас. Потім було створено другу бібліотечку (близько двохсот книжок), якою, крім Федька, протягом двох років користувалися ще три учні. Одні книжки й брошури мали прямий зв'язок зі змістом того, що вивчалось на гімнастику розуму. Уже в V класі успішність Федька вирівнялася: він почав розв'язувати такі самі арифметичні задачі, як і інші школярі. У VI класі в хлопця несподівано з'явився інтерес до фізики. Федько став одним з активістів гуртка юних конструкторів.

Чим більший інтерес викликала в хлопця творча праця, тим більше він читав. У нього траплялися труднощі в навчанні й далі, особливо з історії, літератури. І кожне утруднення полегшувалося читанням. Після закінчення VII класу Федько вступив до технікуму, став спеціалістом високої кваліфікації – майстром з налагоджування верстатів.

Ніколи, жодного разу я не проводив ні з цим, ні з такими ж іншими учнями додаткових занять, мета яких зводилася б до виучування того, що не засвоєно на уроках. Я учив дитину читати й думати. Читання мовби індукувало, пробуджувало думку.

Пам'ятайте: чим важча дитина, чим більше, здавалося б, непереборних труднощів, на які натрапляє вона у навчанні, тим більше їй треба читати. Читання вчить її мислити, мислення стає стимулом, що пробуджує сили розуму. Книжка й жива думка, пробуджена книжкою, є найсильнішими засобами, які запобігають зубрінню – великому злу, що отуплює розум. Чим більше учень думає, чим більше бачить у навколишньому світі незрозумілого, тим сприйнятливішим стає він до знань, тим легше вам, учителеві, працювати.

(Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. Т. 2. Київ: Радянська школа, 1976. С. 449 - 452).

25. У чому таємниця інтересу

Кожний учитель мріє про те, щоб навчання на його уроках було цікавим для учнів. Як же зробити урок цікавим? Чи всі уроки можуть бути цікавими? У чому джерела інтересу?

Урок іде цікаво – це значить, що навчання, мислення супроводжуються почуттями піднесення, схвильованості учня, подиву, інколи навіть зачудування перед істиною, яка відкривається, усвідомленням й відчуванням своїх розумових сил, радістю творчості, гордістю за велич розуму й волі людини.

Пізнання саме по собі дивний, незвичайний, чудовий процес, який пробуджує живий і незгасний інтерес. У природі речей, в їх

відношеннях і взаємозв'язках, у рухові й зміні, в людських думках, у всьому, що створила людина, – невичерпне джерело інтересу. Але в одних випадках це джерело, як струмок, дзюрчить на наших очах – підходь, дивись, і перед тобою відкривається дивовижна картина таємниць природи; в інших – джерело інтересу приховане в глибині, до нього треба добратися, докопатися, і часто трапляється так, що сам процес «підходів», «підкопів» до сутності природи речей і їх причинно-наслідкових зв'язків є головним джерелом інтересу.

Якщо ви будете сподіватися тільки на видимі, помітні стимули, які пробуджують інтерес до навчання, до уроків, ви ніколи не виховаєте справжньої інтелектуальної працьовитості. Прагніть того, щоб учні самі відкривали джерела інтересу, щоб у цьому відкриванні вони відчували власну працю й успіх – само по собі це одне з найважливіших джерел інтересу. Без активної розумової праці неможливі ні інтерес, ні увага школярів.

Перше джерело, перша іскра інтересу до знань – у підході вчителя до матеріалу, який пояснюється на уроці, до фактів, що аналізуються. Знання істини народжується в свідомості учня з пізнання точок зіткнення між фактами і явищами, ниток, якими ці факти і явища пов'язуються.

Готуючись до уроку, я завжди прагну продумати, осмислити якраз ті точки зіткнення, ті нитки, де завдяки зчепленню думок розкривається щось нове, несподіване з погляду пізнання істин і закономірностей навколишнього світу.

На наступному уроці вивчатиметься, наприклад, коренева система рослин, її роль в життєвих процесах. Учні сотні разів бачили корені рослин, і, здавалося б, у матеріалі навряд чи може бути щось цікаве для них. Але інтерес – у пізнанні прихованого, невидимого з першого погляду.

Я розповідаю дітям про те, як найтонші кореневі волоски добувають у ґрунті речовини, необхідні рослині. Звертаю увагу ось на яку точку стикання, зчеплення фактів: у ґрунті йде життя, яке ні на хвилину не припиняється, в глибині воно не згасає ні влітку, ні взимку; мільярди мікроорганізмів мовби обслуговують тисячі

кореневих волосків, без цього складного життя не могло б жити дерево. «Придивимося, діти, – кажу я, – до цього складного життя ґрунту, вдумаємося, як воно залежить від речовин, що надходять з навколишнього середовища. Перед вами відкриється взаємодія між живим і неживим». Як неживе стає будівельним матеріалом для живого – це і є та точка стикання, зчеплення фактів, висвітлюючи яку і зосереджуючи увагу на якій, я відкриваю перед вихованцями щось нове, таке, що пробуджує почуття подиву перед таємницями природи. Чим більше захоплює підлітків це почуття, тим більше їм хочеться знати, осмислити, зрозуміти.

Джерело інтересу – і в застосуванні знань, у переживанні почуття влади розуму над фактами і явищами. У самій глибині людського ества є невикорінна потреба відчувати себе відкривачем, дослідником, шукачем. У дитячому ж духовному світі ця потреба особливо сильна. Та якщо немає поживи для неї – живого спілкування з фактами і явищами, радості пізнання – ця потреба поступово слабне, а разом з нею згасає й інтерес до знань.

Я бачу дуже важливе виховне завдання в тому, щоб повсякчас підтримувати, поглиблювати бажання учня бути відкривачем, реалізувати це його бажання спеціальними методами роботи.

Після уроку, на якому в дітей пробудився інтерес до прихованих від безпосереднього спостереження процесів у ґрунті, ми йдемо в поле – спеціально для того, щоб подивитися розріз ґрунту. Діти з подивом розглядають двометрової довжини корені маленьких злакових рослин. Для них це справжнє відкриття. Але на стежку відкривачів, шукачів вони по суті ще тільки стають. Я показую дітям корені кількох видів лучних і степових трав. Ми саджаємо ці корені – без єдиної стеблинки, багато з них здаються з першого погляду зовсім засохлими, загиблими – і вони оживають, паростяться, зеленіє трава. Проростає і корінь винограду, – також дає паростки.

Це захоплює дітей, думка їх стає допитливою, невгамовною. Вони переживають людську гордість, яку ні з чим не порівняєш: ми пануємо над фактами і явищами, знання в наших руках стають силою. Відчуття сили знань, що підносить людину, – важко знайти

яскравіший стимул інтересу до знань. Як важливо, щоб процес опанування знань не виснажував учня, не приводив його до стану втоми й байдужості до всього, а сповнював усе його єство радістю! Почуття володаря знань пробуджується в учня найсильніше, звичайно, тоді, коли він безпосередньо щось досліджує, відкриває; коли учень схоплює конкретні факти, явища. Але є й радість чистої думки – узагальнюючої, систематизуючої діяльності розуму.

В учня, який багато читає, кожне нове поняття, явище, що вивчається на уроках, укладається в систему знань, почерпнутих з книжок, – і тоді наукові знання, що їх повідомляють на уроках, мають особливу привабливість: вони усвідомлюються як щось необхідне, яке допомагає осмислити те, що вже «є в голові».

(Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. Т. 2. Київ: Радянська школа, 1976. С. 478 - 481).

37. Поради вчителів, який починає працювати в школі

Пам'ятаю, як повільно минали перші десять років моєї роботи в школі. Потім час полетів швидше, а тепер здається: ось тільки розпочався навчальний рік – і вже закінчується. Це особисте враження я висловив для того, щоб нагадати педагогові-початківцю одну дуже важливу істину: якою б кипучою, невгамовною працею не були наповнені роки молодості, в цю пору завжди можна знайти час для того, щоб поступово, крок за кроком, нагромаджувати наше духовне багатство – педагогічну мудрість. Пам'ятайте, що непомітно настане 20-річчя вашого педагогічного стажу, ви вступите в п'яте десятиріччя свого життя, прийде пора, коли у вас не вистачатиме часу, і Ви з жалем скажете: «Ех, якби знав, почав би цю роботу в молодості, легше було б працювати на старість. А працювати ж ще треба двадцять років».

Що ж треба починати робити в роки молодості, щоб не розкаюватися тоді, коли на горизонті – старість?

Багато що, і передусім треба нагромаджувати по крихітці інтелектуальне багатство й педагогічну мудрість вихователя. Перед

вами великий життєвий шлях, на ньому ви зустрінетеся з найнесподіванішими людськими долями, до вас буде звернений допитливий розум і погляд юнака, який шукає відповіді на запитання: як жити? У чому щастя? Де істина?

Щоб відповісти на ці запитання, треба збагнути діалектику прагнення людини до правди, до торжества ідеалів народу, треба зрозуміти й відчути душею вершину боротьби людства за краще майбутнє...

... Як би легко не було вам дістати в бібліотеці будь-яку потрібну книжку, все одно створюйте свою власну бібліотеку. Моя особиста бібліотека – це мої мудрі вчителі, до яких я приходжу щоденно порадитися: де істина? Як її пізнати? Як перекласти з душі й серця старших поколінь у душу й серце підростаючого покоління моральні багатства, створені, нагромаджені, здобуті людством? Мої книжки – це мої вчителі життя, до них я щодня звертаюся із запитанням: як жити? Як бути взірцем для моїх вихованців? Як донести до їхніх сердець сяйво ідеалу?

Раджу вам, юний друже, щомісяця купувати книжки: 1) з проблем науки, основи якої ви викладаєте; 2) про життя і боротьбу людей, образи яких є світочем, прикладом для молоді; 3) про душу людини – особливо дитини, підлітка, юнака, дівчини (книжки з психології). Нехай у вашій особистій бібліотеці будуть ці три розділи. Кожний рік має збагачувати ваші наукові звання.

Нехай уже до кінця першого десятиріччя вашої педагогічної роботи настане такий час, коли підручник здається вам букварем. Лише за цієї умови ви можете сказати, що до хорошого уроку ви готувалися все життя. Тільки щоденне поповнення наукових знань дасть вам можливість бачити розумову працю учнів у процесі викладу матеріалу: в центрі вашої уваги будуть не тільки думки про зміст уроку, а й думки про мислення ваших вихованців. Це вершина педагогічної майстерності кожного вчителя, до неї ви повинні прагнути.

Поповнюйте свою бібліотеку психологічною літературою. Вихователеві треба бути знавцем душі людини, яка формується. Коли я чую або читаю слова індивідуальний підхід до людини, вони завжди пов'язуються в моїй свідомості з іншим поняттям – думанням. Виховання – це передусім жива, допитлива, шукаюча думка. Без думки не можна уявити відкриттів і знахідок – нехай маленьких, з першого погляду непомітних, – а без них немає педагогічної творчості. Пам'ятайте, що кожна з безлічі закономірностей психіки відображається в тисячах і тисячах життєвих доль. Я твердо переконаний, що після закінчення педагогічного вузу вчорашній студент стає справжнім майстром педагогічної праці лише за тієї умови, коли протягом усього свого життя він вивчає психологію, поглиблює свої психологічні знання. Вам бути все своє педагогічне життя вихователем, а виховання неможливе без краси, мистецтва. Ви матимете багато переваг як вихователь, якщо володієте яким-небудь музичним інструментом; якщо ж у вас є хоч маленька іскра музичного обдарування, – ви цар, пан і у вихованні, бо музика зближує серця, відкриває перед вихователем найпотаємніші куточки душі його вихованця. Якщо ви не володієте жодним музичним інструментом, у ваших руках, у вашому серці має бути інший могутній засіб впливу на людське серце – художня література. Створюйте, збагачуйте свою особисту бібліотечку художньої літератури. Залежно від того, з яким віком вам працювати, купуйте щорічно кілька десятків книжок, які допомогли б вам знаходити доріжку до сердець ваших вихованців. Не забувайте, що художній твір, прочитаний вашим вихованцем і сприйнятий його допитливим розумом і вразливим серцем, може стати тією краплею, якої часто не вистачає вихователеві для того, щоб шалька терезів моральності схилилася в потрібний вам бік. Найголовніше, про що вам треба пам'ятати, комплектуючи свою бібліотеку: в книжці, яку ви даєте своєму вихованцеві, має бути повчання, як жити. Образ героя цієї книжки має полонити, захопити вашого вихованця, утвердити в його душі впевненість у тому, що людина велика й могутня, що найвищим ідеалом є свобода, гідність і справедливість. Коли я вибираю в

книжковому магазині літературу для своєї виховної бібліотеки, я прагну збагнути, кому з моїх вихованців призначається кожна книжка. Пам'ятайте, що виховання – це передусім чуйне, вдумливе, обережне доторкання до юного серця. Щоб володіти мистецтвом доторкання до серця, треба багато читати й думати. Кожна прочитана вами книжка має якось увійти у вашу майстерню виховання як новий тонкий інструмент.

Вихователеві конче потрібне також витончене почуття краси. Ви повинні любити, творити, і оберігати красу в природі і в душі ваших вихованців. Знайте: якщо ви любите саджати й вирощувати дерева, якщо вам приємно підійти до вуликів і слухати гудіння бджіл у квітучих деревах, що їх ви виростили своїми руками, – у вас в найпряміша дорога до серця людини – духовне спілкування в праці, яка творить красу.

Кожний рік, який ви працюватимете в школі, повинен збагачувати вашу технологічну лабораторію педагогічної праці. Учителеві необхідний великий запас задач, прикладів як для класного колективу, так і для індивідуальних завдань окремим школярам. Усе це треба з року в рік збирати, комплектуючи за темами, розділами програми. Я знаю досвідчених вчителів математики, в яких за п'ятнадцять років роботи нагромаджений унікальний набір алгебраїчних і геометричних задач. Ці збірники дуже вміло використовуються для індивідуальної роботи з учнями.

(Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. Т. 2. Київ: Радянська школа, 1976. С. 507 - 511).

Додаток 3.

Гін А. О.

Прийоми педагогічної техніки

(фрагменти)

Керування класом. Співкерування

Керування групою людей вимагає авторитету.

Буває авторитет сили. Йому підкоряються під страхом кари. Механізм силового керування порівняно простий, тому люди його часто використовують. І тоді не потрібна ніяка педтехніка. Але і розплата за цю простоту велика.

Буває авторитет знань. Йому підкоряються з доброї волі: усі розуміють, що так буде краще. Ключове слово в цьому випадку – повага. Але не абияке знання визнає група як гідне поваги.

В реальних умовах авторитет вчителя містить обидві частини – авторитет сили й авторитет знань. Питання міри – яка частина базова, головна, ведуча. Так хочеться, щоб друга...

А зараз нас цікавлять конкретні прийоми підтримання такого авторитету – демократичного, дружнього. Такий авторитет вимагає співпраці.

Демонстрація професійного рівня.

Професіоналізм поважають усі. І учням, особливо старшокласникам, теж треба переконатися в тому, що вчитель досконало володіє предметом.

Формула: учитель надає свій приклад виконання творчого або хоча б складного завдання.

Це складніше, ніж порівнювати твори школярів, залишаючись у позиції контролера. Але по-справжньому уважно слухають тільки тих, хто сам здатний робити те, чому навчає.

Приклад. Учитель розбирає під час уроку складні олімпіадні задачі. При цьому жодного разу не підглядає у конспект. Нехай бачать міркування вголос, помилкові спроби, радість від усвідомлення логічної ниточки і розплутування всього клубка. Звичайно диспозиція уроку така: вчитель по один бік барикади-

задачі, а учень – по інший. А тут усе не так. Тут вчитель і учень разом ведуть «бій» із задачею. І, перемігши, поздоровляють один одного!

А вибирають задачі так. Учитель дає товстий підручник. Учні вибирають задачу. І разом – «у бій».

Формула : учитель виходить за межі підручника.

Якщо вчитель зможе гармонійно вплести в канву уроку останні події, оточуючу дійсність, сюжет з популярного мультфільму або дитячого серіалу – захоплення і вдячність йому забезпечені.

Приклад.

– Я довго мучився над питанням: як розповідати учням про гармонійні коливання – розповісти, як пружина коливається, маятник коливається і так далі? А потім мене осяяло, я подумав: ми живемо на Чорному морі, я в сотні метрів від моря живу, так який ще повинен бути урок в Одесі з теорії коливань? І ось він, шум прибою, крик чайок. Стук людського серця.

Формула : учитель виходить за межі свого навчального предмету.

Якщо учителю фізики доведеться замінити хворого учителя біології, нехай не пошкодує сили і проведе на високому методичному рівні біологію. Нехай використає свої міжпредметні знання, щоб довести свою компетентність у інших галузях. Нехай декламує вірші і приводить влучні висловлювання на уроці математики, нехай демонструє своє знання математики на уроках літератури й мови. Завжди можна знайти тему розмови, в межах якої це не буде виглядати «притягнутим за вуха. Зв'язати гуманітарний цикл із природознавчим допоможуть Тит Лукрецій Кар, Данте, Верхарн, Свіфт, Гете.

Формула : учитель демонструє обізнаність у молодіжній субкультурі.

Для цього варто витратити час і ознайомитися хоча б з одним молодіжним журналом.

Приклад. Учитель фізики почав тему «Резонанс» із питання: чому електрична гітара, на відміну від акустичної, може мати будь-яку, навіть дуже кумедну форму корпусу? І показав декілька картинок із гітарами популярних рок-музикантів...

Формула: учитель сам обирає позицію оцінюваного.

Учитель завжди «дивиться зверху». Йому добре. Спробував би сам відповідати під пильним поглядом. Навіть якщо діти не говорять так уголос, навіть якщо вони так не думають, – вони все одно так відчують. Відчують внутрішню несправедливість ситуації. Тому автор закликає учителя до сміливого вчинку. Поставте себе у позицію оцінюваного. Ваша хоробрість буде нагороджена. Для початку впродовж певного часу самі оцінюйте власний урок. Хоча це не так просто – автор спробував. Жаль все ж таки себе, рідненького. Але – ризик нагороджується!

Тільки обов'язково врахуйте таку дрібничку. І навіть не дрібничку, а дуже важливу деталь. Ви оцінюєте себе та свій урок, але ні в якому разі не конкретних дітей, інакше це виродиться у моралізування.

Формула: з будь-яких складних питань, проблем у взаєминах учитель радиться з дітьми!

Переконайте дітей, що їх думка вагома для вас. Адже це дійсно так. Але не доводьте до плебісциту – це може поставити вас у вельми складне становище. Поміркуйте разом із дітьми над вашими спільними проблемами. Обговоріть різноманітні варіанти рішень. При цьому зауважимо: або повна чесність, або краще в цю гру взагалі не грати: Одразу попередьте: останнє слово все-таки за вами. І звичайно ж, ви не забудете подякувати учням за спільне обговорення...

Традиції уроку

Корисні ритуали педагогічного спілкування

Уся культура пронизана традиціями. На те є причина: традиції дозволяють нам узгоджувати свої дії, співіснувати у згоді.

Вхід до уроку. Атлет, який прийшов на тренування, не хапається за штангу без розминки. Каратисти починають із медитації. Потрібен настрій на певний тип праці, діяльності. Для цього існує процедура «входу» до уроку. Самі процедури можуть бути різноманітними – залежно від віку, навчального предмета, інших умов. Декілька років тому типовим входом до уроку був такий: усі встали, завмерли, подивилися в очі учителю, по команді сіли. Не хочу ганити його, – усе гарно або погано лише в залежності від конкретних умов. Скажу, що він не єдиний і недостатній.

Формула: учитель починає урок з «настройки»

Наприклад, знайомимо з планом уроку. Це краще робити напівжартівливо. Наприклад, так: «Спочатку ми разом помилуємося глибокими знаннями. А для цього проведемо невеличке опитування. Потім спробуємо дати відповідь на питання. (і далі оголосити тему уроку). Потім потренуємо мозок – порозв'яжемо задачі. І, нарешті, витягнемо зі схованки дещо цінне... (і оголосити тему повторення)».

Якщо є технічна можливість, гарною настройкою до уроку буде коротка музична фраза. Вона може бути мажорно-збуджучою, або мінорно-заспокійливою. Можна почати з традиційного розбору домашнього завдання. З інтелектуальної розминки – 2-3 не дуже складні питання на міркування. З традиційного усного чи короткого письмового опитування – простого опитування, бо його основна мета – налаштувати дитину на роботу. Можуть існувати й інші варіанти входу до уроку.

Якщо є правило, то є і виключення. Коли клас слабкий, важко настроюється, – то починаємо урок завжди (або майже завжди) певним чином. Але якщо клас злагоджений, проблем з керуванням немає, то вхід до уроку можна урізноманітнювати.

Приклад. У нас така традиція входу до уроку: після декількох речень-підказок діти самі повинні визначити, про що буде йти мова на уроці.

Завершення уроку.

Формула: учитель завершує урок чітко, традиційним словом або дією.

Учні цінують уміння закінчити урок точнісінько зі дзвоником, не затягуючи його на половину перерви. І все ж останнє слово за учителем. Нехай це буде проста фраза, подібна до: «Урок закінчений, успіхів вам!» Чи так: «Урок закінчено, до зустрічі на наступному уроці!» Важливо лише, щоб фраза завжди позначала кінець уроку. Нехай вона буде доброзичливою. І ніяких: «Ой, знову забула сказати найголовніше!» Ще краще, якщо сигнал про закінчення уроку буде невербальним.

Приклад. Учитель завжди, коли закінчує урок, вимикає лампу над дошкою. Через деякий час само по собі складається так, що клацання вимикача означає: урок закінчено. І ніяких слів не потрібно.

Відпочинок.

Так, ледве не забули, що крім початку і кінця урок має ще й середину.

Формула: учитель використовує традиційну гру-відпочинок на уроці.

Вимоги до такої гри: вона довго не набридає, не надто збуджує дітей, не випадає зі структури уроку, допомагає нашій головній меті – пізнанню.

Але будь-якій справі на уроці – свій час. Так само чітко, як і завершення уроку, відбувається завершення відпочинку. Якщо гра затяглася, припиняємо її рішуче. Не дозволяємо загратися. Заздалегідь чітко домовляємося з дітьми: ніяких умовлянь «Давайте ще пограємо!» не повинно бути. Тим більше, що ця гра – не остання.

(А. О. Гін Прийоми педагогічної техніки. Харків: Ранок, 2007. С. 75-80).

Додаток 4.

Амонашвілі Ш. О. Пізнати свою професію

Пізнати свою професію ...Хочеш усвідомити, чому (для чого) ти служиш? Тоді порівняй свою службу, з погляду суспільних цінностей, із професійною службою інших, і ти відчуєш, яке важливе і неповторне твоє життя для суспільства.

Раніше я порівнював свою професію з професією лікаря. Тоді і сформулював текст для самонавіювання: «Будь обережний! Не помилися! Не зашкодь! Будь надією для школяра!» Ці слова я повторюю кожного ранку, коли йду до школи, кожного разу, коли в мене виникає складна педагогічна ситуація.

Чи має право лікар помилитися, коли оглядає свого хворого пацієнта, зокрема дитину, і ставить діагноз? Ну звичайно, не має такого права, це зрозуміло! Але він може помилитися, і причиною того стане в одному випадку складність і невизначеність хвороби, а в іншому – недосвідченість лікаря, обмеженість його знань, необізнаність з досвідом та напрацюваннями колег і навіть недбале ставлення до справи. Ось і поставить лікар неправильний діагноз, що потягне за собою неправильний курс лікування, а отже, погіршення здоров'я дитини.

Так і педагог, розмірковував я, не має права обирати свої виховні й навчальні методи і засоби, якщо він заздалегідь добре не вивчить дитини. Ще великий Ушинський визначив педагогічну аксіому: «Якщо ми хочемо виховати дитину всебічно, так само всебічно треба її вивчати».

Таке порівняння моєї професії з професією лікаря допомогло мені глибше усвідомити, як необхідно володіти педагогічною майстерністю. Ставлячи точний діагноз, лікар може призначити хворому вже відомі ліки, які сприяють одужанню від цієї хвороби. Я ж – педагог – повинен вивчити дитину всебічно, тобто вивчити не лише її індивідуальну психологію і характер, а й індивідуальне життя,

середовище, в якому формується її характер, й одночасно будувати правильний виховний процес.

Потім я порівнював професію педагога з професією актора. Що спільного між цими професіями? Певна річ, педагог повинен володіти перевтілюванням, умінням входити в роль. На сцені актор забуває про все, крім життя свого героя, в якого він перевтілюється і робить це так майстерно, що глядач сприймає як дійсність те, що відбувається на сцені. Справжній актор змушує глядачів забути, хто вони є, і тому вистава на сцені стає для них вікном у життя. Достатньо актору забути про свого героя й поринути в особисті життєві переживання – і це вікно в життя тут же розбіється вщент у глядачів на очах. Актор на сцені належить не самому собі, а глядачам і своєму героєві. Хіба це не закон професії актора?

А професія вчителя в цьому розумінні значно складніша. Він також належить, але не тим людям, які для актора мають спільне ім'я «глядач», а дітям, котрі для нього позначені конкретними характерами, як мої Ека і Ніка, Віктор і Маріка, Дато і Русико, Коте і Тека, Нія і Сандро... Упродовж кількох років учитель не розлучається зі своїми дітьми-учнями, він і не може розлучитися, бо в такому разі буде перервано педагогічний процес, тобто процес становлення людини і пізнання нею життя. «Даруй себе дітям!» – ось до чого привело мене порівняння професії педагога з професією актора.

Спробував я порівняти свою професію з професіями архітектора, будівельника, геолога, астронома. Уявляв, що я так само проектую та будую дитячу душу, як проектують та зводять будинки архітектори й будівельники. Але незабаром я відмовився від таких думок, оскільки люди цих професій мають справу з неживою дійсністю, яка без опору підкорюється їхній багатій уяві і практичній творчості. Мені ж доводиться спілкуватися з маленькою людиною, яка сама виношує у собі власні плани, мрії і прагне їх здійснити, самоутвердитися. Ні, вчитель не архітектор, інженер і будівельник дитячої душі, бо ця душа не являє собою набору будівельних матеріалів. Вона насправді є живою душею, пристрасною, життєдайною і творчою силою. Її потрібно не будувати, а збагачувати, розвивати, наповнювати

ідеалами, переконаннями, прищеплювати їй любов до людей, природи, життя.

Хоча порівняння професії педагога з професіями архітектора, будівельника, а також геолога й астронома виявило більше відмінностей, ніж схожості, все ж воно дало мені користь. До змісту тексту для самонавіювання я додав ще й такі фрази: «Знай, чого прагнеш!», «Постійно шукай у дитині багатство її душі!», «Будь терплячий в очікуванні дива і будь готовий до зустрічі з ним у дитині!»

Отак кожне порівняння моєї професії з професіями інших залишало мені якесь правило і пам'ятку. Потім я згрупував їх й отримав пам'ятку такого змісту: Будь обережний! Не помилися! Не зашкодь! Будь надією для школяра! Даруй себе дітям! Знай, чого прагнеш! Постійно шукай у дитині багатство її душі! Будь терплячий в очікуванні дива і будь готовий до зустрічі з ним у дитині!

(Бути вчителем: навч.-метод. посіб. з курсу „Вступ до спеціальності” / упоряд. О. Більська. Вінниця: ТД «Едельвейс», 2012. С. 59-60).

Додаток 5.

Синиця І. О.

Педагогічний такт – спеціальне вміння

Педагогічний такт у широкому розумінні – це спеціальне професійне вміння вчителя, за допомогою якого він у кожному конкретному випадку застосовує до учнів найефективніший у даних обставинах засіб виховного впливу.

У більшості визначень педагогічного такту, що їх дають радянські педагоги і психологи, якраз і підкреслюється вміння добирати найкращий засіб впливу на учнів, враховуючи їхні вікові та індивідуальні особливості і оберігаючи їх почуття людської гідності. Наприклад, Н. І. Панкратова у визначенні педагогічного такту підкреслює вміння подіяти на психіку дитини, щоб викликати в ній правильне ставлення до свого вчинку і бажання виправити його своїми силами. І. Г. Герасимов – вміння знайти і застосувати найбільш

правильний підхід дітей, враховуючи їхні індивідуальні особливості; А. І. Дьоміна – уміння швидко і правильно прийняти рішення в конкретній педагогічній ситуації; А.О. Лівшин – уміння добирати найдійовіший засіб впливу на почуття і волю дитини. Б. Й. Рождественська підкреслюють уміння в кожному окремому випадку зрозуміти стан учнів і знайти відповідну форму своєї поведінки і т.д.

В окремих визначеннях є спроба поєднати в понятті педагогічний такт і найдоцільніші педагогічні прийоми, і міру їх застосування. Педагогічний такт – це вміння вчителя в кожному конкретному випадкові знайти і правильно використати найдоцільнішу для даної педагогічної ситуації міру виховного впливу.

– Я переглянув, як ви радили, деяку літературу про педагогічний такт. Ось я виписав визначення, в якому не згадується про вміння вчителя, а говориться тільки про його особливість поведінки.

– Тоді прошу вас, Степане Федоровичу, зачитайте це визначення.

– Я виписав його з книжки Д. Ф. Самуйленкова. Він пише: «Педагогічний такт – це професійна психолого-педагогічна особливість поведінки вчителя у взаємовідносинах з учнями, яка відповідає цілям і завданням виховання і виявляється у творчій, педагогічно виправданій винахідливості, кмітливості, ініціативності, в осмисленості дій, у самовладанні, витримці, в чулому і вимогливому ставленні до дітей».

– Це правильне визначення. Воно не суперечить твердженню, що педагогічний такт – це спеціальне вміння. Я знайомий з книжкою Самуйленкова, раджу її всім прочитати. Як видно з її назви, Самуйленков ставить педагогічний такт поряд з майстерністю і авторитетом учителя. Те й друге набувається вчителем, а не дається йому від народження. Так само набуваються і винахідливість, і кмітливість, і ініціативність, про що згадується в цьому визначенні. Та й сам Самуйленков у цій же книжці прямо говорить, що педагогічний такт – це вміння знаходити в кожному випадку найбільш правильний педагогічний прийом і що це вміння вчителя триматися з учнями,

вміння в кожному окремому випадку зрозуміти стан учня – його спонукання, інтереси й знати найдійовішу міру виховання.

Так чи інакше, слово «вміння» трапляється майже в кожному визначенні, хоч, звичайно, під таким умінням розуміється не сума суті технічних чи академічних знань, прийомів, якими можна оволодіти, завчивши ряд правил та формул і натренувавшись у практичному їх застосуванні. Уміння добирати найкращий спосіб впливу на дітей тісно пов'язане з характерологічними рисами вчителя, з його особистістю в цілому. Тому ми й говоримо, що це спеціальне, особливе вміння. Щоб оволодіти ним, учитель повинен мати тверді ідейні переконання, розуміти цілі й завдання виховання, добре знати свій предмет і методику його викладання, поважати і любити дітей...

Ми довго затримались на розгляді визначень педагогічного такту, проте не можна не навести ще одного. Воно повторює попередні, але в ньому є й новий елемент, у якому підкреслюється дуже істотне в педагогічному такті. Педагогічний такт тут визначається як «уміння вчителя швидко знаходити в кожному конкретному випадку своїх взаємин з учнями в процесі їх навчання і виховання правильний і тому найефективніший засіб впливу на їх свідомість, почуття і волю, досягнення поставленої мети без ризику нашкодити своєму авторитетові і втратити прихильне ставлення до себе учнів».

Останнє дуже важливе. Кожний педагогічний захід, кожне зауваження, яке ми робимо учням, повинні сприяти авторитетові вчителя, принаймні не підривати його. Важливо не тільки добитися, щоб учні виконали вимогу вчителя, а й зробити це так, щоб не відштовхнути їх від себе. Учителька математики перевіряє в класі домашнє завдання. Майже ніхто з учнів його не виконав. Задача для них виявилась непосильною. Так принаймні вони заявляють і просять ще раз пояснити, як розв'язуються задачі такого типу. Вчительці ж здається, що учні навмисно не виконали домашнього завдання. Викликаним до дошки вона ставить двійки. Клас ремствує. Учні не задоволені. Двом з них учителька пропонує залишити клас. Ті не хочуть. Тоді вчителька посилає за завучем. Приходить завуч, клас замовкає. Порядок ніби наведено, але надто дорогою ціною – за

рахунок авторитету вчительки. Сьогодні вчителька перемогла, але ще кілька таких перемог, і, можливо, учні справді не захочуть не тільки виконувати домашнє завдання, а й слухати її пояснення. А коли й будуть змушені це робити, то важка їхня буде наука, бо без авторитету знання не можуть бути сприйнятї і великих результатів не буде.

Тактовний учитель у такому випадку уник би конфлікту з учнями. Він зорієнтувався б у ситуації, що склалася, зважив би на прохання учнів і, звичайно, сам уладнав би конфлікт, не посилаючи за завучем.

Педагогічний такт уявляється мені в особі витриманого, але вимогливого вчителя, вольової і принципової людини, яка ніколи не погрішить проти своїх поглядів, не закриватиме очей на недопустимі вчинки учнів, не побоїться зробити будь-якому з них найсуворішого зауваження, але зробить це вміло, доречно, в такій формі, яка не буде принизливою ні для гідності учнів, ні для гідності самого вчителя. Роблячи зауваження, яке б різке воно не було, тактовний учитель звернеться саме до гідності учня, підніме її, укріпивши цим і власний авторитет в його очах, і викличе бажання в нього виправитися, стати таким, як того хоче вчитель.

Тактовний педагог володіє великим і активним запасом найрізноманітніших засобів впливу на учнів. У цьому запасі є сила волі, витримка, спостережливість, уважність, послідовність, вимогливість, кмітливість, жарт, іронія, дотепність, гумор, усмішка, погляд, десятки поз і десятки відтінків голосу, про які так переконливо говорив А. С. Макаренко. Пригадуєте, він писав: «Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «Іди сюди» з 15–20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів на обличчі, в постаті і в голосі».

Багато програють ті товариші, які з усього широкого діапазону засобів впливу користуються у взаєминах з учнями тільки незначною їх кількістю. Є такі вчителі, які не визнають у підході до учнів ніяких обхідних шляхів. Вони діють виключно «в чоло». Голос у них завжди на високих тонах. У всіх випадках ці вчителі кричать на учнів: коли вони не зрозуміли пояснення вчителя, коли на них напав сміх, коли в класі не витерта дошка...

— А хіба не слід реагувати на такі випадки?

— Ні, слід, але по-різному. Чого кричати на учнів, коли вони пасивні? Активізуйте їх. А крик ще більше їх подавить. Не допоможе крик і тоді, коли учні не зрозуміли пояснення вчителя. Очевидно, воно було недостатнім. Треба **ще** раз і краще пояснити їм цей матеріал. Не кричав би я на учнів і за те, що хочеться сміятись. Таке буває з ними. З причин, що тільки їм відомі, вони не можуть здержатись від сміху і нестримно пирхають у свої парти. Учитель, який злиться, викликає в них ще більший сміх. Краще дати учням висміятись, може, й самому засміятись, а потім цікавою розповіддю і спокійним тоном перейти до викладу запланованого матеріалу. А коли в класі брудна дошка, можна, звичайно, висловити незадоволення учням, а можна зробити й так: мовчки взяти ганчірку і демонстративно витерти дошку самому, заявивши при цьому учням: «Коли вам важко витерти дошку, я буду сам (чи сама) це робити». На другий раз дошка буде витерта. Звичайно, коли вчитель користується авторитетом в учнів.

Але наявність великого запасу засобів впливу на учнів ще не визначає педагогічного такту, хоч і є неодмінною його умовою. Потрібне ще вміння застосовувати кожний засіб впливу відповідно до конкретного вчинку і конкретної ситуації.

Кожний засіб добрий на своєму місці. Там, де потрібний жарт, гнів буде зайвим і т.д.

Недавно я був на уроці в однієї вчительки. Урок як урок, закінчивши перевірку домашнього завдання, учителька пояснює новий матеріал. Слухаю. Раптом вона кричить на весь клас: «Ти що там робиш?!» У класі стає тривожно. У чому справа? Виявляється, учень потайки гортав книжку під партою. І тільки. А трохи пізніше один учень кинув крейдою у дошку. Крейда розсипалась і навіть трохи забруднила одяг учительки. На рідкість зухвале порушення дисципліни. Клас завмер. Що ж тепер скаже вчителька? А вона повертається і байдужим голосом протягує: «Хто це там пустає? Не займайтеся сторонніми справами!».

Не тільки мені, а й самим учням було дуже прикро за вчительку. Вона уподібнилась тим мисливцям, які по горобцях палили з гармат, а на ведмедів ходили з вербовими прутиками.

Уміння триматися, швидко й правильно реагувати на вчинки учнів особливо потрібне у важких випадках порушення дисципліни, в загострених конфліктних ситуаціях.

Позавчора Валентина Петрівна розповіла мені про цікавий випадок із своєї практики. Давайте попросимо її ще раз розповісти про нього.

– Добре, я розповім. Трапилося це років десять тому. Працювала я тоді в сусідній школі. Був у нас там важкий клас 7-Б. Ще не закінчилася перша чверть, а в ньому побувало вже два керівники. Перший був чоловік, сильний, вольовий. «Я їх зламаю», – часто заявляв він в учительській. Але «зламати» учнів було нелегко. Якось учитель не стримався, ударив учня і зовсім залишив педагогічну роботу. Другий керівник, Ніна Дмитрівна, була лагідною людиною. Вона глибоко вірила в силу переконання і щоденно умовляла учнів дати слово бути слухняними, дисциплінованими і т. п. Учні давали слово і продовжували порушувати дисципліну. Якось викликає мене директор і пропонує взяти ось цей самий 7-Б клас. Як я не відмовлялася – не допомогло. На другий день заходжу в цей горезвісний клас. Провела урок і за хвилин десять до перерви кажу учням, що я буду в них класним керівником. Вибух невдоволення. Видно, що Ніна Дмитрівна їм більше по душі. Раптом чую хтось говорить: «Оце, хлопці, влипли!», а інший учень із задньої парти (це був Сашко Жоголь, я впізнала його) відповідає: «Нічого! Побачимо! Не перша й не остання!» У класі відразу стало тихо. Хтось засміявся. Усі вичікувально дивляться на мене. Що мені робити? А треба щось робити і швидко, бо від цього залежить, бути чи не бути мені в цьому класі керівником.

– Вибачте, Валентино Петрівно, що перебиваю вас. Давайте, товариші, подумаємо, яке тут рішення найкраще прийняти.

Аглая Микитівна. Негайно піти з класу. Я б не залишилася у ньому ні на хвилину.

Марія Данилівна. Я зробила б вигляд, що нічого не почула.

Степан Федорович. А я вигнав би Жоголя за двері й сказав би йому, щоб він більше в мій клас не з'являвся. Решта притихла б.

— Послухаємо тепер, яке рішення прийняла Валентина Петрівна. Продовжуйте, прошу.

— Перше бажання і в мене було вдарити дверима і вийти з класу. Я переборола себе. Згадалось, десь читала, що Арістотель ще сказав: коли людиною оволодіває гнів, рішення її неминуче стають непридатними. Спочатку змусила себе заспокоїтись. Потім думаю: зробити вигляд, що нічого не почула? Ні, учні не повірять. Як так? Усі почули, а вчителька не почула? Може, вона глуха? Може завтра ще й чогось іншого не почує? Вигнати Жоголя і деяких інших учнів з класу? Тоді я змушу решту слухатись, але чи змушу їх поважати мене? Та й за що виганяти Жоголя? Може, я справді в них не остання? Адже це залежить не тільки від мене, а й від них. І тоді я вирішила йти на повну відвертість з учнями «Я вірю, – сказала я їм, – що ви не хочете, щоб я була у вас класним керівником. Повірте й мені, що я цього не хочу. Я не напросилась до вас. Три дні відмовлялась. Директор зобов'язав мене наказом іти у ваш клас. І я змушена була йти. Що ви зробили б на моєму місці?». Клас мовчав. Тоді я знизилася тон: «Ми з вами не в гостях. У гості запрошують того, кого хочуть, а школа – державна установа. Ви сюди прийшли вчитись, а мене призначено до вас учителькою географії, а тепер ось ще й класним керівником. Я зобов'язана вчити і виховувати вас, а ви зобов'язані мене слухати. Хіба не так?» Потім я додала вже зовсім спокійно примирливо: «А може ми ще й спрацюємось? В усякому разі я вам обіцяю, що коли ми не зможемо порозумітись, я все зроблю, щоб не бути у вас класним керівником». Після цього я вийшла з класу. До перерви залишилося 3 хвилини. Мені хотілось, щоб учні побули самі. Тільки через три з половиною роки я дізналась, що тоді вони говорили. Про це учні самі розказали мені на випускному вечорі. Спочатку вони мовчали, потім дівчата і деякі хлопці сказали: «Ну й добре, що вона така, а то скоро Жоголь і його компанія будуть на головах ходити». Хлопці повернули голови в бік Жоголя. Той сам не знав, як далі бути, і невпевнено

сказав: «Почекаємо кілька днів, побачимо, що вона робитиме». Повторюю, я довідалась лише через кілька років. На другий день, правда, я відчула, що вирішили, як кажуть, визнати мене. Вони мовчки спостерігали за мною, робила своє діло. Увечері я навідалась до кількох батьків, у тому числі й до матері Жоголя. Я застала її вдома. Був удома і Сашко. Він встав, подивився крадькома на мене, покрутився біля столу і пішов у другу кімнату.

– Мабуть, знову мій щось накоїв, що ви прийшли, – бідкалась мати, – біда мені з ним. Дочка, вона в мене менша на два роки, золота дівчина, а це убоїще якесь. Як його до пуття довести, не збагну. Хоч роботу кидай!

Я подумала: мати справді не знає, що робити зі своїм сином. Допомоги я від неї не дістану. Вона сама потребує моєї допомоги. Я відповіла їй щоб почув і Сашко: «Ні, нічого він не накоїв. Я прийшла, щоб познайомитися з вами».

– То може, він уже за розум береться? – зраділа мати. – Чи й далі бешкетує?

– Я мало його знаю. Нічого не можу про нього сказати. Ніби й справді береться за розум.

На цьому я попрощалася з матір'ю. Потім я була в неї не раз. Сашко був на моєму боці. Я спиралася на нього і його найближчих друзів у своїй роботі з класом.

– Чи потрібні коментарі до цього? Я також думаю, що непотрібні. Тільки кілька слів. Валентина Петрівна, як бачимо, пішла на повну відвертість з учнями. В даному випадку я не знаю, чи й був інший вихід. Щирість і відвертість завжди приваблюють. Педагог має бути щирим. В одному місці А. С. Макаренко сказав навіть, що педагогічний такт якраз і «повинен полягати в щирості вашої думки». Але бути щирим – не означає бути нерозважливим і прямолінійним.

Педагогічний такт – це творчість, розумова діяльність, особливе вміння. Тактовний учитель не тільки володіє великим арсеналом різних педагогічних засобів, а й уміло, розумно ними користується. У тактовного вчителя це вміння виявляється в доборі як основних засобів впливу на учнів, так і неосновних, додаткових, незначних на

перший погляд, але які в його загальній системі дають йому незрівнянну перемогу над прямолінійним, нетактовним учителем. Такі додаткові тактовні прийоми зігрівають і пом'якшують взаємини вчителя з учнями. Вони, ці засоби, схожі на іскринки такту, гумору, дотепності вчителя.

Ось кілька з них. Учитель помітив, що один учень чогось не привітався з ним на вулиці. Соромиться чи боїться. Тоді вчитель при черговій зустрічі перший привітався з учнем. «Добрий день, Степанчук!» – підкреслено ввічливо і доброзичливо сказав він і, не затримуючись, пішов далі. З того часу учень завжди вітався з учителем. Зустрівшись поглядами, вони обоє посміхалися, залишаючись задоволені один одним.

Учениця чи забула розіпнутись, чи навмисне сидить на уроці в хустці. Учитель, помітивши це і ніби здивувавшись, каже: «Ой, яка ж красива в Галі хустка!» Учениця червоніє, швидко розв'язує хустку і ховає її в парту. Усі посміхнулись і зрозуміли свою вчительку. Більше ніяких зауважень не потрібно.

На контрольній роботі з арифметики вчитель відібрав в одного учня шпаргалку. Учневі соромно. Він сердиться, що так усе вийшло, і вирішує зовсім не писати контрольної роботи. Він заховав зошит під парту і сидить, склавши руки. Його сусід по парті встає і заявляє: «А Стецюк нічого не робить!» – «Як це так нічого не робить? – дивується вчитель. – Він думає. А хіба можна розв'язувати задачу, не подумавши?» Учень згорда дивиться на свого сусіда, витягує зошит і приступає до роботи.

Віктор Т. – бешкетник, з V класу полюбив непомітно залазити під парту і звідти смішити своїх товаришів. Учителі робили йому за це зауваження, він дотепно виправдовувався, а в класі виникав ще більший сміх. Тоді один з учителів, зайшовши в клас, відразу запитав Віктора: «Ти де сьогодні хочеш сидіти: за партою чи під партою? Якщо під партою, то залазь зараз. Не соромся. Я скажу черговому, щоб він і на перервах дозволяв тобі сидіти там. Нам не жалко. Сиди на здоров'ячко».

Під парту в цьому класі більше ніхто не лазив. У запасі досвідчених учителів таких додаткових прийомів багато. Звичайно, вони дають потрібний ефект тільки тоді, коли вчитель взагалі тактовна людина, коли учні впевнені в його доброзичливості.

Тактовний учитель, який уважно ставиться до учнів, вільніше себе почуває з ними, ніж нетактовний, якому байдуже до учнів. Тактовному вчителеві не треба весь час стежити за учнями, щоб вони не зробили якогось недозволеного вчинку. Його стосунки з учнями побудовані на довірі і на взаємній повазі. Тому він може дозволити собі пожартувати з учнями, кинути комусь з них іронічне зауваження. Усе в поведінці тактовного вчителя (його голос, рухи, поза) легке і природне. Тактовна поведінка з учнями стала його звичкою, невід'ємною рисою його характеру. Такий учитель володіє спеціальним умінням поводитися з учнями. Цим умінням повинен володіти кожен педагог...

(Синиця І. О. Педагогічний такт і майстерність учителя. Київ: Радянська школа, 1981. С. 22-38).

Додаток 6.

Савченко О. Я.

Сучасний урок у початкових класах

Особистісно орієнтоване спілкування

Добре вчити дитину, котра тягнеться до вас, як соняшник до сонця. Щоб не перервати цей ланцюжок довіри, маємо утверджувати у своїх стосунках з учнями людську гідність кожної дитини незалежно від того, які в неї навчальні успіхи, а отже, бачити спочатку людину, а потім уже учня. Особистісно орієнтоване спілкування на уроці – стрижень стимулювання навчальної праці. Воно не може бути зорієнтоване на абстрактного молодшого школяра. Його мета – не тільки урахування актуальних потреб саме його віку (наприклад, дитина 6 або 9 років), а якнайповніша відповідність спілкування розмаїттю індивідуальностей конкретного класу.

Які ж актуальні потреби дитини маємо задовольнити в навчальній діяльності? Насамперед – потребу особистісного контакту з учителем на уроці, прагнення дістати схвалення, підтримку своїх дій.

Характерна риса поведінки молодших учнів з учителем – їхня «де-мократичність», мимовільність реакції. Дітям, особливо першокласникам, дуже хочеться, щоб на уроці вчитель особисто їм приділяв увагу: звертався до них, називаючи ім'я, а не прізвище; якимось виділяв голосом, поглядом, жестом. Нерідко молодші діти прагнуть різними способами привернути до себе його увагу...

Гуманні стосунки на будь-якому уроці і поза ним мають утверджувати людську гідність кожного учня, здібного й нездібного, гарного і не зовсім, відвертати страх перед покаранням, залежність від настрою вчителя. Якщо на уроці створюються такі стосунки, діти не бояться висловлювати своє ставлення, яке може не збігатися з думкою інших і навіть учителя, реалізують своє право бути мислячою особистістю.

Турбота про емоційне благополуччя дитини на уроці аж ніяк не знецінює таких найнеобхідніших умов навчального спілкування, як довільність дій, зосередженість уваги, вольові зусилля в досягненні найкращих результатів. Тому в процесі уроку, коли відбувається перехід до вивчення головного і виникає потреба загострити увагу, учитель використовує у своєму мовленні логічну паузу, логічний наголос, виразний жест, вольове забарвлення голосу, зовнішні опори, що фіксують «маршрут» його думки, а для дітей це – умова збереження довільної уваги.

Спілкування на уроці зумовлене навчальною необхідністю, але це зовнішній бік справи. Головне ж – у його внутрішньому змісті, тобто в тих стосунках, які виникають і розвиваються під час навчання між учителем та учнями. Тому обов'язковими є постійне збагачення й уточнення наших знань про мотиви поведінки кожного учня на уроці.

Отже, важливо, щоб розумна вимогливість поєднувалася з неоціненою рисою гуманного педагога – умінням не пропустити моменти, коли дитині особливо потрібні допомога й увага.

Наприклад, оточити увагою учня, який прийшов після хвороби, вчасно помітити засмучену дитину, якій у сім'ї важко, пригорнути учня, котрий сам не може подолати труднощі...

Серед багатьох умов, які позитивно впливають на взаєморозуміння між учителем та учнями, є вміння вчителя відчувати душевний стан учня в момент розмови.

...Пригадуються спостереження за учнями, в яких на контрольній щось не виходить, більшість із них робить безцільні рухи, совається по парті, заважає сусідові. А вчитель коментує: «Замість того щоб думати, ти ручку псуєш!» А дитина псує, бо так гальмує свою тривогу.

Неодмінна умова особистісно орієнтованого спілкування вчителя з учнями – вміння володіти словом.

На наш погляд, якщо вчитель хоче зробити дитині серйозне зауваження, домогтися, щоб його слово було належно сприйняте, треба не стояти над дитиною. Краще, щоб очі вчителя і вихованця були на одному рівні, щоб розмову було зосереджено не на тому, який він поганий учень, а чому так невдало вийшло. Отже, мета спілкування в цьому разі – досягти спільності поглядів, оцінок учителя й учня. А від такого взаєморозуміння найкоротший шлях до оптимальної моделі на-вчального спілкування – ділового співробітництва вчителя й учнів у конкретних навчальних справах.

(Педагогічна майстерність: хрестоматія: навч. посіб. / за ред. І. А. Зязюна. Київ: Вища школа, 2006. С. 189-191).

Додаток 7.

Педагогічні ситуації

Пам'ятайте, що розв'язання педагогічних ситуацій повинно відбуватися за такою схемою:

- усвідомлення проблеми;
- збір необхідних даних;
- формулювання гіпотези;
- перевірка свого припущення;
- дійові заходи.

Ситуація 1.

Порівняйте поведінку двох учителів. Хто з них, на вашу думку, вчинив правильно? Поясніть, чому ви так вважаєте.

У двох класах учні залишили класні дошки не витертими. Перший учитель, прийшовши на урок, вилаяв клас, наказав черговому витерти дошку і в роздратованому стані почав заняття.

Другий зробив інакше. Він сам спокійно і ретельно витер дошку й сказав: «Якщо вам важко витирати дошку, попередьте мене заздалегідь. Я буду приходити раніше і приводити дошку в порядок, щоб ми не втрачали даремно робочого часу».

Ситуація 2.

Ознайомтеся з ситуацією. Яка, на вашу думку, має бути реакція вчителя?

Йшов урок української мови. Настрій у вчителя був чудовий. Він опитав чотирьох учнів. Відповіді бездоганні. Всі відмінні оцінки. Підійшовши до дошки, учитель виявив шпаргалку: на рамі були написані особові закінчення дієслів I і II дієвідмін...

Ситуація 3.

Оцініть дії вчителя. У чому, на ваш погляд, полягають педагогічні помилки, допущені ним?

Почався урок. Хтось з учнів, що сиділи за останніми партами, голосно свиснув.

- Хто свиснув? Це ти? – звертається вчитель до Клименка.

- Ні! Чому це обов'язково я?
- А хто ж, крім тебе, може це зробити? Скажи, хто, якщо не ти!
- Я не знаю хто.
- Ага, не скажеш, значить, ти. Давай щоденник.

Клименко відмовляється, повторюючи, що він не винен, але вчитель забирає щоденник, записує: «Свистів на уроці».

Ситуація 4.

Сашко й Світлана часто запізнювалися на уроки. Хоча їм робили зауваження, запізнення продовжувалося. Тоді вчитель вирішив провести спеціальну бесіду після уроків. Розмову почав із запитання до класу:

– Діти, сьогодні Сашко запізнився на десять хвилин, а Світлана – на п'ятнадцять. Скільки навчального часу втрачено?

– Двадцять п'ять хвилин, – почувлися голоси.

– Ні, набагато більше, – сказав учитель. – Адже ви рахуєте той час, що втратили Сашко та Світлана. А хіба кожен з нас не втратив час через них?

– Звичайно, втратили, – відповіли учні. – Вони нам перешкодили.

– От і давайте підрахуємо, скільки ми всі втратили часу. Ми працювали, ви всі слухали уважно. Раптом приходить Сашко. Він постукав, зайшов у клас, зупинився біля дверей. Отримує зауваження, сідає на своє місце. Я облишив працювати і ви. І згаяли три хвилини. Потім почали згадувати, на чому спинилися.

Знову втратили хвилину. Всіх у класі сорок, і кожен втратив по чотири хвилини.

Скільки ж втратив клас через Сашу? Перемножте.

– Сто шістдесят хвилин! – підрахували учні.

– Тільки-но ми почали працювати, входить Світлана, і знову ми втрачаємо час. Скільки ж усього втрачено часу?

Діти підносять руки, бажаючи відповісти.

– Триста двадцять хвилин плюс двадцять п'ять хвилин, згаяних самими Сашею й Світланою, – говорить один з учнів. Всього, значить, триста сорок п'ять...

– Що ж виходить? – запитує учитель. – Сашко й Світлана запізнюються, а потерпає весь клас. Сталося це тому, що вони забули свій обов'язок школяра. Той, хто порушує свої обов'язки, завдає шкоди своєму товаришеві, всьому колективу.

1. *У чому особливості бесіди?*

2. *Які з наведених далі положень ви вважаєте найсуттєвішими й чому:*

а) бесіда вплинула на порушників поведінки;

б) бесіда вплинула на емоції учнів;

в) бесіда пробудила пізнавальні інтереси;

г) учні збагатилися знаннями моральних норм.

Ситуація 5.

У дев'ятий клас увійшла вчителька біології. Привітавшись, сіла за стіл і розгорнула журнал. Раптом рипнули двері, і через поріг пожаб'ячому стрибнув учень.

Учителька сторопіла. клас миттю завмер. Щось буде! Діти завовтузилися, передчуваючи скандал. Але минула хвилина, друга, вчителька зачекала, коли бешкетник сів на місце, і додала спокійно:

– Продовжимо урок. Як я вам вже сказала...

Справді, як пізніше з'ясувалося, на цій «дрібниці» не варто було загострювати увагу. Вся буча зчинилася з вини дівчат. Їм спало на думку запідозрити скромного хлопчину в боягузстві. Той затявся. Вони зажадали доказів, що він не боягуз, і вигадали іспит – увійти в клас рачки. І хлопчина зробив те, в чому потім щиро розкався.

1. Проаналізуйте ситуацію. Чому педагог вийшов з неї переможцем?

2. Значення яких психологічних закономірностей процесу навчання забезпечує успіх уроку?

Ситуація 6.

«У вас дивна манера робити зауваження на уроці, – говорила завуч молодій вчительці. – Ось наприклад: «Петренко, грецький профіль Березовської, звичайно, гідний уваги, але не на уроці». «Сидоренко, ти ризикуєш замучити до смерті сусідку своїми інтелектуальними розмовами».

– Що ж тут кримінального? – заперечила вчителька. Я не вважаю за потрібне загравати з учнями, опускаюся до їх рівня. Може, я помиляюсь. Але душевний контакт на уроці лише заважає. Він перевантажує стосунки додатковими емоціями й послаблює вчительську вимогливість.

1. Проаналізуйте розмову завуча з учителькою. Хто з них має рацію?

2. Яка ваша думка? Які педагогічні вимоги мають бути в основі зауважень учителя на уроці та його стосунків з учнями?

Ситуація 7.

– Я не розумію педагогів, які дозволяють собі зриватися на крик, – говорить Галина Юріївна. – Доброзичливість має бути професійною якістю вчителя.

Вона часто розпочинає урок так: «Любі мої, добрий день!» Ось і зараз привітала учнів так само. Бачу, як спалахують радістю дитячі очі, випростуються спини. Атмосфера надзвичайної розкутості, що, однак, зовсім не означає розхристаності, панує на уроці. Нема й сліду напруженості, з якою, учні чекають, кого ж учитель викличе. Навпаки, на кожне запитання піднімається ліс рук. Намагаюся довідатись, в чому ж причина такої активності учнів. Особливі методи, форми роботи? Очевидно, річ в іншому – в ставленні до дітей, в особливому такті, в шанобливому тоні.

– Сідай, Сашко, цього разу «вісім», – говорить Галина Юріївна і докладно пояснює, за що знижує оцінку. Здавалось би, дрібниця. Та чи не з таких-от «дрібниць» виникає контакт учителя й учнів.

Один за одним учні підходять до дошки. І всі відповідають чітко, відчувається, що захоплені предметом. Виявляється, тут все ж таки є маленька хитрість учительки. Це вона просить учнів під час відповіді стежити за голосом, жестами, поставою, щоб відповідь була не лише правильною, а й гарною – тоді весь клас слухатиме її з задоволенням. Це звичайно своєрідна гра, та п'ятикласники дуже добре на неї відгукуються.

І щоразу біля дошки – розумно зрежисована вистава. Учням форма гри, змагання просто необхідна: так і тема опановується краще, і інтерес до предмету зростає.

– Яка ланка швидше впорається з завданням? – це запитання часто звучить на уроках Галини Юріївни. Діти пожвавлені, працюють із задоволенням. Кожен старається, розуміючи, що від нього залежить успіх усієї ланки.

Обличчя вчительки: натхненне, енергійне. Особливим внутрішнім чуттям вловлює вона настрій кожного з 33 учнів. Буває й так, що урок мови раптом перетворюється на урок морального виховання.

Галина Юріївна дуже чутливо реагує на будь-які прояви безсердечності, невимогливості до себе. Для педагога це має бути законом, вважає вона,

У чому проявляється педагогічна майстерність вчительки?

Ситуація 8.

На уроці української мови в п'ятому класі учні самостійно виконують вправу. Вчителька помічає, що Сашко старанно працює. Ставлення до нього в класі іронічно-поблажливе. Маленький, худенький, завжди неначе трохи наляканий. На контрольних Сашко найчастіше байдикує, в кращому випадку списує в сусідів. Сьогодні ж працює. Матеріал нескладний, Сашко цілком зможе з цим упоратися.

– Молодець, Сашко, – вирішила похвалити його Олена Володимирівна, – як приємно дивитися на тебе, коли ти думаєш, працюєш.

– А ви йому відмінно поставте, – насмішковано говорить хтось із хлопчиків, і всі сміються: Сашко і відмінно – речі несумісні.

– Поставлю, якщо зробить, – трохи підвищує голос учителька. – Коли закінчите, я перевірю ваші роботи.

Роботу закінчено, вчителька перевіряє зошити. Ось, нарешті, до неї підохотить Сашко. Вчителька бере його зошит і раптом бачить, що записано номер вправи, а далі – чистий аркуш.

На великий подив учнів Олена Володимирівна оголосила: «Сідай, Сашко, відмінно». Клас був вражений – перше «дванадцять» Сашка! Він сів, зошит відразу заховав у портфель. Коли учні виходили з класу, Олена Володимирівна покликала Сашка: «Я сьогодні буду в школі до п'ятнадцятої години. Зроби вправу й покажи мені. Добре?».

О п'ятнадцятій, коли вона вже збиралася додому, Сашко, захекавшись, вбіг до кабінету й поклав зошит. Вправа була виконана бездоганно. І стільки радості було в його оченятах, що вчителька повірила: він не безнадійний.

1. Як ви оцінюєте дії вчительки?

Ситуація 9.

Я побоювалася семикласників. Особливо хлопчиків. Високі, широкоплечі акселерати, вони здавалися могутніми поруч зі мною. Серед семикласників особливим авторитетом користувався Василько – жартівник, дотепник.

Одного разу я дала письмову роботу зі стилістики: описати, не називаючи імені, портрет відомої всьому класу людини так, щоб усі здогадалися, хто саме описаний. Коли діти закінчили писати, сусід Василька, змовницьки блиснувши очима, запропонував:

– Нехай Василько читає.

– Нехай, – погодилась я.

Василько піднявся і серйозно, я б сказала, проникливо почав читати... В людині з некрасивим обличчям, переляканими очима, копицею волосся, червоними плямами на шиї я впізнала... себе! Нічого не пропустив пильний погляд Василька: ні випнутого підборіддя, ні родимки на шиї, ні ледь піднятої трикутником лівої

брови... І хоч я, не відриваючись, дивилася на Василька, я відчула, як всі втупили в мене погляди, чула зростаюче пожвавлення класу, вловлювала шепіт схвалення на адресу Василька. Хотілося крикнути: «Замовчи!», затупати ногами, вигнати геть з класу злого хлопчину та його захоплених друзів, хотілося впасти головою на вчительській стіл, сховати обличчя від цих всевидючих очей, вибігти...

«От аби вчителькою була не я, а інша, мудра й відважна людина...», – думала я.

Василько закінчив читати.

Я сказала, повільно цідячи слова в зацікавлену напруженість класу:

– Що ж, Василю, ти створив правдивий портрет людини з відразливою зовнішністю, точно підмітив усі її риси, в яких ви без особливих труднощів упізнали знайому вам особу. За роботу ти, Василю, заслужив відмінну оцінку. Потім додала:

– Однак я, мабуть, необачно зробила, давши вашому класу таке завдання...

– Ні, – раптом спалахнув Василь – Ви – не необачно... – Це я... це я... і він поспіхом став рвати свій зошит.

Ми всі мовчки проводжали очима шматочки паперу, що падали на підлогу.

Ситуація 10.

Нас, батьків, запевняли, що нашим дітям пощастило: Ніна Іванівна – кращий методист району!

Через тиждень вона зажадала приклеїти або пришити петельки з ниток до зошитів. Я не міг збагнути: «Для чого?». Син пояснив: у класну дошку забито цвях ганьби. На нього вішають розгорнутий зошит, коли там з'явиться двійка. Для цього й потрібна петелька. Оцінка виводиться червоним олівцем на півсторінки, щоб видно було навіть із задньої парти.

Проаналізуйте дії вчительки.

Ситуація 11.

Одного разу з усіх бажаючих вийти до карти Іван Іванович вибрав Петрика. Хлопчик він був старанний, та не завжди встигав підготуватися до уроку. До того ж був неповороткий, вайлуватий...

Завдання було неважким: знайти на карті Австралію. Почувши, що його викликають, Петрик так розгубився, що ледь-ледь піднявся з-за парти. Боязливо

підійшовши до столу, він винувато озирнувся на клас...

Учитель поклав руку на плече Петрика й лагідно вимовив:

– Не хвилюйся, все буде гаразд. Ось вказівник, починай сміло! Адже ти знаєш...

Учень повільно попрямував до карти. Та замість Східної півкулі він опинився біля Західної.

У класі наростав шум.

– Петро зараз розбереться. Тільки, будь ласка, спокійніше...

Та учень стояв там же. З ним явно відбувалося щось не те. Потім хлопчик не раз скаже, що перед відповіддю бачив на карті не дві півкулі, а одну...

Між тим Іван Іванович залишався стриманим. Інший би на його місці за час цієї безглуздої сценки зробив не одне зауваження, на декого б і гримнув, посадив би учня на місце. Та обличчя Івана Івановича лишалося спокійним, погляд уважним, несуворим.

Заспокоївши клас рухом руки, він підкликав Петрика до себе і сказав:

– Такі випадки бувають. Людина хоче розповісти щось важливе і добре підготовлена, але їй щось заважає, передусім, мабуть, хвилювання. Таке траплялось навіть із знаменитими артистами... Ходімо до карти і добре подумаймо...

Узявши хлопчика за руку, Іван Іванович підвів його до півкуль і запропонував...

– Скажи-но спочатку, скільки є частин світу. Ти ж це, безумовно, знаєш.

Петрик відповів.

– Ось бачиш, добре! Я не сумнівався, що ти відповіси. А тепер згадай, в якій півкулі більше частин світу.

Петрик відповів правильно.

– Подумай тепер, де нам шукати Австралію. До якої півкулі слід підійти?

Як потім зізнався Петрик лише після цих слів учителя перед його очима з'явилися два кола, зафарбованих в різні кольори, впливла зелена Австралія, яку він даремно шукав у Західній півкулі.

І тут учень заговорив, заговорив, як ніколи, жваво, впевнено...

Іван Іванович, не рухаючись з місця до кінця відповіді, слухав Петрика з великою увагою. Він не приховував своєї радості. Коли учень закінчив свою розповідь, Іван Іванович голосно сказав:

– Молодець! От розумник! Ти ж все знаєш, навіть більше, ніж у підручнику. Дякую за відповідь!

Петрик, почервонілий, щасливий, збентежений сів за парту. На перерві він ходив як справжній герой.

1. Як учитель може і повинен впливати на розвиток особистісних якостей своїх вихованців?

2. Що могло б трапитися в цій ситуації, якби педагог не був тактовним до учня?

Ситуація 12.

Сашко Панасенко вчиться задовільно. Сьогодні він добре вивчив урок, відповів правильно, і вчитель поставив йому відмінно. Яка радість – перша відмінна оцінка! Та вчитель забув поставити її в журнал. Наступного дня, підійшовши до вчительського столу, де лежав відкритий журнал, Сашко побачив, що його оцінки нема. І тут виникла ідея...

Після уроків він попросив дозволу занести журнал в учительську. Вийшовши в коридор, десь в кутку сам поставив собі «12». Але його оцінка виявилася не схожою на ті, що ставить учитель. Учитель здогадався. «Тепер я знаю, хто ставить зайві оцінки», – сказав він. Хлопчик зізнався, що поставив собі оцінку, і дуже почервонів, обіцяючи, що більше ніколи робити цього не буде.

Оцініть поведінку вчителя в цій ситуації.

Ситуація 13

Урок географії у 5-му класі. Тема уроку: «Від чого залежить погода. Повітряні маси».

Учитель звертається до учнів:

– Як ви пам'ятаєте, кілька днів тому у нас була сонячна, тепла, по-справжньому весняна погода, бігли струмки... Красиво було! А вчора після обіду повіяв слабкий, але неприємний, холодний вітер з півночі. Сьогодні вночі та вранці був туман, а зараз – бачите? – дрібний, холодний дощ і з півночі тягне все той же їдкий вітер. Цікаво: чому так змінилася погода? І ще: яку погоду можна чекати завтра?

Після цього учитель ставив перед учнями ряд запитань, учні відповідали на них. Потім були інші запитання.

Яка була погода днями? А чому не така, як, скажімо, зимою? А яке значення має висота сонця і тривалість дня? Чому це так?

Добре. А тепер розв'яжемо ще ряд завдань. Як змінилася вологість повітря за ці теплі дні?

– Повітря стало дещо вологішим. Отже, воно було теплим і вологим.

А що трапилося потім?

– Подув вітер.

– З якого боку?

– З півночі

– А що там, на півночі? Подивіться на карту. Отже, вітер подув з Північно-Льодовитого океану. І приніс яке повітря?

– Холодне і сухе...

Урок продовжується.

1. Який метод вивчення нового навчального матеріалу обрав учитель і чому?

2. У чому полягає ефективність цього методу?

Ситуація 14

Урок фізики у 6-му класі. Тема уроку: «Інерція».

Учитель. На моєму столі ви бачите штатив із підвішеним до нього на нитці вантажем, до якого знизу прив'язана друга нитка. Верхня нитка натягнута вантажем, і якщо смикнути за нижню нитку, то можна чекати, що обірветься верхня нитка. Ось я проводжу дослід. Що ви побачили?

Учень. Обривається не верхня, а нижня нитка.

Учитель. Причиною обриву нижньої, а не верхньої нитки є нова для вас властивість усіх тіл, яка носить назву інерції. Інерція – це властивість тіл зберігати свою швидкість незмінною, якщо на них діють інші тіла.

1. *Перелічіть методи навчання, що були використані учителем у цьому фрагменті уроку і в чому їх сутність?*

2. *Проаналізуйте, в який момент спосіб навчальної діяльності учителя виступає як метод, а в якій як прийом?*

Ситуація 15

На уроці біології у 5-му класі вивчали тему «Будова насіння».

Учитель. Діти, тема нашого уроку «Будова насіння». Пояснювати цього матеріалу не буду. Думаю, що ви самі зможете впоратися з ним. Відкрийте підручник на сторінці 36. Що написано вгорі сторінки? («Насіння і посів»). А нижче, дрібнішим, але жирним шрифтом? («Будова насіння»). Ще нижче? («Будова насіння квасолі»). Ось цей матеріал вам і необхідно вивчити. Читайте уважно, не кваплячись. Розгляньте малюнок. На ньому відшукайте усе, про що описується в підручнику. Коли закінчите опрацювати матеріал, намагайтеся відповісти на запитання. Ось вони записані на дошці.

Із чого розвивається росток рослини?

Чим відрізняється насіння різних рослин одне від іншого?

Як можна побачити внутрішню будову насіння, наприклад, квасолі або гороху?

Чому половина насіння квасолі називається сім'я долею?

1. *Які методи навчання були використані у цьому фрагменті уроку?*
2. *Розкрийте сутність кожного з використаних методів. У чому полягає ефективність кожного з них з погляду психолога?*

Ситуація 16

На уроці фізики у 10-му класі вивчали матеріал теми «Побудова зображення в лупі». Предмет, зображення якого необхідно отримати в лупі, ставлять перед лупою на відстані, яка більша подвійної фокусної віддалі; потім ставлять предмет перед нею на відстані, яка більша за фокусну віддаль, але менша подвійної фокусної віддалі; і, нарешті, ставлять між фокусом і лінзою.

Учні безпосередньо у процесі досліду бачать, що одночасно змінюється і зображення на екрані, якщо закрити частину лупи непрозорим тілом.

Додому учні отримали такі завдання.

В освітлювачі використані опукла лінза і ввігнуте дзеркало. Як необхідно розмістити лампу стосовно дзеркала і лінзи, щоб освітлювач давав пучок паралельних променів?

Необхідно розмістити дві ввігнуті лінзи так, щоб паралельні промені, пройшовши через обидві лінзи, залишалися паралельними. Як цього досягти?

1. *Проаналізуйте, які методи навчання були використані у процесі вивчення нового матеріалу. У чому їх ефективність?*
2. *У чому особливість домашнього завдання і які методи необхідно використати учням для його виконання?*

Ситуація 17

У 8-му класі панувало веселе збудження, підігріте теплим весняним днем. Учителька біології розпочала урок з 10-хвилинної самостійної роботи із раніше вивченого матеріалу. А потім звернулася до класу: «Діти, я прошу вас уважно прослідкувати за змінами у вашому організмі». Це особливо не вплинуло на учнів. А тим часом сама сіла за свій стіл, дістала із сумки бутерброд, яблуко і почала їсти. По класу пронісся шум, голоси здивування, а потім

наступила тиша. Учні уважно дивилися на вчительку, їхні очі виказували неабияке здивування. Через 2–3 хвилини так «вільної» поведінки вчителька звернулася до учнів із запитаннями:

Чи помітили ви які-небудь зміни у своєму організмі?

Так, помітили.

Почала виділятися слина.

Чому це раптом почала виділятися слина?

Тому, що раптом захотілося їсти.

Напевне те, що почала активно виділятися слина. А насправді, чому?

Як бачимо, ми потрапили в тупикову ситуацію. Ось нам і необхідно вивчити новий навчальний матеріал. Там ви і віднайдете відповіді на багато запитань, у тому числі й ті, що виникли щойно в результаті спостереження за процесами у ваших організмах. Відкривайте підручники й уважно читайте. У зошитах складайте план прочитаного.

1. *Які методи навчання були використані на цьому уроці і в чому полягає їх ефективність?*

2. *Яка роль незвичних дій вчительки напередодні вивчення нового навчального матеріалу?*

Ситуація 18.

На уроці української мови вчителька пропонує таку систему запитань:

- Які опади найчастіше випадають взимку? (Сніг).
- Як називають сніг пестливо? (Сніжок).
- Як називають дуже сильний сніг? (Сніжище).
- Як називають героїню народної казки, що уособлює сніжну зиму? (Снігуронька).
- Як називають пташку, яка прилітає до нас з холодами, снігом? (Снігур).

1. *Визначте, який метод навчання був використаний вчителькою?*

2. *Запропонуйте варіант використання з цієї теми методу на рівні частково-пошукової діяльності учнів.*

Ситуація 19

Урок «Досліджуємо природу» за темою «Дикі звірі взимку». Учитель розпочинає урок з показу малюнків, розміщених у два ряди: «Звірі восени» і «Звірі взимку». У першому – малюнки лисиці, їжака, ведмедя, барсука, вовка, лося; у другому – лисиці, вовка, лося. Завдання: «Розгляньте уважно малюнки звірів в обох рядах. Що помітили? Сформулюйте запитання, що вас зацікавило». Учні називають звірів, порівнюють обидва ряди і виявляють, що в ряду «Звірі взимку» немає їжака, ведмедя, борсука. Виникло запитання: «Чому у цьому ряду немає їжака, ведмедя і борсука?»

1. *Які методи навчання були використані на уроці ?*
2. *У чому ефективність використаних методів ?*

Ситуація 20

Інспектор райвно разом із заступником директора школи відвідав урок математики учителів 3-А і 3-Б класів. На обох уроках була одна й та ж тема: «Розв'язування задач на раніше вивчену тему».

Учителька 3-А класу після повідомлення теми і мети уроку викликала по черзі учнів до дошки. Вони розв'язували задачі. Вона піднімала з місця окремих учнів, які повторювали правила. Інші учні робили записи у зошитах тих розв'язків, що їх виконували на дошці їхні товариші. Під кінець уроку на 8 хвилин була проведена самостійна робота (учні розв'язували приклади, які були записані на дошці).

Учителька 3-Б класу також повідомила учням тему і мету уроку. Але зразу ж запропонувала самостійно розв'язати задачу і приклад, які завчасно у 2 варіантах були записані на переносній дошці. Ця робота зайняла 10 хвилин. Швиденько перевірили результати. Вони були добрими. Лише три учні допустили незначні помилки.

– Тепер, діти, подивіться на картки-завдання, які є перед вами. Виконуйте свої індивідуальні завдання.

Будьте уважні.

Учні активно почали роботу. Вчителька підходила до окремих учнів, тихенько, не відволікаючи уваги інших, допомагала їм у роботі. Через 12 хвилин почулися голоси: «Я уже все виконала!». (Це сильніші учні).

– Молодці. Для тих, хто впорався із задачами, у мене є більш цікаві завдання, – говорила С.А. і пропонувала картки з новим матеріалом.

Учні працювали групами над складанням задач.

– Кожна творча група має скласти свою задачу, – попередила вчителька.

Під кінець уроку (3 хвилини) вчителька запропонувала дітям веселу гру «Порахуй». Хто не встигав підхопити естафету товариша – вибував з гри.

Під час обговорення уроків думки в оцінці уроків між інспектором і заступником директора розбіглися.

1. *Висловіть свою думку щодо дій учителів на цих уроках.*
2. *У чому виявилися дидактичні помилки учителів?*
3. *У чому ви вбачаєте ефективність методів і прийомів, що їх використали учителі на цих уроках?*

Ситуація 21.

Урок української мови у 6-му класі. Тема уроку: «Дієприкметник, його граматичні ознаки». Урок включав такі компоненти:

Аналіз опорних знань, умінь та навичок учнів з попередніх тем.

Актуалізація опорних знань про граматичні ознаки прикметників і дієслів.

Робота над підкресленими словами в реченнях: «Місто, побудоване на березі мальовничої річки, залишалося гордістю старшого покоління. Вмирав поет, залюблений у світ, вмирав поет, задивлений у море». Визначення їх граматичних категорій.

1. Виконання вправ за підручником із завданням виділення дієприкметників.
2. Складання речень з дієприкметниками.

3. Завдання додому та інструктаж до нього.
 1. *Визначте тип цього уроку.*
 2. *Доведіть доцільність обраної структури під час вивчення обраної теми.*

Ситуація 22.

Урок географії у 6-му класі. Тема уроку: «Природні зони Австралії». Урок охоплював такі компоненти:

1. Учні пригадували особливості вітрів-пасатів і вітрів мусонів, на яких материках виявляють себе ці вітри, які їх ознаки тощо.
2. Організація дидактичної гри: ви висадилися на острові Йорк. Необхідно описати особливості рослинного світу Австралії, його зміни.
3. Робота учнів з підручником. Бесіда учителя з учнями за результатами опрацювання матеріалу.
4. Самостійна робота учнів над питаннями:
 - Пригадайте, на яких материках тропічні ліси змінюються саванами, що переходять у пустелі.
 - У чому подібність у розміщенні природних зон Австралії та Африки?
 - У чому подібність і відмінність рослинного світу Австралії й Африки?
 - Порівняйте тваринний світ обох материків.
 - Який можна зробити висновок про природні зони та їх особливості в Африці, Австралії, Південній Америці?
5. Оцінка навчальної праці класного колективу в цілому й окремих учнів.
6. Домашнє завдання.
 1. *Визначте структуру цього уроку.*
 2. *Покажіть доцільність запропонованої структури уроку під час вивчення запланованої теми.*

Ситуація 23.

Урок математики у 7-му класі. Тема уроку: «Площа трикутника».

Урок включав такі структурні компоненти:

1. Учням пропонують розв'язати задачу: знайти площу прямокутного трикутника за даними двох катетів – 4 см і 7 см. Учні не в змозі впоратися із завданням. «Ми ж цього ще не вчили!» – заявляють школярі.
2. Учні висувають різні способи розв'язання задачі, перевіряють їх доцільність.
3. Під керівництвом учителя учні доводять гіпотезу, добудувавши прямокутний трикутник до прямокутника.
4. Формують правило на основі доведень.
5. Домашнє завдання: віднайти інші способи доказів теореми із визначення площі трикутника.

1. Визначте, до якого типу можна віднести цей урок?

2. У чому полягає особливості цієї структури уроку з погляду типів навчальної діяльності?

Ситуація 24.

Урок англійської мови у 8-му класі. Тема уроку: «Конституція України». Урок передбачав структурні компоненти:

1. Організація учнів на пізнавальну діяльність, проведення фонетико-мовленнєвої зарядки.
2. Бесіда учителя з учнями з метою узагальнення знань за темою «Конституція України». Засвоєння лексичного запасу шляхом конструювання нових речень.
3. Творча робота учнів за індивідуальними завданнями з використанням діалогу: розмова про права громадян України.
4. Аудіювання (прослуховування тексту, аудіозаписи) тексту з наступним переказом.
5. Оцінка навчальної діяльності учнів.
6. Домашнє завдання.

1. *Визначте структуру цього уроку.*
2. *У чому полягає ефективність використаних методів навчання?*
3. *У чому ви вбачаєте виховне значення уроку?*

Ситуація 25.

Учитель математики на кожному уроці у 7–8-х класах перевіряв знання, уміння і навички учнів, пропонуючи всім учням завдання на картках. До дошки запрошував 2–3 учнів і бесідував із ними, з'ясовуючи рівень їхніх знань, умінь і навичок. Така робота тривала 12–15 хвилин. Окремі види виконаних робіт учитель перевіряв особисто, але часто доручав здібним учням перевіряти роботи своїх товаришів. І не лише перевіряти, а й оцінювати.

1. *Які методи перевірки й оцінки навчальної діяльності учнів використовує учитель?*
2. *У чому переваги і недоліки цих методів?*
3. *Як ви ставитеся до того, що учитель доручає учням перевіряти й оцінювати невеликі письмові роботи своїх однокласників?*

Ситуація 26.

Така, на перший погляд, звичайна справа, як оцінка знань учнів, – це вміння знайти правильний підхід до кожної дитини, вміння плекати в її душі вогник прагнення до знань. Впродовж 4 років навчання дітей у початкових класах я ніколи не ставив незадовільних оцінок – ні за письмові роботи, ні за усні відповіді. Діти вчаться читати, писати, розв'язувати задачі. Одна дитина вже досягла позитивних результатів у своїй розумовій праці, інша – поки що ні. В однієї вже виходить те, чого її хоче навчити вчитель, у другій ще не виходить, та це не означає, що вона не хоче вчитися. Я оцінював розумову працю лише тоді, коли вона приносила позитивні результати. Якщо учень ще не досяг тих результатів, до яких він прагне в процесі праці, я йому не ставлю ніякої оцінки. Дитина повинна замислитися, зібратися з думками, ще раз перевірити свою роботу.

У 1 класі я поставив перші оцінки через 4 місяці після початку навчального року. Тут важливо насамперед, щоб дитина зрозуміла, що таке старанна, ретельна праця. Малюк погано виконує свою роботу не тому, що не хоче, а тому, що не має уявлення, що таке добре і що таке погано, – за що ж йому ставити оцінку? Я домагався, щоб дитина, кілька разів виконавши одне й теж завдання, переконалася на власному досвіді, що вона може виконати його значно краще, ніж виконала спочатку.

1. *Проаналізуйте міркування автора і висловіть своє ставлення до цієї проблеми.*

2. *Чи доцільно підходити до оцінювання навчальної діяльності учнів середніх і старших класів з позицій, які окреслив В.О. Сухомлинський?*

Ситуація 27.

На уроці математики у 7-му класі вивчали тему: «Площа трикутника». Учителька використовувала багато наочних посібників, спонукала учнів до самостійних міркувань, до розуміння сутності площі трикутника через вимір площі паралелограма. Розв'язали кілька задач. Учителька показала, як важливо володіти цими вміннями для розв'язання певних завдань на виробництві, будівництві, у сільському господарстві. Урок пройшов цікаво, учні були дуже активними і панувала робоча дисципліна.

1. *Вимоги яких принципів навчання були реалізовані на цьому уроці?*

2. *Чи можна дорікати учительці тим, що на уроці не були реалізовані вимоги певних принципів виховання?*

Ситуація 28.

Урок української мови у 5-му класі. Тема уроку: «Правопис неозначених і заперечних займенників». Учителька побудувала його за такими етапами:

1. Перевірка виконання домашнього завдання.
2. Актуалізація опорних знань: повторили матеріал про сутність поняття «займенник», розряди займенників.
3. Стимулювання пізнавальної активності учнів: учні зробили спробу правильно написати низку неозначених і заперечних займенників, але наштотувалися на значні утруднення.
4. Самостійна робота учнів над опрацюванням правил за підручником.
5. Система вправ спрямованих на формування в учнів умінь грамотного написання неозначених і заперечних займенників.

Перевірка і оцінка навчальної діяльності учнів.

1. Проаналізуйте структуру цього уроку і визначіть принципи навчання, що були реалізовані та в чому ефективність такої діяльності.

2. Якою мірою побудова уроку відповідає вимогам логіки навчального процесу?

Додаток 8.

Вправи на розвиток умінь психофізичної саморегуляції

Вправа 1. Контроль та регуляція дихання. Дихання й емоційний стан взаємопов'язані. В стані збудження, хвилювання, тривоги помітно змінюється частота й глибина дихання. Контроль за диханням може сприяти регуляції емоційного стану людини. Для цього рекомендується виконати вправи «Діафрагмальне дихання» і «Ритмічне дихання».

Діафрагмальне дихання

Вдих через ніс. Спочатку при розслаблених та злегка опущених плечах повітрям заповнюються нижні відділи легенів, живіт при цьому дедалі більше випинається. Потім під час вдиху послідовно піднімаються грудна клітка, плечі та ключиці. Повний видих відбувається в тій самій послідовності: поступово втягується живіт, опускаються грудна клітка, плечі, ключиці.

Ритмічне дихання

Таке саме дихання, але виконується в певному ритмі, найкраще під час нешвидкого ходіння. Вісім кроків – вдих, чотири – затримка дихання, вісім – видих. Далі можна – 10:5:10. Скорочення видиху має мобілізаційне значення. Нормалізації стану допомагає й позіхання.

Як відомо, емоційне напруження супроводжується напруженням м'язів, що готують організм до наступної діяльності. Тому регулювати внутрішнє самопочуття можна, знаючи, що таке м'язове напруження.

Вправа 2. Контроль за тонусом мимічних м'язів. Ця вправа допомагає не тільки надати обличчю спокійного виразу, а й домогтися внутрішньої гармонії й заспокоєння.

Текст може бути таким: «Моя увага зупиняється на обличчі. Моє обличчя спокійне. М'язи чола розслаблені. Губи та зуби розімкнеш. М'язи щік розслаблені. М'язи очей розслаблені. Моє обличчя, як

маска. Разом із посмішкою я відчуваю, як зникає напруження з обличчя і з усього тіла».

Вправа 3. Розслаблення та напруження м'язів рук. Станьте прямо, руки – вперед, пальці – стиснуті в кулак; одночасно напружуються м'язи кисті, передпліччя, плечей. При цьому потрібно пам'ятати про мисленнєву дію (ви хочете бути сильним, міцним, ваші м'язи дуже напружені). А тепер розслабтеся: руки вільно падають, здійснюючи маятнікоподібні рухи.

Вправа 4. Застосування бібліотерапії. Прочитайте вірш, прозовий уривок. Обговоріть, які почуття викликає прочитане.

Вправа 5. Використання музики в поєднанні з зоровими образами. Перегляньте слайдову програму, яка супроводжується музичним фоном. Опишіть свій стан. Відзначте ті музичні фрагменти й зорові образи, які стимулюють у вас приплив сил, викликають готовність до дії або, навпаки, діють заспокійливо, розслаблюють.

Вправа 6. Дія в передбачуваних обставинах. Одним із важливих елементів психологічного налаштування вчителя є використання магічного «якби». що «якби» створює внутрішній духовний рух, який органічно виявляється у зовнішньому вигляді вчителя, в його міміці, жестах, погляді, в прихильності до учнів. Побувавши в уявному світі, вчитель переносить почуття, що виникли, в реальність, починає працювати з натхненням.

Використовуючи засіб «якби», продемонструйте один із варіантів вітання з учнями:

- а) ви вперше увійшли в цей клас;
- б) ви – класний керівник у цьому класі впродовж тривалого часу;
- в) ви засмучені вчинком учнів, до яких прийшли;
- г) ви пишаєтесь успіхами учнів у навчанні;
- д) ви маєте повідомити неприємну новину;
- ж) ви маєте повідомити приємну новину.

Проаналізуйте, на що у вашому досвіді можна опертись для створення передбачуваної ситуації «якби». Визначте причину можливих утруднень під час виконання цієї вправи.

Вправа 7. Учасники приймають зручні пози. Ведучий інструктує:

«Уявіть собі, що у верхній внутрішній частині вашої голови виникає світлий промінь, який повільно і послідовно рухається зверху вниз, освітлюючи теплим, рівним і розслаблюючим світлом усі частини обличчя, шию, плечі, руки і так далі. З рухом променя зникає напруга у потилиці, розгладжуються зморшки на обличчі, краще бачать очі, розслаблюються плечі. Внутрішній промінь немовби формує нову зовнішність спокійної людини, задоволеної собою та своїм життям, своєю професією та своїми учнями.

Уявний рух «внутрішнього променя» зверху вниз а потім знизу вгору треба здійснити декілька разів. Важливо отримувати внутрішнє задоволення, навіть насолоду. Закінчуючи вправу, треба сказати собі: «Я стала новою людиною! Я стала молодою, спокійною, сильною. Я все робитиму краще, ніж раніше».

Вправа сприяє нейтралізації емоцій гніву, роздратування, агресії, підвищеної тривожності. Її бажано виконувати на початку виникнення цих негативних емоцій, поки вони ще не заволоділи людиною.

Треба уявити усередині себе, на рівні грудей, потужний прес, який рухається зверху вниз, угамовуючи негативні емоції та внутрішню напругу. Важливо досягти відчуття внутрішньої ваги, яка немовби виштовхує вниз усі небажані емоції.

Вправа 8. Виконуючи цю вправу, людина намагається перенести неприємні почуття з себе на якийсь інший предмет або зовнішню обставину.

Людина уявляє себе деревом, бачить його потужний або гнучкий стовбур, гілки, що коливаються під вітром, листя, коріння, що вросли в землю, поживні соки, які коріння беруть із землі. Дерево легко переносить усі неприємності і турботи, воно міцне та непохитне. Людина ототожнює себе з деревом, відчуває його могутність і спокій.

Вправа 9. Ця вправа допомагає зняти втому. Сядьте на стілець, трохи витягти ноги та звисивши руки донизу. Уявіть собі, як втома зтікає від голови до плечей, далі вниз по руках, потім «витікає» через пальці. Ви фізично відчуваєте вагу втоми, що рухається по руках. Посидьте так 1,5-2 хвилини, а потім потрусіть кистями рук, позбавляючись втоми. Спробуйте відчути легкість у тілі, а також психічну рівновагу.

Вправа 10. Розташуйтеся якомога зручніше на стільці. Розслабтесь і заплющіть очі. Відверніть увагу від зовнішньої ситуації, зосередьтесь на своєму диханні. Не треба спеціально керувати своїм диханням, порушуючи його природний ритм. Виконуйте вправу протягом 5-10 хвилин.

Вправа 11. Як завжди, сядьте у зручній позі. Зосереджуйте по черзі увагу на різних місцях свого тіла так, щоб відчути його теплоту. За командою: «Ліва рука!» концентруйте увагу на лівій руці, потім на правій, на кисті, пальцях, грудях, обличчі, шиї, плечах, ногах та інших частинах тіла. Концентрація уваги на одному місці має тривати 10-12 секунд. Якщо зосередження уваги викликає втому, можна зробити паузу.

Додаток 9.

Вправи на розвиток внутрішньої і зовнішньої педагогічної техніки

Вправи з розвитку уміння педагога доцільно виражати своє ставлення за допомогою невербальних засобів спілкування.

1. Вправи на виявлення скутості м'язів. Зігніть і напружте вказівний палець руки, перевірте, як розподіляється м'язова енергія, куди йде напруга (у сусідні пальці, у кисті, у лікоть, у шию, чи напружена друга рука); постарайтеся забрати зайву напругу – палець

тримайте напруженим, але звільніть шию, потім плече, потім лікоть, щоб рука рухалася вільно, а палець залишався напруженим.

2. Вправи на розслаблення і поступову скутість всієї мускулатури: на рахунок до 10 розслабте всі м'язи (від голови до кінчиків пальців ніг), а потім напружте їх. Рахунок може бути мимовільним і змінним.

Вправи, спрямовані як на формування уяви, так і на вміння володіти своїм тілом

1. «Чудеса техніки». Завдання: уявіть, що ви знаходитесь на виставці досягнень «Побутова техніка». Але виставка не проста, а чарівна, тобто всі експонати невидимі. Ви повинні за допомогою міміки і пантоміміки зобразити ці експонати і їх дію.
2. «День народження». Уявіть, що у вашої колеги з групи день народження. За допомогою міміки і пантоміміки ви повинні її привітати.
3. «Я – інструмент». Уявіть себе музичним інструментом і за допомогою міміки і пантоміміки зобразіть його.
4. «Пори року». Уявіть любиму пору року. Відчуйте її. Визначте найбільш істотну ознаку її. За допомогою міміки і пантоміміки зобразіть.
5. «Синтезія». Вибирається ведучий, якому повідомляють, що під час його відсутності група вибере один із чотирьох кольорів (червоний, синій, жовтий, зелений). Після того, як колір вибраний, ведучий вертається і учасники по черзі демонструють йому рух тіла, який за їхніми відчуттями виражає задуманий колір.

Вправи, спрямовані на формування техніки мовлення

1. Вимовляти у швидкому темпі п'ятискладові словосполучення як слова з наголосом на останньому складі. бівігідіжі бевегедеже бавагадажа бовогодожо бувугудужу бивигидижи зікіліміні зекелемене закаламана зоколомоно зукулумуну зикилимини пірісітіфі пересетефе парасатафа поросотофо пурусутуфу пирситифи хіцішішіці хецечешеще хацачашаща хоцочошоцо хуцучушуцу хицичишиши.
2. Чітко, але без напруги вимовляти початкові приголосні та кінцевий приголосний у словах: «склад, скляр, страх, струс, струп, страж, склеп, сплін, скрип, штраф, шквал, вдих, взвод, вміст, вплив, вступ, втрюх».
3. Вимовляти сполучення приголосних у словах, не допускаючи «ковтання» закінчень: «шторм, корм, горн, сонм, нерв, спазм, цикл, ритм, скарб, горб, корж, шарж, гонг, корд, торф, ферзь, ямб, ромб, стенд, з'їзд, дрозд, спорт, фант, перс, толк, франк, транс, танк, торф, темп, френч, харч, вольт, гольф, дерть, шурф, парк, культ, кварц, марш, цинк, борщ, вовк, брязк, блиск, міст, хист, хвіст, бюст, вість, шість, свист, кокс, мопс, такт, фрукт, фрахт, путч, банк, повість, текст, перст, центр, шерсть, пункт, Берне».

(Бартків О. С., Мельник І. М. Педагогічна майстерність : навч.-метод. посіб. Луцьк, 2023. С.123-126).

Додаток 10.

Зязюн І. А.

Моєму колезі – молодому вчителю

...Яким хочеться бачити тебе, юний учителю, сьогодні, коли ти з особливим почуттям відповідальності, врочистості, душевної захопленості сходиш на педагогічну трибуну? Яким ти повинен бути, щоб перший самотійний урок запам'ятався на все життя, щоб став неповторним і зворушливим для твоїх учнів? Якими скарбами маєш володіти, щоб твоє педагогічне життя завжди було першим уроком?

Певно, давати рецепти не варто, бо з творчістю вони несумісні. Я висловлю лише деякі міркування, реалізація яких допомагає мені особисто відчувати постійну радість від педагогічної праці... Хотілося б, щоб і до тебе на першому уроці прийшла радість педагогічної творчості. За яких обставин це можливо? На мою думку, за таких:

– Коли любиш свою професію. Любиш пристрасно, незгасно, пожиттєво. В тебе й гадки немає, що є професія цікавіша і необхідніша народові, суспільству. Відома всім істина: після хліба найважливішою для народу є школа...

– Коли шануєш і розвиваєш особистість в учневі. Не той учитель, хто навчає. Не той учитель, хто виховує «на загал». Учитель той, хто у навчально-виховному процесі розвиває особистість кожного школяра, робить його самим собою.

– Коли усвідомлюєш, що основним виховним засобом була, є і залишається праця, в якій кожен вихованець послідовно й систематично набуває розумового, естетичного, практичного досвіду...

– Коли глибоко збагнув, що найголовнішим виховним засобом у школі була, є і залишається особистість учителя, його талант, його неповторність, самотність.

Аналізуючи свій духовний розвиток, ти, певно, помітив, що приклад твого учителя допоміг тобі змужніти, соціально визріти. Якого ж учителя ти наслідував, коли обрав педагогічну професію? Передусім працюючого, роботящого. Таким хочуть бачити тебе і твої учні – як у справі: предметній, фаховій, так і виховній. Кожна хвилина твого вільного часу – для пізнання, для самовдосконалення. Весь інший час – для твоїх вихованців. Пам'ятай заповідь В. О. Сухомлинського: «серце віддаю дітям». Віддаю щиро, душевно, радісно. І виховую цим щирість, душевність, радість. Одне слово – красу. Красу пізнання, красу творчого самоствердження – праці, красу спілкування людей, зрештою, красу нашого життя.

... Перші хвилини твого спілкування з учнями мають стати вирішальними у формуванні їхнього позитивного ставлення до тебе на рівні почуття прекрасного й піднесеного, з першої хвилини ти

мусиш захопити, заповнити школярів розповіддю, щоб вони стали підвладними порухам твоєї душі, силі твоєї впливовості. Тож готуйся до перших уроків особливо старанно. Для цього замало вільно володіти матеріалом. Треба ще розробити мізансцени уроку, добре опанувавши театральну режисуру і педагогіку. Власне кажучи, учительська праця – театр одного актора. Саме тому вчителеві необхідно розвивати акторські властивості. Не дарма А. С. Макаренко брав уроки режисури й акторської майстерності в талановитих митців. Він писав: «Я став справжнім майстром лише тоді, коли навчився говорити «іди сюди» з 15 – 20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів у постановці обличчя, фігури, голосу. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде чи не відчує того, що потрібно».

Труднощі – це переборення життєвих суперечностей. Якщо людина має загартовану волю, бійцівські риси в досягненні поставленої мети, тоді для неї не існує перешкод, яких вона не могла б подолати. Саме таким бійцем повинен стати й ти, молодий учителю. Тебе завжди підтримають, допоможуть... Проте ніколи не забувай, що лише особиста активність і рішучість – запорука твого авторитету і визнання як в організації, так і в здійсненні навчально-виховного процесу, у роботі з батьками, і в побудові особистого життя, і в самовдосконаленні.

– Коли не впадаєш у розпач у критичних ситуаціях, яких буде немало. Чому? Маєш поки що невеликий життєвий досвід. Бракує тобі й учительської майстерності. Ти відчуваєш деяку педагогічну невправність, невдоволеність рівнем фахової і виховної підготовки. Все це закономірне, кожен свого часу пережив те саме. Багато залежить не лише від тебе, а й від навчального закладу, який ти закінчив.

Чим же можна зарадити? Єдине – продовжувати вчитися пізнавати кожного «свого» учня. Бачити в ньому неповторне, незвичайне, а формуючи і розвиваючи його, сприяти цим становленню всебічно і гармонійно розвиненої особистості...

– Коли твої учні щодня, щогодини, щохвилини знатимуть, що вони завжди в центрі твоєї уваги, вони відкриють тобі свою душу, свої переконання. Розроби таку методику, щоб кожен щоденно спілкувався з гобою, зокрема з предмета, який ти ведеш. Проте не обмежуйся уроком. В офіційному спілкуванні учневі значно важче відкритися душею, переконаннями, ніж в обстановці неофіційній. Однак таке одкровення вкрай необхідне, це один із найважливіших законів педагогічного мистецтва. Знайди такі засоби, методи, такі внутрішні сили, які зблизили б тебе з учнями, поєднали б твої і їхні, тобто ваші, інтереси, ідеали і зробили їх спільними для життя та діяльності.

– Коли переконаний, що як педагог ти потрібен не лише в школі, а й у сім'ях твоїх вихованців. їхні батьки зайняті суспільно важливими справами. Відвідувати тебе в школі, відривати від виховного процесу їм незручно. Знайди час зустрітися з ними. Не шкодуй найтепліших слів, щоб підкреслити позитивні риси їхньої дитини. Тобі якнайменше слід думати про особисті позитивні риси та бажання, а намагатися краще пізнати колег, забути лестощі, щиро виявляти доброзичливість. Щоб вплинути на свого колегу, варто говорити з ним про те, що його цікавить, до чого він прагне, допомогти йому. Виявляй до колег щирий інтерес, уважно вислуховуй їх, намагайся зрозуміти кожного. Роби для них усе, чого б ти бажав від них для себе. Дай змогу колезі відчувати перевагу над тобою, якщо це справді так. Подивися на оточення його очима й оціни значущість його думок, поведінки.

– Коли завойований серед учнів і колег авторитет постійно – твоє життєве щастя. А. С. Макаренко з цього приводу писав: «...Я надзвичайно щаслива людина. І моє щастя не залежить від жодних матеріальних благ, тому що неодмінна умова щастя – це переконаність, що живеш правильно, що за спиною не стоїть ні підлість, ні шахрайство, ні хитрість».

Щасти тобі, мій друже, молодий учителю!

(Педагогічна майстерність: хрестоматія / за ред. І.А. Зязюна. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. С.454-460)/

Додаток 11

Відео контент з питань розвитку педагогічної майстерності

Як досягти педагогічної майстерності? - YouTube

Діловий етикет педагога: новації ХХІ століття - YouTube

Педагогічна майстерність і особистість вчителя - YouTube

Вебінар: Педагогічна майстерність: міф чи реальність? - YouTube

Педагогічна творчість і педагогічна майстерність у професійній діяльності педагога - YouTube

Інновації в освіті і педагогічна майстерність учителя-словесника (2023) - YouTube

Співпраця з психологом як інструмент підвищення педагогічної майстерності - YouTube

Самооцінювання власної педагогічної майстерності для проєктування траєкторії професійного розвитку - YouTube

Креативне навчання. Як підтримувати і розвивати креативність учнів і учениць та не втрачати свою. - YouTube

Креативність – мислення поза стандартом - YouTube

Школа педагогічної майстерності "Освіта 4.0 та педагогічна досконалість" 2024-День 1 - YouTube

Додаток 12

Поради педагогу на щодень

Вимоги до зовнішнього вигляду педагога

З метою удосконалення зовнішнього вигляду педагога виділяють такі правила:

1. Приділяйте час для догляду за одягом і зовнішністю.
2. Стежте за літературою з етикету, тенденціями моди.
3. Виходячи з будинку, перевірте свій зовнішній вигляд.
4. Одягаючи новий костюм, перевірте, чи зручно буде працювати в ньому.
5. По дорозі на роботу намагайтеся не забруднитися.
6. Коли прийшли до навчального закладу, насамперед, перевірте свій зовнішній вигляд: костюм, зачіску, взуття тощо.
7. Перед кожним заняттям перевіряйте свій зовнішній вигляд.
8. Аналізуйте з педагогічних позицій одяг, зовнішній вигляд різних людей, колег, перехожих, акторів, дикторів.
9. Спостерігайте, як ваші колеги реагують на ваш зовнішній вигляд.
10. Головне в зовнішньому вигляді – охайність і чистота, елегантність і почуття міри.

Практичні поради щодо організації педагогічного спілкування

1. Уміння вести бесіду означає, насамперед, повагу до співрозмовника. Ставте йому запитання, на які, ви впевнені, що він із задоволенням відповість. Щоб знайти шлях до серця іншої людини, розмовляйте з нею про те, що для неї важливо, що вона більше за все цінує. Не починайте розмову з тих запитань, в яких ваші думки розходяться, розмовляйте на такі теми, де ваші думки збігаються. Чим більше на початку бесіди позитивних відповідей, тим імовірніше її позитивний результат. Без нагальної необхідності не говоріть співрозмовнику прямо, що він не має рації, особливо на початку бесіди. Головну увагу приділяйте сутності аргументів і стислості їхнього викладу. Педагогічне

спілкування не допускає багатослів'я та базікання. Завжди намагайтеся бути гарним і уважним слухачем. Увага – кращий комплімент. Дайте зрозуміти співрозмовнику, що у чомусь він перевершує вас. Якщо навіть ви розумніший співрозмовника, не показуйте йому цього.

2. Не набридайте співрозмовнику тривалими монологами. Один з видатних ораторів в історії людства Марк Тулій Цицерон говорив, що не варто заволодівати розмовою, як своєю вотчиною, з якої можеш вижити іншого. Умійте слухати співрозмовника. Треба вислухати до кінця, якщо учень, на ваш погляд, говорить невірно й у вас мало часу. Це показник вашої уваги до особистості.
3. Організуючи спілкування з учнями, орієнтуйте своє мовлення на конкретного учня або групу учнів. Звертаючись, підбирайте темп мовлення, послідовність висловлень, їхнє сполучення з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей, позиції в групі, системи міжособистісних відносин.
4. Частіше посміхайтесь співрозмовнику. Посмішка свідчить про те, що співрозмовник вам приємний, створює загальний сприятливий настрій, схиляє до вас співрозмовника.
5. Секрет успіху в досягненні добрих взаємин з іншими людьми полягає в умінні розглядати питання з погляду співрозмовника. Щоб подобатися людям, потрібно виявляти до них щирий інтерес. Якщо бажаєте завоювати симпатію співрозмовника, частіше називайте його ім'я. Для людини немає нічого більш приємного, ніж чути своє ім'я. Робіть для інших те, що ви бажали б, щоб робили для вас.
6. Педагог повинен уміти визнавати і виправляти свої помилки, яких він припустився при спілкуванні. Треба мати мужність переглянути свої методи, свою тактику спілкування, якщо щось не виходить або виходить погано.
7. Похвала, щире слово – найбільш ефективний засіб мобілізації зусиль людини, підтримки її творчого настрою. Використовуючи їх, намагайтеся розвивати в людях ентузіазм, збуджуйте все те

гарне, що в ній закладено. Отримавши натхнення завдяки похвалі, людина виконає доручене завдання набагато краще.

8. Непорозуміння не можна усунути суперечкою. Це можна зробити лише за допомогою такту, прагнення до примирення, щирого бажання зрозуміти точку зору іншого. Доброта, дружній підхід, вдячність можуть швидше примусити людей змінити свою думку, ніж різкість, брутальність та гнів. Заслуживши авторитет людей знаннями, здібностями і талантом, можна відразу втратити його через недотримання елементарної тактовності. Незгода ніколи не повинна породжувати зневажливості. Спілкуючись з колегами, не підмінюйте авторитет особистості авторитетом посади. Спростовуючи думку співрозмовника, стежте за тим, щоб не образити його самого, оскільки образити просто, вибачитися складніше, одержати щире пробачення ще складніше.
9. У суперечці не забувайте про самоконтроль, стежте за своєю поведінкою, манерами, жестами, мімікою, вибирайте м'які слова для твердих аргументів. Не підвищуйте голосу. Можна в суперечці перемогти, але зіпсувати особистісні відносини. Помітивши, що ваш співрозмовник гарячкує, і почали гарячкувати ви самі, припиняйте суперечку. Пам'ятайте, те, що не вдається довести спокійним тоном, не довести і криком. Ніколи не слід приймати рішення в збудженому стані, це може призвести до невиправних помилок. Однак не бійтеся сперечатися, ведіть активне життя, але тримайтеся при цьому гідно, поведіть тактовно. Важливо, щоб дискусії не тільки не ламали, а й посилювали доброзичливі відносини, щоб суперечки залишалися товарицькими. Вмійте правильно робити зауваження, правильно сприймайте критику – це ознака вихованого педагога.
10. При виникненні ускладнень у спілкуванні з учнями, особливо неконтактними, прагніть, щоб ваше звертання до конкретного учня починалось із запитань «чому?», «як?», «для чого?». Це стимулює розвиток спілкування. Не допускайте пауз, «провалів», не відволікайтеся. Від цього губиться нитка живої взаємодії.

Пам'ятайте, що спілкування повинно бути постійним і безперервним.

11. Уникайте штампів у спілкуванні в усіх їх проявах: у загальній манері своєї поведінки, у стереотипних реакціях на поведінку учнів, у «психологічній закритості» самого педагога.
12. Намагайтеся переборювати негативні установки стосовно деяких учнів, уникайте стереотипних відносин.

Правила педагогічного спілкування

Дотримання правил педагогічного спілкування застерігає педагога від багатьох труднощів та помилок, які підстерігають його у практичній діяльності.

Стислий їх виклад можна звести до таких пунктів:

1. Успіх педагогічної діяльності насамперед залежить від культури спілкування.
2. Моделюйте спілкування не «від себе», а від учнів, їх потреб та інтересів.
3. Орієнтуйте своє педагогічне мовлення на конкретного учня, а не на абстрактну групу.
4. Використовуйте різні види спілкування.
5. Спілкуйтесь з учнями на взаємних інтересах, проте не організовуйте спілкування «по вертикалі», зверху вниз.
6. Постійно враховуйте психологічний стан окремих учнів і колективу загалом.
7. Дивіться на себе з боку, постійно аналізуйте свої вчинки й дії.
8. Умійте слухати учнів, зважайте на їх думку.
9. Намагайтесь зрозуміти настрій учня і на цій основі моделюйте спілкування з ними.
10. Спілкування повинно не призводити до конфліктів, а попереджувати їх.
11. Не принижуйте людську гідність.
12. Спілкування має бути систематичним. Не залишайте поза увагою «незручних» для вас учнів.

13. Будьте ініціативним у спілкуванні.
14. У процесі спілкування враховуйте стать учнів.
15. Уникайте штампів, постійно шукайте нові норми, засоби, методи і прийоми.
16. Долайте негативні установки стосовно конкретного учня.
17. У процесі спілкування уникайте абстрактної критики, оскільки це породжує опір.
18. Якомога частіше усміхайтесь: це викликає позитивні емоції, спонукає до продуктивного спілкування.
19. У процесі вашого спілкування частіше висловлюйте схвалення, заохочення.
20. Відкрито виявляйте у учнівському колективі своє ставлення до них.
21. Постійно розвивайте свою комунікативну пам'ять, запам'ятовуючи педагогічні ситуації, їх перебіг.
22. Якщо назріває потреба в індивідуальній бесіді, завчасно розробіть її план.
23. У процесі спілкування в центрі уваги має бути особистість учня, його гідність.
24. Враховуйте соціально-психологічний ріст учня.
25. Систематично аналізуйте процес спілкування.
26. Технологія й тактика спілкування мають бути скеровані на усунення психологічних бар'єрів між педагогом і учнями.
27. Враховуйте в процесі спілкування індивідуальні особливості, темперамент, характери учнів.
28. Постійно удосконалюйте інструмент спілкування – власне мовлення.

Як уникати конфліктів

Щоб уникнути непотрібних конфліктів, існує низка правил:

1. Не розмовляйте відразу із збудженою людиною.
2. Перш ніж сказати про неприємне, створіть сприятливу, доброзичливу атмосферу довіри.

3. Спробуйте поставити себе на місце опонента, подивитись на проблему його очима.
4. Не приховуйте свого доброго ставлення до людини, виражайте схвалення її вчинкам.
5. Примусьте себе мовчати, коли Вас чіпають у дрібній сварці.
6. Умійте говорити спокійно і м'яко, впевнено і доброзичливо.
7. Визнавайте переваги оточуючих вголос і ворогів стане менше.
8. Якщо Ви відчуваєте, що не маєте рації, визнайте це відразу.

Рекомендації до техніки конструктивного спілкування

1. Намагайтесь говорити на мові партнера, точніше, на мові, що зрозуміла всім партнерам по спілкуванню. Для цього слід уникати вузькопрофесійних термінів, надмірності іноземних слів тощо при спілкуванні не з колегами, а зі школярами, при читанні популярних лекцій.
2. Постійно виявляйте повагу до партнера, підкреслюйте його значущість.
3. Максимально демонструйте різноманітні форми спільності з партнерами по спілкуванню (спільність інтересів, цілей, завдань, точок зору і навіть індивідуальних особливостей).
4. Виявляйте щиру зацікавленість до проблем партнера по спілкуванню і принаймні давайте йому можливість висловитися до кінця, перш ніж сформуєте свою точку зору.
5. Іноді корисно удаватися до вербалізації свого емоційного стану або стану партнера. Наприклад: «Те, що ви сказали зараз, мене дуже схвилювало, і я навіть не знаю, що робити далі»; «Мені здається, ви напружені» тощо.
6. При виникненні конфліктної ситуації пропонуйте конкретні заходи щодо її урегулювання, не обмежуючись формулюванням абстрактних вимог.
7. Якщо можливо, уникайте «позицій, що підпорядковують», коли педагог підкреслює свою перевагу, право на нав'язування рішення тощо.

8. Частіше використовуйте прийоми активного слухання. При цьому виділяються три рівні активного слухання: просте підтвердження факту сприйняття інформації («так», «зрозуміло», «згоден» тощо); переформулювання ідеї, що висловлена партнером по спілкуванню («наскільки я зрозумів, ви стверджуєте, що...»); розвиток ідеї, що висловлена партнером.
9. Негативну відповідь краще починати не зі слова «ні» з подальшим поясненням, чому «ні», а зі слів «так, але...». Переважно після слова «ні» партнер по спілкуванню різко втрачає інтерес до того, що ви скажете далі.
10. Під час дискусії намагайтесь спочатку зафіксувати всі пункти, з яких у вас з партнером є згода (навіть якщо це цілком тривіальні і загальноприйняті позиції). Після деяких відповідей «так, згоден» партнер з більшою вірогідністю відповість «так» і на питання, з якого у нього немає повної згоди з вами.
11. Навіть у випадку незгоди з тезою партнера почніть з позитивної оцінки цієї тези, а вже потім переходьте до обґрунтування неможливості прийняття її в даних (конкретних) умовах. Цим готується основа для обґрунтування рішення, що ви пропонуєте. Даючи негативну оцінку ідеї, вчинку або дії партнера по спілкуванню, ніколи не переносьте її на особистість людини.
12. Розширення зони конфлікту ускладнює його конструктивне вирішення. Якщо людина зробила логічну помилку і ми прагнемо її в цьому переконати, то зробити це буде набагато складніше, якщо в ході дискусії ми дозволяємо собі зауваження, що у людини погано з логікою або що вона взагалі не дуже розумна.

Причини конфліктів між педагогами й учнями

1. Невміння педагога прогнозувати поведінку учнів, його роздратування і прагнення усунути «перешкоду» будь-якими засобами.
2. Прагнення педагога зберегти свій соціальний статус.

3. Оцінка педагогом не окремого вчинку учня, а його особистості загалом.
4. Суб'єктивне сприйняття вчинку учня і недостатня поінформованість про його мотиви, риси особистості, умови життя в сім'ї.
5. Поспішність із покаранням учнів (адже, на думку частини педагогів, певна суворість не завадить).
6. Особистісні риси та нестандартна поведінка окремих учнів в емоційно-особистісних взаєминах із педагогами.
7. Особистісні риси педагога (дратівливість, грубість, мстивість, самовдоволеність, безпорадність та ін.).
8. Відсутність педагогічних здібностей, інтересу до вчительської праці, невдоволення соціально-побутовими умовами життя, несприятливий клімат у педколективі.
9. Факт прямої фізичної дії на учня.

Золоті правила класовода

1. Учитель має викликати любов і повагу школярів до себе. А це можливо, коли він сам любить, поважає та піклується про кожну дитину, у стосунках з учнями чесний і відвертий.
2. Учителю не слід мати «любимчиків». Дитина прислухатиметься до порад такого вчителя, виконуватиме прохання, ділитиметься з ним найсокровеннішим.
3. Він має бути веселим, жартами підтримувати учнів, створювати позитивну атмосферу.
4. Педагог має правильно використовувати свій час, щоб поповнювати запас енергії завдяки природі, мистецтву.
5. Учителю слід завжди бути доброзичливим. У дитині немає нічого такого, щоб вимагало жорстокості. Зло перемагають добром, любов'ю. Учитель повинен бажати дитині лише добра, виховувати в ній добро власними вчинками, і дитина відповість тим самим.

6. Учителю варто читати більше наукової літератури. З такою Людиною учням завжди цікаво.
7. Завдання вчителя як особистості «знайти себе в собі» й допомогти дітям зробити те саме.
8. Учитель має володіти мистецтвом індивідуальних бесід з дитиною, уміти її вислухати, підтримати в ній вогник самоповаги. Не можна обговорювати поганих вчинків привселюдно. Самоповага народжується із радощів за себе, за свій успіх.
9. Класоводу необхідно створити доброзичливий учнівський колектив, в якому кожна дитина пам'ятає, що поруч з нею людина, з інтересами якої треба рахуватись.
10. Педагогу слід мати гаряче серце й холодний розум, щоб не допустити поспішних, непродуманих рішень; не залежати від настрою.
11. Учителю потрібно дорожити довір'ям дитини, любити її, захищати, поважати її почуття. Тоді між учителем і дітьми складатимуться доброзичливі, щирі стосунки. Педагог має берегти найвище благо: людську гордість, недоторканість особистості, гідність дитини.
12. Класоводу необхідно виховувати в дітей самодисципліну, боротися з лінощами. Разом з батьками слід працювати над тим, щоб дитина сама себе обслуговувала. Діти мають розуміти, що навчання в школі – це їхня найважливіша робота.

Учитель – це той, хто володіє найбільшою педагогічною майстерністю, постійно пробуджує в юному серці бажання бути хорошим, бажання стати сьогодні кращим, ніж учора, почуття самоповаги.

Заповіді іміджу сучасного вчителя

1. Роби все вчасно і професійно.
2. Завжди будь люб'язним, привітним і доброзичливим.
3. Ніколи не говори зайвого. Думай про наслідки сказаного тобою.

4. Пам'ятай, що успішна робота – професіоналізм плюс порядність.
5. Дбай про своє ім'я – це найвища цінність сучасного вчителя.
6. Думай про інших, а не лише про себе. Турбуйся про своїх колег, учнів,- вони створюють твій імідж.
7. Дбай про свій зовнішній вигляд. Пам'ятай: привабливий зовнішній вигляд – запорука позитивного іміджу.
8. Говори й пиши грамотно. Твої мова й мовлення – ознаки інтелекту.
9. Пам'ятай, що впевненість у собі не повинна заважати скромності.

Основні риси, притаманні творчому вчителю

1. Відповідальне ставлення до своєї справи, сумлінне виконання обов'язків у будь-яких ситуаціях і за будь-яких умов.
2. Постійний пошук оптимального способу реалізації завдань, які потрібно виконати, пошук методичних знахідок.
3. Бажання й уміння досягти позитивних результатів навіть за несприятливих умов.
4. Розвиток фантазії, уміння бачити незвичайне навіть у звичних ситуаціях.
5. Прагнення сформувати творчу особистість школяра.
6. Артистизм, уміння розвивати, стимулювати дитячу уяву.
7. Уміння створювати проблемно-пошукові ситуації, ситуації успіху.
8. Педагогічна тактовність.
9. Загальна культура особистості.

Корисні поради щодо спілкування з учнями

- Дитина спізнилася на урок – її варто запитати, чи не трапилося чого.
- Учень не уважно слухає пояснення вчителя – у коректній формі поцікавитися, які думки, проблеми його відволікають.

- Учень не виконав завдання – буде коректно висловити припущення, що йому завадили серйозні обставини.
- Учень забув удома ручку (зошит, лінійку) – запропонуйте йому свою допомогу.
- Бійка дітей – результат невміння розв'язати конфліктне питання.
- Дитина голосно щось сказала, перебила вчителя – можливо її щось нервує.
- Відчинилися двері під час уроку - мабуть, щось трапилося і вимагає нашого втручання, нашої присутності.
- Ніхто з учнів класу не хоче йти до дошки – чи не страх є причиною цього?
- Учень не був на уроці – висловіть йому співчуття з цього приводу.
- Діти гарно працюють на уроці – в такому випадку висловіть своє задоволення і подякуйте за спілкування.
- У разі несподіваного успіху і вражаючих результатів не бійтеся вигукнути «Браво!» і виразити свою радість.

Поради тим, хто віддає своє серце дітям і бажає розвивати свої педагогічні здібності

- Завжди посміхайтесь.
- Дітей зустрічайте словами: «Я чекала вас!»
- Любіть кожну дитину.
- Відчувайте відповідальність за долю кожної дитини.
- Виховуйте себе, бо особистість виховується особистістю.
- Будьте благородними, бо благородна людина виховується благородною людиною.
- Будьте добрими, бо доброта виховується добротою.
- Милуйтеся красою та допомагайте дітям осягнути щастя бачити красу.
- Поповнюйте свої знання, допомагайте дітям осягнути щастя здобувати знання.

- Любіть і допомагайте дітям досягнути щастя дарувати і приймати любов.
- Проявляйте інтерес до життя дитини.
- Співпрацюйте з нею не тільки у вчинках, ай у думках.
- Спілкуйтеся з дитиною як із дорослим.
- З кожною дитиною встановлюйте особисті, довірливі взаємини.
- Допомагайте дитині знайти своє «Я».
- Радійте, коли вона досягає успіху.
- Культивуйте в собі великий дар терпіння.
- Розмовляйте з дітьми спокійно.
- Висловлюйте дітям подяку за роботу на уроці.
- Слухайте своє серце, бо тільки своїм серцем дійдете до сердець дітей.

Загальні вимоги до уроку

- озброювати учнів свідомими, глибокими і міцними знаннями;
- формувати в учнів навички й уміння, що сприяють підготовці їх до життя;
- підвищувати виховний ефект навчання на уроці, формувати в учнів у процесі навчання риси особистості;
- здійснювати всебічний розвиток учнів, розвивати їхню особистість;
- формувати в учнів самостійність, творчу активність, ініціативу, як стійкі якості особистості, уміння творчо вирішувати задачі, що зустрічаються в житті;
- виробляти уміння самостійно учитися, здобувати і поглиблювати чи поповнювати знання, працювати з книгою, опанувати навичками й уміннями і творчо застосовувати їх на практиці;
- формувати в учнів позитивні мотиви навчальної діяльності, пізнавальний інтерес, бажання учитися, потребу в розширенні і придбанні знань, позитивне відношення до навчання.

Вимоги до сучасного уроку

Загальнопедагогічні

1. Пріоритет особистості учня в організації освітнього процесу.
2. Врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів.
3. Орієнтація та процес навчання за методикою співробітництва.
4. Орієнтація на особистісні досягнення учнів.
5. Тривимірне навчання.
6. Педагогічний такт і культура мови.
7. Створення емоційно-актуального фону уроку, ситуацій успіху.
8. Пізнавальна самостійність учнів.
9. Чітке визначення освітніх, виховних і розвивальних завдань уроку.

Дидактичні

1. Раціональне використання кожної хвилини уроку.
2. Раціональна єдність словесних, наукових і практичних методів навчання.
3. Використання активних методів навчання, мультимедійних систем.
4. Зв'язок з раніше вивченим, досвідом, набутим учнем.
5. Формування вмінь учнів самостійно здобувати знання і застосовувати їх на практиці.
6. Індивідуалізація, диференціація та інтенсифікація навчального процесу.
7. Використання сценарних варіантів уроків, які забезпечуються різноманітними носіями інформації.
8. Заохочення прагнень учнів знаходити свій спосіб роботи з навчальним матеріалом.
9. Організоване закінчення уроку.

Психологічні

1. Врахування психологічних особливостей кожного учня.
2. Нормальний психологічний стан і стійкий настрій вчителя і учнів.

3. Розумна вимогливість і доброзичливість учителя до учнів.
4. Педагогічна етика і психологічний стан.

Гігієнічні

1. Температурний режим.
2. Норми освітлення.
3. Провітрювання.
4. Відповідність нормативам шкільних меблів.
5. Чергування видів навчальної роботи і різноманітність методів навчання.

Самоаналіз уроку

1. Тип і вид уроку, зв'язок його з попередніми.
2. Головні завдання уроку.
3. Раціональність використання часу уроку.
4. Раціональність структури уроку для реалізації головних завдань, досягнення мети.
5. Методи навчання, використані для вивчення нового матеріалу.
6. Засоби здійснення контакту з класом, з окремими учнями.
7. Ефективність організації самостійної роботи.
8. Наявність елементів самоосвіти, самовиховання.
9. Використання індивідуального і групового підходу до навчання.
10. Організація контролю і самоконтролю за активністю знань.
11. Забезпечення цілеспрямованості, «оптимальної розумової діяльності учнів».
12. Запобігання розумовому перевантаженню учнів.
13. Створення проблемно-пошукових ситуацій для глибшого засвоєння матеріалу, емоційного настрою учнів.
14. Дотримання правил педагогічного такту, загальноприйнятої етики, норм стосунків учителя та учня.
15. Елементи, етапи, форми, методи, які були найбільш вдалимими.
16. Недоліки реалізації запланованого, їхні причини.
17. Цікавість уроку для учнів.
18. Подолання недоліків, необхідність та зміст допомоги.

Алгоритм підготовки вчителя до уроку

1. Визначення цілей уроків у їх системі.
2. Визначення змісту уроку, аналіз можливостей підручників (та інших джерел) для реалізації мети й завдань уроку відповідно до готовності дітей засвоювати навчальний матеріал.
3. Вибір та поєднання методів і прийомів навчання.
4. Вибір форм організації навчальної діяльності.
5. Взаємозв'язок структурних компонентів уроку та його відносна завершеність.
6. Передбачення способів зворотного зв'язку, контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів.
7. Складання плану уроку, у якому необхідно чітко передбачити всі етапи уроку, основний фактичний матеріал, оцінювання, домашнє завдання.

Мета уроку

Орієнтовний перелік формулювань розвивальної мети уроку за напрямками розвитку дитини.

З метою розвитку мислення:

- аналізувати навчальний матеріал;
- порівнювати;
- знаходити головне;
- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;
- узагальнювати;
- доводити;
- діяти за аналогією.

З метою розвитку мовлення:

- збагачувати словниковий запас;
- посилювати комунікативні властивості мовлення (експресивність, виразність);
- оволодівати художніми образами, засобами виразності.

З метою розвитку сенсорної сфери:

- розвивати окомір;
- розвивати вміння орієнтуватися в просторі, часі;
- вдосконалювати вміння розрізняти кольори, форми, звуки.

З метою розвитку рухової системи:

- оволодівати моторикою дрібних м'язів;
- розвивати уміння керувати своїми руховими діями;
- вдосконалювати рухову спритність.

З метою розвитку самостійності у навчанні:

- формувати вміння працювати за зразком і вказівками вчителя, таблицями;
- навчати працювати з коментуванням своїх дій;
- формувати вміння самостійно застосовувати правило;
- формувати пізнавальну самостійність;
- виховувати спостережливість, уважність;
- виробляти звичку до планування своїх дій;
- навчати самостійно контролювати проміжні й кінцеві результати роботи;
- формувати вміння запам'ятовувати, організовувати своє робоче місце, берегти час.

Формування ключових компетентностей

Вміння вчитися – самоорганізовуватися до навчальної діяльності у взаємодії.

Загальнокультурної – дотримуватися норм мовленнєвої культури, зв'язно висловлюватися.

Соціальної – проектувати стратегії своєї поведінки з урахуванням інтересів та потреб інших

Громадянської – бережливе ставлення до своїх товаришів, до самого себе

Предметних компетентностей – узагальнити знання учнів про людину як соціальну істоту, її унікальність та неповторність, удосконалювати уміння аналізувати власні вчинки, поглибити знання

про дружбу, спонукати допомагати товаришам, розвивати уміння доводити свою думку, визначати позитивні та негативні риси людини, виховувати повагу до однокласників та бажання піклуватися про них.

Орієнтовний перелік виховних завдань уроку:

- прищеплювати дітям почуття доброти;
- пробуджувати в них співчуття до когось;
- виховувати товариські взаємини;
- заохочувати співробітництво дітей;
- розвивати здатність відчувати стан іншої людини;
- виховувати турботливість і увагу до своїх рідних;
- виховувати витриманість;
- виховувати почуття відповідальності;
- виховувати шанобливе ставлення до народних традицій, всенародних свят;
- виховувати здатність бачити красу в природі, предметах побуту, праці, людських взаєминах.

Вимоги до техніки проведення уроку

1. Урок повинен бути емоційним, викликати інтерес до навчання і виховувати потребу в знаннях.
2. Темп і ритм повинні бути оптимальними, дії вчителя й учнів – завершеними.
3. Необхідний повний контакт у взаємодії вчителя й учнів на уроці, необхідно дотримуватися педагогічного такту і педагогічного оптимізму.
4. Повинна домінувати атмосфера доброзичливості й активної творчої праці.
5. Варто змінювати види діяльності учнів, оптимально сполучати різні методи й прийоми навчання відповідно до рівня

працездатності учнів залежно від дня тижня, порядкового номера уроку, навчальної дисципліни, типу і виду уроку.

6. Потрібно забезпечити дотримання єдиного орфографічного режиму.
7. Учитель повинний забезпечити активне навчання кожного школяра.

Поради вчителів щодо запобігання роздратованості

(за О. О. Дубровським)

Уміння відволікатися від турбот на певний час.

Хоча якими великими були б ваші неприємності, намагайтеся час від часу позбутися гнітючих думок, відволікатися якимись суттєвими турботами щодо роботи чи дому.

Намагайтеся діяти так, щоб у жодному разі не передавати свого настрою людям, котрі поруч з вами.

Які б не сталися з вами неприємності, життя триває, і ніхто не має права нав'язувати іншим свої похмурі думки і поганий настрій.

Якщо оточення доброзичливе у ставленні до вас, воно знайде можливість виявити своє співчуття й надати допомогу.

Будьте розумні й тактовні.

Дуже неприємне враження справляє та людина, яка будь-яку свою (навіть дрібну) неприємність перетворює на світову проблему.

Іноді потрібно й поступитися. Уперто наполягаючи на своєму, ми доволі часто буваємо схожими на вередливих дітей.

Бійтеся бути примхливими.

Прислухайтесь до думки опонента, поважайте її і з достатнім рівнем самокритичності ставтеся до своєї.

Розумні вчинки не лише корисні для справи, а й викликають повагу оточення.

Не можна бути досконалим абсолютно у всьому. Деякі люди живуть у вічному жаху, бо вважають, що вони гірші за інших. Їхні зусилля задовольнити вищі вимоги часто спричиняють хворобливі переживання. Не можна забувати, що таланти й можливості кожного

з нас обмежені, тому старайтеся передусім відмінно виконувати основну свою роботу і те, до чого ви справді маєте покликання.

Для почуття задоволення достатньо мати успіх в одній чи двох галузях, а інше виконувати сумлінно й не нижче оптимального рівня. Не ставте надмірних вимог. Той, хто багато чекає від оточення, постійно відчуває роздратування, що воно переважно не відповідає його надмірним вимогам.

Ви робите велику помилку, якщо, постійно критикуючи, намагаєтесь перевиховати дружину, тещу, своїх товаришів. Дорослу людину перевиховати дуже важко, а ви, навіть не усвідомлюючи цього, намагаєтесь зробити тих, хто вас оточує, зручними для вас. Перспективи успіху тут мінімальні, та ще й такий стиль поведінки викликає в оточення негативне ставлення.

Сприймайте людей такими, якими вони є (кожний з нас має право на індивідуальність), або взагалі не майте з ними справи.

Прагніть бачити в тих, хто вас оточує, кращі риси і в спілкуванні спирайтеся саме на них. Таким чином, ви, навіть не ставлячи собі цього за мету, одного чудового дня зробите відкриття, що оточення «перевиховалося», воно цілком задовольняє вас.

Не впадайте у гнів Привчайте себе до паузи перед можливим спалахом гніву. А під час цієї паузи намагайтесь осмислити ситуацію. Тоді ви встигнете дійти висновку, що гнів не дасть полегшення, а лише спричинить нові неприємності.

Найкраще, якщо вам вдасться розрядитися не гнівними словами, а фізичною роботою чи вправами. Здорова фізична втома поглине ваш гнів.

Не залишайтеся на самоті зі своїми неприємностями Розповісти доброзичливій і розсудливій людині про те, що вас турбує, – означає зробити собі величезне полегшення. Поради вашого співрозмовника можуть навіть не мати великого практичного значення, важливе його співчуття, участь, зацікавленість. Такою людиною може стати дружина, мати, батько, близька чи зовсім незнайома людина, випадковий попутник. У свою чергу будьте готові самі виступити в ролі доброзичливого слухача чужої сповіді.

(Все для вчителя: інформ.-практ. бюлетень. 2017. № 13. С. 53.)

Пам'ятка вчителю

1. Умій радіти маленьким успіхам своїх учнів і співпереживати їх невдачам.
2. Ти дуже близька людина для свого учня. Постарайся, щоб він був завжди відкритий для тебе. Стань йому другом і наставником.
3. Не бійся признатися в своєму незнанні якого-небудь питання. Будь разом з ним в пошуку. Постарайся вселити в учня віру в себе, в його успіх. Тоді багато вершин для нього стануть переборними.
4. Не вимагай на уроці «ідеальної дисципліни». Не будь авторитарним. Пам'ятай, урок – це частинка життя дитини. Вона не повинна бути скутою. Формуй в ній особу відкритую, захоплену, розкуту, здатну творити, всесторонньо розвинену.
5. Прагни до того, щоб твої уроки не стали шаблонними, проведеними «по трафарету». Хай на уроках здійснюються відкриття, народжуються істини, підкоряються вершини, продовжуються пошуки.
6. Кожна зустріч з вчителем для батьків повинна стати корисною і результативною. Кожні збори – озброїти їх новими знаннями з педагогіки, психології, процесу навчання.
7. Входи в клас з посмішкою. При зустрічі заглянь кожному в очі, дізнайся про його настрій і підтримай, якщо йому сумно.
8. Неси дітям добру енергію і завжди пам'ятай, що «учень – це не глечик, яку необхідно наповнити, а смолоскип, який потрібно запалити».
9. Пам'ятай, двійка дуже шкідлива і для формування характеру. Знайди можливим не захоплюватися цією відміткою. Будь в пошуку можливості знайти шлях подолання невдачі.
10. Пам'ятай, кожен твій урок повинен бути хай маленьким, але кроком вперед, до пізнавання нового, невідомого.
11. Учень завжди в навчанні повинен долати труднощі. Бо тільки в труднощах розвиваються здібності, необхідні для їх подолання.

Умій визначити «планку» труднощів. Вона не повинна бути завищеною або заниженою.

12. Учи своїх учнів трудитися. Не шукай легкого шляху в навчанні. Але пам'ятай, як важливо підтримати, підбадьорити, бути поряд у важкій ситуації. Відчувай, де необхідні твоє плече, твої знання, твій досвід.
13. Якщо з двох оцінок думаєш, яку обрати, – не сумнівайся, постав вищу. Повір в дитину. Дай їй крила. Дай їй надію.
14. Не приховуй від дітей своїх добрих почуттів, але пам'ятай: серед них ніколи не повинно бути особливого місця для «улюбленчиків». Постарайся в кожній дитині побачити її покликання.
15. Пам'ятай про те, що дитині повинно бути цікаво на уроці. Тільки коли цікаво, дитина стає уважною.
16. У спілкуванні з батьками своїх учнів пам'ятай, що їх діти – найдорожче в житті. Будь розумний і тактовний. Знаходь потрібні слова. Постарайся не образити і не принизити їх гідність.
17. Не бійся вибачитися, якщо виявився неправим. Твій авторитет в очах учнів тільки підвищиться. Будь терплячим і до їх помилок.
18. Живи з дітьми повним життям. Радій і засмучуйся разом з ними. Захоплюйся і дивуйся. Жартуй і наставляй. Учи бути нетерплячими до брехні і насильства. Учи справедливості, завзятості, правдивості.
19. Не виховуй надто самовпевнених – їх уникатимуть; надто скромних – їх зневажатимуть; надто – від них відмахнуться; надто добрих – їх затопчуть.
20. Будь завжди витриманий, терплячий, урівноважений.

Пам'ятка майбутньому педагогу

- Переступаючи шкільний поріг, пам'ятайте: Ви обрали не професію, а спосіб життя.
- Отримуючи нові знання, знайдіть їм місце у професійній діяльності.
- Не створюйте із себе, як із професіонала, чинюсь копію, пам'ятайте – Ви індивідуальність.
- Пам'ятайте, що творчість, яку Ви вибрали, потребує постійного руху.
- Не соромтеся ставити запитання колегам, а якщо не отримали повної відповіді – зверніться до класиків.
- Ви знаєте та вмієте те, чого не вміють ваші колеги, – поділіться своїми знаннями.
- Не бійтесь відстоювати свою думку, однак із початку вирішіть для себе, чи дійсно вона вірна.
- Пам'ятайте, що неможливо відокремити процеси навчання та виховання.
- Ніхто й ніколи не буде вирішувати за Вас. Відповідальність за прийняття рішень як в оцінюванні навчальних досягнень учнів, так і в оцінці їх учинків, – це повністю ваша відповідальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агалець І.О. PR-технології професійного іміджу суб'єктів освітнього процесу: формування та орієнтири розвитку. Інноваційний розвиток освіти в Україні й зарубіжжі в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних процесів : огляд. вид. Київ, 2019. С. 107-128.
2. Аносов І. Особистісно-професійний розвиток учителя Нової української школи в контексті антропологізації освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету (серія: педагогіка)*. 2021, № 1. С.17- 22.
3. Антонова О. Є. А. С. Макаренко про педагогічний талант і педагогічну майстерність. Творча спадщина А. С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти ХХІ століття : матеріали II Міжнар. наук.-практич. Суми, 2018. С. 71-74.
4. Бабаєв В.М., Пазиніч С.М. Філософія педагогічного спілкування: монографія. Харків: Основа, 2019. 269 с.
5. Баранова Н. П. Тренінги для вчителів з педагогічної майстерності. Харків: Основа, 2012. 159 с.
6. Барбіна Є. С. Педагогічна майстерність у сучасній парадигмі освіти. *Педагогічні науки*. 2014. Вип. 64. С. 181-185.
7. Бартків О. С., Дурманенко О.Л. Основи педагогічної майстерності вихователя ЗДО : навч.-метод. рекомендації. Луцьк, 2020. 88 с.
8. Бартків О. С., Мельник І. М. Педагогічна майстерність : навч.-метод. посіб. Луцьк, 2023. 198 с.
9. Березовська Л. І. Самовиховання та саморегуляція особистості: навч. посіб. Київ: Слово, 2011. 168 с.
10. Бібік С. Нетикет, або мережевий етикет. *Культура слова*. 2015. Вип. 82. С. 125-128.

11. Бути вчителем: навч.-метод. посіб. / упоряд. О. Більська. Вінниця: Едельвейс, 2012. С. 59-60.
12. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посібн. Київ : «Академвидав», 2011. 248 с.
13. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. Київ : Академія, 2016. 256 с.
14. Все для вчителя: інформ.-практ. бюлетень. 2017. № 13. С. 53.
15. Гавриляк Л. С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Педагогічні інновації*. 2019. №3. С. 70-73.
16. Галузьяк В. М., Холковська І. Л. Педагогічна конфліктологія : навч. посіб. Вінниця : «Нілан ЛТД», 2015. 208 с.
17. Гарькавець С. К., Волченко Л. І. Спілкування в педагогічному процесі : навч. посіб. Житомир, 2021, 100 с.
18. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки. Харків: Ранок, 2017. 176 с.
19. Гончаренко-Закревська Н. Формування комунікативної компетентності студентської молоді в освітньому середовищі університету URL:
<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/35156.pdf>.
20. Гражевська О. Ю. Поняття і значення невербальної комунікації для вчителя початкової школи/ *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IV (38), Issue: 77, 2016.
21. Гриньова В. М. Педагогічна культура майбутнього вчителя. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи* : монографія / за ред. Н. В. Гузій. Київ : вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 234-251.
22. Заветний С. О., Філософія впливу : монографія. Харків : вид-ць Савчук О. О. 2021. 204 с.
23. Загорулько М. Формування в майбутніх учителів початкової школи вмінь вивчення особистості молодшого школяра. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету «Педагогічні науки»*. 2017. № 79. С. 118–121.

24. Зязюн І. Немає педагогіки без педагога... *Рідна школа*. 2012. № 4–5. С. 19–23. URL: <http://nbuv.gov.ua/>
25. Зязюн І. А. Проективний аналіз технологій педагогічної дії. *Педагогіка і психологія*. 2010. №2. С. 6-13.
26. Ілляхова М. Креативні практики у професійному розвитку педагогічних працівників в умовах НУШ. URL: <https://osvita.ua.com>2020/06>
27. Кайдалова Л. Г., Щокіна Н. Б., Вахрушева Т. Ю. Педагогічна майстерність викладача : навч. посіб. Харків : Вид-во НФаУ, 2009. 140 с.
28. Капська А. Й. Педагогіка живого слова : навч. метод. посіб. Київ : ІЗМК, 2015. 140 с.
29. Кіліченко О. І. Основи педагогічної майстерності: модульно-рейтинговий підхід; навч. посіб. URL: <https://docplayer.net/87210556-Kilichenko-o-i-osnovi-pedagogichnoyimaysternosti-modulno-reytingoviy-pidhid-navchalniy-posibnik-dlya-studentivvishchih-pedagogichnih-navchalnih-zakladiv.html>
30. Кічук Н. В. Творчість майбутнього фахівця як чинник його професійної самоідентифікації. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи* : монографія / Київ : вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 15-57.
31. Ковальчук В. І. Ефективний урок: технології, структура, аналіз. Київ: Шкільний світ, 2018. 120 с.
32. Ковальчук В. І. Сутність та структура педагогічної майстерності вчителя. *Вища освіта України*. 2021. Вип. 27. С. 210-223.
33. Кремень В. Г. Філософсько-педагогічна спадщина академіка Івана Зязюна в контексті модернізації освіти. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2018. Вип. 17. С. 9–19.
34. Кучерявий О. Г. Закономірності й принципи професійно-культурного розвитку вчителя. *Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. праць*. 2020. Вип. 22. С. 21 -31.

35. Кучерявий О. Г. Закономірності розвитку педагогічної майстерності майбутнього вчителя під впливом професійної самоосвіти і самовиховання. *Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. праць*. Вип. 13. 2016. С. 81 – 91.
36. Кучерявий О.Г. Парадигмальна концептуальна модель особистісного, професійного і професійно-культурного розвитку вчителя. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. праць*. 2021. Вип. 1 (19). С. 82 – 92.
37. Кучерявий О.Г. Професійний і особистісний розвиток сучасного вчителя: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 279 с.
38. Кучерявий О. Г. Феномен професійно-педагогічної культури: аспект терміносистеми її теорії у цілісному вимірі. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. 2019. Вип. 1 (157); С. 81 – 86.
39. Кушнір В. І. Духовність в особистості учителя. *Соціальна психологія*. 2017. № 4. С. 124 – 141.
40. Лаврінченко О.А. Педагогічна майстерність в історико-педагогічному вимірі: теорія, практика, поступ: монографія. Київ: Богданова А.М., 2009. 328 с.
41. Лазаренко Н.І. Професійна підготовка вчителів у педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції: монографія. Вінниця: ТОВ «Друк плюс», 2019. 365 с.
42. Луцюк А. М. Василь Сухомлинський про педагогічну майстерність учителя початкової школи. *Педагогічний дискурс*. 2017. Вип. 10. С. 297-301.
43. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: навч. посіб. Київ : Либідь, 2012. 384 с.
44. Малихін О. В. Ієрархія компетентностей сучасного педагога. 1025 – річчя історії освіти в Україні : традиції, сучасність та перспективи. 2014. С. 65–75.
45. Малихін О., Ліпчевська І. Візуалізація навчальної інформації як складова професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 4. С. 59–67. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-59-66>.

46. Матвеева Н. О. Педагогічна майстерність: практикум. Івано-Франківськ: НАІР, 2015. 328 с.
47. Методичні рекомендації до практичних та лабораторних занять з основ педагогічної майстерності : для студ. усіх спец. / за ред. М. В. Гриньової Полтава : Р. В. Шевченко, 2011. 72 с.
48. Мільто Л.О. Методика розв'язання педагогічних задач: навч. посіб. Харків : Ранок-НТ, 2014. 202 с.
49. Мосьпан М. О. Психологічний супровід розвитку та формування засобів саморегуляції в конфліктних ситуаціях педагогічної діяльності. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. Том 10. Вип. 27. Київ, 2015. С. 336-344.
50. Нечепоренко Л. С. Педагогічна майстерність : монографія. Харків : ХНУ, 2019. 276 с.
51. Нікітіна Н. П., Маляр О. Ю. Креативність і творчість: загальне і особливе. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. № 2(71). URL: <https://oaji.net/articles/2016/690-1477298669.pdf>
52. Носовець Н.М. Сутність і зміст педагогічної майстерності сучасного вчителя. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету*. Чернігів: ЧДПУ, 2010. С. 156-159.
53. Олійник І. Щодо визначення сутності конструкту «педагогічна майстерність» у науково-педагогічній літературі. *Людинознавчі студії. Педагогіка*. 2017. Вип. 4. С. 197-207.
54. Основи педагогічної майстерності : метод. рекомендації / упоряд. М. Гриньова Полтава : Астроя, 2013. 85 с
55. Основи педагогічної майстерності: методичні рекомендації. Вінниця: ВДПУ, 2016. 122 с.
56. Основи педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. / упоряд. Н. Мачинська. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 286 с.
57. Основи педагогічної майстерності: навч. посіб. / упоряд.: В.Макарчук. Умань: Алми, 2020. 191 с.
58. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. / упоряд. Т. Хома. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2021. 112 с.
59. Основи педагогічної майстерності та педагогічної творчості :

- навч.-метод. посіб. / упоряд. О. Вашак. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. 66 с.
60. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя: монографія. / О.В. Акімова та ін. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 416 с.
 61. Педагогічна етика: текст лекцій / за ред. О. Г. Романовського. Харків : НТУ «ХП», 2017. 60 с.
 62. Педагогічна майстерність учителя : навч. посіб. / за ред. В. М. Гриньової. Харків : «ОВС», 2016. С. 84-92.
 63. Педагогічна майстерність: комплекс навч.- метод. посіб. / упоряд. Н. Волянчук. Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2016. 68 с.
 64. Педагогічна майстерність: підручник / за ред. І.А. Зязюна. Київ: СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
 65. Педагогічна майстерність. Практикум / упоряд. Л. Галіцина. Київ : Шкільний світ, 2012. 120 с.
 66. Педагогічна майстерність сучасного вчителя: теорія і практика : ідручник / Т. Ф. Бельчева та ін. Мелітополь : ММД, 2019. 364 с.
 67. Педагогічна майстерність: хрестоматія / за ред. І.А. Зязюна. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 462 с.
 68. Педагогічна освіта в Україні: теорія і практика: словник / упоряд. М. Вовк та ін. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 328 с.
 69. Педагогічна творчість і майстерність: хрестоматія / упоряд. Н. Гузій. Київ : Ліра, 2012. 168 с.
 70. Пентиліук М. І. Культура професійного спілкування майбутніх фахівців. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. № 4 (51). С. 144–151.
 71. Піддячий В. М. Мотивація до здійснення професійного саморозвитку майбутнього вчителя. *Освіта та педагогічна наука*, 2014. № 2. С. 41 – 47.
 72. Піддячий В. М. Обґрунтування моделі професійного саморозвитку майбутнього вчителя. *Педагогічний процес: теорія і практика*, 2014. Вип. 1. С. 108 – 114.

73. Пихтіна Н.П. Основи педагогічної техніки : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 316 с.
74. Професійна компетентність вчителя початкових класів: навч.-метод. посіб. / упоряд. В. Берека. Харків: вид-во «Ранок», 2018. 153 с.
75. Пшенична Л. В. Сучасні аспекти, сутність та духовна складова професійної культури педагога. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка*. 2013. Вип. 23. С. 13-22.
76. Рибалко Л. С., Пасько Л. Б. Основи педагогічної майстерності. Вступ до вчительської професії : навч. метод. посіб. Харків : ХДПУ. 2014. 207 с.
77. Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Глухів, 13 трав. 2022 р. Глухів, 2022. 318 с.
78. Серeda Н.В. Елементи театральної педагогіки у формуванні педагогічної майстерності https://www.kpi.kharkov.ua/archive/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0/Tipuss/2011_2/Sereda.pdf
79. Серeda І. В. Формування педагогічної майстерності майбутнього викладача засобами педагогічних технологій. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського*. 2012. Вип. 1.38 (2). С. 20-24.
80. Синиця І. О. Педагогічний такт і майстерність учителя. Київ: Радянська школа, 1981. С. 22-38.
81. Солдатенко М. М. Розвиток педагогічної майстерності викладача в умовах інформаційного суспільства: когнітивний аспект монографія. Київ: Педагогічна думка, 2018. 162 с.
82. Султанова Л.Ю., Тринус О. І. Професійне самовдосконалення майбутніх педагогів у контексті Нової української школи: навч. посіб. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 179 с.
83. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. Т. 2. Київ: Радянська школа, 1976. С. 422 – 654.

84. Сущенко Т. І. Професійна майстерність викладача в умовах нових тенденцій розвитку людства й освіти. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки*: зб. наук. праць. 2016. Вип. 39. С. 377-382.
85. Сходинки до педагогічної майстерності : словник з курсу «Основи педагогічної майстерності» / упоряд. Л. Бутенко. Старобільськ, 2015. 136 с.
86. Теличко Н.В. Теорія і методика формування основ педагогічної майстерності майбутнього вчителя початкових класів : монографія. Київ, 2014. 522с.
87. Теслюк В. М. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. Київ : ДАККіМ, 2020. 244 с.
88. Ткаченко Л. Креативність і творчість: сучасний контент. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 9-10. С. 32-35.
89. Топузов О., Засекіна Т. Науково-методичний супровід нової української школи. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2021. Т. 3, № 2. С. 1–7. URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/200>.
90. Тренінги розвитку педагогічної майстерності. / упоряд. Ю. Запрожцева. Київ : Шкільний світ, 2018. 104 с.
91. Федорович А. В., Матвієнко О. В. Культура мовлення як складова професіоналізму педагога *Теоретичні питання культури, освіти та виховання: зб. наук. пр.* Київ : Вид. центр КНЛУ, 2012. Вип. 46. С. 32-35.
92. Федорович А. В. Основи педагогічної майстерності : навч. посіб. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2011. 124 с.
93. Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності : навч. метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д., 2008. 140 с.
94. Філатова Л. С. Педагогіка партнерства : апгрейд інструментарію сучасного учителя початкових класів. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Теорія і методика навчання: проблеми та пошуки»*. Харків: ХНПУ, 2020. №17. С. 96-103.

95. Філатова Л. С. Педагогічна майстерність : навч. посіб. Харків : ХНПУ, 2021. 90 с.
96. Фрицюк В. А. Формування мотивації професійного саморозвитку майбутніх педагогів у творчому освітньому середовищі ЗВО. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*, 2016. № 6. С. 107 – 114.
97. Хоружа Л. Л. Від знання етичних норм до етичного розвитку: стратегія професійного вдосконалення педагога. *Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм у системі підготовки освітянських кадрів: здобутки, пошуки, перспективи*: монографія. Київ : вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 207-247 с.
98. Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : монографія. Київ, 2013. 319 с.
99. Шалівська Ю. Професійне самовиховання майбутнього вчителя: теоретичні аспекти проблеми. *Інноватика у вихованні*. 2019. № 10. С. 281-288.
100. Шендерук О. Б. Міждисциплінарне визначення поняття «Педагогічна майстерність». *Вісник Чернігівського національного Педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2014. Вип. 115. С. 270-273.
101. Шустова Н. Ю. Психолого-педагогічні засади формування основ професійного самовдосконалення майбутніх учителів початкової школи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Зб. наук. праць. Вип. 46. 2016. С. 346-349.
102. Шустова Н. Ю. Формування здатності майбутнього вчителя до ефективної професійної діяльності. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. праць. Вип. 47. 2016. С. 305-308.

- 103.Шустова Н. Ю. Формування основ професійного саморозвитку майбутніх учителів початкової школи у процесі фахової підготовки: практичний poradnik. Вінниця, ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2016. 88 с.
- 104.Щербина Д. В. Невербальна культура педагога : навч.-метод. посіб. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 58 с.
105. Я вчуся бути вихователем: професійні поради / упоряд. Т. Вороніна. Київ : Шкільний світ, 2020. 128 с.
- 106.Ягупов В.В. Етапи самовиховання. Основні принципи самовиховання URL: https://eduknigi.com/ped_view.php?id=290

